Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти
Кафедра теорії права та конституціоналізму

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ
ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Випуск **13**

Мовна політика держави:

Історико-правова ретроспектива і сучасність

Матеріали 13-тої Всеукраїнської
наукової конференції

www.https://lpnu.ua/tpk/zbirnyky-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry

3 грудня 2021 р.

Львів – 2021

УДК 314. 151: 34 (091) (063)

Схвалено і рекомендовано до друку кафедрою теорії права та конституціоналізму (ТПК) Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти (ІППО) Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № **6** від **4 листопада 2021** р.).

Адреса оргкомітету:
79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, кім. 333
тел. 067-9.22.33.58
E-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

Мовна політика держави:
історико-правова ретроспектива і сучасність:
Матеріали 13-тої Всеукраїнської наукової конференції /
Наукові конференції історико-правової проблематики. Вип. **13** /
Терлюк І.Я. (укладач)/ ІППО НУ «Львівська політехніка».
Львів: Л-Прес, 2021. 142 с.

У збірнику вміщено оприлюднені на інтернет-сторінці **https://lpnu.ua/tpk/zbirnyky-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry** («Наукові конференції кафедри історико-правової проблематики») матеріали повідомлень учасників Всеукраїнської наукової конференції, проведеної **3 грудня 2021 року** за ініціативою кафедри **ТПК** (теорії права та конституціоналізму) **ІППО** (Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти) НУ «Львівська політехніка».

Матеріали друкуються у редакції авторів.

Повну відповідальність за достовірність, оригінальність, відповідність діючому законодавству та коректність висновків поданих матеріалів несуть автори, а також їх наукові керівники (у випадку авторства студентів, аспірантів, здобувачів).

Оргкомітет не завжди поділяє думки учасників (авторів).

Збірник індексується в Google Scholar

Усі права захищені.
При будь-якому використанні матеріалів конференції посилання на джерело є обов'язковим.

ISBN 978-966-397-288-2-13

© автори публікацій;
кафедра теорії права та конституціоналізму
ІППО НУ «Львівська політехніка», 2021 р.

ЧАСТИНА І.

Мовна політика держави: питання історії та сучасності

Ірина АНДРУСЯК
iryna.p.andrusiak@lpnu.ua

МОВНІ КОНСТРУКТИ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ:

до проблеми законодавчого унормування вживання в Україні фемінітивів

Концепція чоловічого та жіночого є не тільки соціокультурною конструкцією, а й системою репрезентацій, яка окреслюється у мові. Можна стверджувати, що мова відповідає за збереження культурних надбань народу.Сьогодні в Україні жваво обговорюється питання вживання фемінітивів. Філологи окреслюють конкретний перелік ознак які входять до змісту зазначеного поняття. Це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду за професією, видом діяльності, соціальним статусом тощо *[1]*.

Фемінітиви стали виразником прагнень жінок стати видимими у професії, в політиці, в історії. В публікації «Ґендерна рівність: міфи, факти та державна політика», яка була розроблена офісом Урядової уповноваженої з питань ґендерної політики України та Проєктом ЄС-ПРООН з парламентської реформи, заначається, що українська мова має серйозні внутрішні ресурси для формування фемінітивів, і сучасний Український правопис

розглядає як суфіксальні можливості для словотворення фемінітивів, так і використання словосполучень. Автори стверджують, що фемінітиви лише входять до суспільного та державного дискурсу і поки не закріплені на нормативно-правовому рівні - в офіційних документах усі посади визначаються виключно в чоловічому роді, тому не можна вважати їх застосування (чи незастосування) проявом підтримки (чи заперечення) прав жінок та принципів ґендерної рівності. Використання фемінітивів свідчить про прихильність надавача інформації до принципу ґендерної рівності, оскільки дає можливість візуалізувати та активувати участь жінок у різноманітних соціальних процесах, бо вербальні засоби досі її приховують *[2, с. 43-44]*.

Про видимість жінок у громадянському суспільстві влучно писала Сімона Бовуар у своїй праці «Друга стать». У частині «Виховання» знаходимо такі рядки: «Історія, література, пісні, казки сповнені захопленням чоловіком. Чоловіки створили Грецію, Римську імперію, Францію і всі інші країни, вони відкрили землю й вигнадали знаряддя для її обробітку, населили її статуями, картинами, книгами. Дитяча література, міфологія, казки, оповідання відтворюють міфи, створені пихою і бажанням чоловіків: дівчинка дивиться на світ чоловічими очима, вгадуючи свою долю. Чоловіча вищість приголомшлива: Персей, Геркулес, Давид, Ахілл, Ланселот, Дюгесклен, Байярд, Наполеон... Немає нуднішого читання від життєписів славетних жінок: бліді тіні поряд з колоритними постатями видатних чоловіків. Єву створили не заради неї самої, а як подругу для Адама, та ще й з Адамового ребра» *[3, с. 236]*. Від моменту видання праці С. Бовуар «Друга стать», яка є фундаментальним дослідженням місця та ролі жінки в суспільстві, минуло більше ніж сімдесят років. Однак, з впевненістю можна стверджувати, що сьогодні жінки потерпають від ґендерної нерівності та системних утисків.

Польська дослідниця Аґнєшка Граф у праці «Світ без жінок» зазначає, що в мові немає не лише «державної жінки», немає також «політикині», «прем'єрки» ані «міністерки», а «депутатку» сприймають з великим опором. Авторка праці стверджує, що йдеться не тільки про політику, але про всю громадську сферу: про престиж, відповідальність і владу. Жіночність погано

сприймається у світі престижу і грошей, жіночність не належить до цього світу, а мова такий стан справ відбиває і закріплює. Однак, як зазначає авторка, є ще інша сфера, де рясніють жіночі закінчення і ніхто немає сумнівів, що жінки «на своєму місці». Йдеться про професії, де необхідно опікуватися, мати терпіння і важко працювати... та погоджуватися на низькі заробітки, невисокий престиж, безперспективність. Отже, є секретарки, вчительки, прибиральниці, няньки, медсестри. Тут немає реальної влади, хоча є величезна відповідальність. Немає також справжніх грошей. Але є жіночі закінчення *[4, с. 31-33]*.

У книзі американської юристки та професорки Енн Скейлз «Фемінізм у праві» (Ann Scales «Legal Feminism») зазначено, що якими б рисами не наділяли верховенство права, одна з підставових цілей є обстоювання рівності - без цього право стає здебільшого безкорисним. Сигнальним вогником нерівності є нерівномірний розподіл влади, яка маркує сприйняття правди. Правова система, націлена на рівність, повинна мати змогу оцінювати цю відносну здатність маркувати правду *[5, с. 127]*. Отож, фемінітиви можуть стати тими маркерами, які позначатимуть системні нерівності у правовідносинах. Однак, політичні зміни, чи це реформа чи революція, оголюють складне і непередбачуване середовище колективного конфлікту і боротьби. На думку Ненсі Фолбр, якщо за допомогою закону змінюють які-небуть обмеження, наприклад, за статевою ознакою, але не відбувається перерозподіл активів, то одна зі статей вступає в конфлікт з іншою через невигідне становище *[6, с. 125]*.

Великого резонансу в Україні набув законопроєкт про вживання фемінітивів. 22 травня 2019 року Кабінет Міністрів України ухвалив нову редакцію українського правопису. У п. 4 параграфа 32 зазначено, що, за допомогою суфіксів -к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес- та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Однак публічно цю проблематику почали обговорювати у серпні 2020 р. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства затвердило зміни до національного Класифікатора професій наказом № 1574. Зміни полягали у адаптації назв професій для позначення жіночої статі *[7]*.

Про те, як фемінітиви конфліктно втілюються в українську мову розповідає українська правозахисниця Лариса Денисенко у авторській колонці під назвою «Членкиня і психологиня, або Слова, від яких розриває». Досліджуючи проблематику ґендерної рівності авторка зіштовхнулась з цілковитим нерозумінням і несприйняттям визнання в мові місця жінки в сучасному суспільстві. Свій досвід вона описує так: «Маніфест, новий закон, наукове відкриття, нова релігія, рекорд, успіх, фільм, перемога, книга, мистецтво, потужний рух, наступ? Сенси, люди, здобутки, емоції, враження? Все це відходить на незрозуміло який план, навіть невідомо, чи в принципі людина прочитала все це і чи відгукнулась в ній історія, бо її вразило слово «членкиня». Намертво.Членкиня. Стоп-слово. І більше ні про що інше людина ніби не здатна думати. Лінгвістичний чи то соціальний ступор... Людям цілком легко мовно дається вчителька (чомусь меншою мірою - викладачка і директорка), покоївка (чомусь меншою мірою менеджерка та адміністраторка), телеведуча (чомусь меншою мірою продюсерка), журналістка (чомусь меншою мірою редакторка), медсестра (чомусь меншою мірою лікарка), асистентка (чомусь меншою мірою професорка)» *[8]*.

Єдиний випадок в українській законодавчій практиці, коли фемінітиви набули законодавчо-закріпленеї форми, це Закон, котрий Президент підписав 3 серпня 2021 р. згідно якому назва свята «День захисника України» змінена на «День захисників і захисниць України» *[9]*. Варто зауважити, що вживання фемінітивів в українській мові ще остаточно не внормоване. Однак, присутність фемінітивів у мові є індикаторами ґендерної рівності у суспільстві.

Література

1. Що такаке фемінітиви і як їх утворювати. *Журнал «Секція» - видання про Львів, Україну та світ*. - URL: https://section.in.ua/erudition/feminities/
2. Ґендерна рівність: міфи, факти та державна політика. *Проєкт ЄС-ПРООН з парламентської реформи у співпраці з офісом Урядової уповноваженої з питань ґендерної політики.* - URL: https://cutt.ly/eTjRSx9

3. Бовуар Сімона де. Друга стать. В 2 т. Т. 1. Київ: Основи, 1994. 390 с.
4. Ґрафф А. Світ без жінок. Львів: Ахілл, 2005. 234 с.
5. Скейлз Енн. Фемінізм у праві: активізм, юридична практика та правова теорія. Київ: «Видавництво», 2019. 215 с.
6. Фолбр Н. Кто платит за детей? Гендер и структуры принуждения. Львов: Ахилл, 2004. 461 с.
7. Наказ Мінекономіки від 18.08.2020 №1574 «Про затвердження зміни № 9 до національного класифікатора ДК 003:2010». - URL: https://cutt.ly/hTjYLjj
8. Денисенко Л. Членкиня і психологиня, або Слова, від яких розриває. - URL: https://cutt.ly/FTjh1r9
9. Відомості Верховної Ради України. Закон України «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України». - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1643-20#Text

Тарас АНДРУСЯК
andrusiak@bigmir.net

МОВА ЯК СФЕРА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Сьогодні, Україна стала жертвою агресії та окупаціїз боку Російської Федерації. Свою агресивність окупанти виражають через ігнорування міжнародного права та міждержавних угод і договорів, маніпулювання питаннями необхідності захисту прав та інтересів групи людейокреслених мовним критерієм. Таке абсурдне пояснення своїх дій застосовується агресором вперше в історії людства. Проблема мовного питання потребує правового регулювання та осмисленої державної політики. Для цього необхідно розділити історичний аспект минулого та проблеми сучасности.

В минулому, проблема мови почала виникати в релігійній сфері, коли переклад релігійних текстів на національні мови спричинив серйозні зміни та зрушення, як в релігійному, так і в державно-правовому розвитку ряду народів. Подальші проблеми, пов’язані з мовою, виникають з появою та розвитком династичних країн, які перетворюються в імперії. Коли визначальним творцем державно-правового розвитку

перестають бути правлячі династичні родини, а стає народ, мова стає однією з його визначальних рис і характеристик. Український народ в своєму минулому має гіркий досвід переслідування та обмеження української мови державами, які захопили ту чи іншу частину етнічних земель українського народу.

В XX ст., після припинення існування всіх династичних імперії, які ще встигли організовувати між собою світові війни, базовим і визначальним чинником утворення держав стає реалізація кожним народом свого права на самовизначення та створення власної національної держави. Ігнорування та порушення цього принципу приводить до утворення ідеократичних держав, які не тільки ігнорували увесь попередній історичний досвід людства, але й створили власні абсурдні ідеї всесвітнього державно-правового розвитку. Це привело до Другої світової війни та пост-ялтинського поділу світу між державами, які стали переможцями цієї війни.

Усі названі проблеми потребують фундаментального наукового опрацювання та переосмислення, чого не могло бути в радянській науці, яка знаходилась в жорстких ідеократичних рамках.

Пост-ялтинський поділ Європи та світу, який був організований трьома лідерами трьох держав переможців, виявився абсурдним і жахливим. Він поставив світ перед загрозою Третьої світової війни, яка могла стати останньою для усього людства. СРСР, як нежиттєва в економічному, соціальному, культурному плані, як антинаціональна та антилюдська система, припинив своє існування та розпався на п’ятнадцять країн, які утворилися на основі кожної республіки.

Півстоліття існування біполярного світу стало звичним і усталеним для політиків і лідерів країн світу. Можна пригадати, як деякі з них приїздили до Києва та говорили речі, які свідчили про те, що вони не можуть зрозуміти припинення існування СРСР. Один з цих лідерів змусив Україну відмовитись від атомної зброї, наобіцявши Україні допомогу та гарантії. Саме такий світогляд цих політиків і лідерів призвів до того, що одна з республік зайняла місце СРСР в міжнародних організаціях.

Опинившись перед загрозою розпаду, радянська республіка для збереження своєї території, розпочала зовнішню політику спрямовану на збереження зв'язків та впливів радянського періоду. Одним з них став мовний фактор. Шовіністична ідеологія та русифікація в СРСР були спрямовані на протистояння народам, які прагнули до власного самостійного державного розвитку.

Тут необхідно зупинитись на останній радянській Конституції 1977 р., щоб побачити регрес та реалізацію політики шовінізму та русифікації на пострадянському просторі.

Перше, на чому треба акцентувати, що зазначена Конституція жодним чином не торкається питання мови, але в ст. 1 закріплює, що: «Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих усіх націй і народностей країни».

Марно та безнадійно шукати в радянському законодавстві визначення понять «нація» і «народність». З'ясування цих понять та відмінностей між ними уникала і радянська наука. При цьому, конституція закріплювала, що «Держава сприяє /... / всебічному розвиткові та зближенню всіх націй і народностей СРСР». Ніколи в радянському законодавстві не було закріплення шовіністичної маячні про «старшого брата». В ст. 34 закріплено, що громадяни СРСР є рівними перед Законом незалежно від національної належності, мови» *[1]*.

Видається необхідним згадати останню Конституцію УРСР 1978 р., де в ст. 73 зазначено, що державною мовою України є українська мова. Україна забезпечує всебічний розвито і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя» *[2]*.

Щоб проілюструвати правовий занепад мовної політики в Україні, та нав'язані з 1991 р. мовні проблеми, наведемо статтю нині чинної Конституції. «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» *[3]*.

Як бачимо, за радянського періоду не було «національних меншин». Були «нації і народності», і жодна мова не потребувала гарантій «вільного розвитку, використання і захисту». Для повноти картини наведемо статтю з конституції Білорусії 1996 р.: «Статья 17. Государственными языками в Республике Беларусь являются белорусский и русский языки» *[4]*. Та Російської Федерації: «Статья 3. Носителем суверенитета и единственным источником власти в Российской Федерации является ее многонациональный народ. Статья 68. Государственным языком Российской Федерации на всей ее территории является русский язык» *[5]*.

Аналіз законодавства України стосовно мовних питань потребує окремого аналізу, оскільки, переважна більшість законодавства є неєфективним, недієвим та спрямованим проти української мови.

Прикладом антиукраїнської політики та законодавства, може слугувати ЗНО з української мови, яке десятки тисяч українських дітей не можуть успішно скласти після закінчення україномовних шкіл, що закриває їм доступ до продовження здобування освіти у вишах України. Такі кричущі факти вимагають переосмислення системи освіти та державно-правового регулювання тих абсурдів, які нав'язують Україні протягом десятиліть. Чи зможе це успішно вирішити законодавчий орган, в якому протягом десятиліть працюють люди, які не володіють українською мовою? Створення державного стандарту знання української мови ніколи не буде таким чесним і об'єктивним, як стандарт перевірки знання англійської мови, бо проблема мови в Україні є надумана і нав'язана окупантами і агресорами.

Література

1. Відомості Верховної Ради України. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text
2. Відомості Верховної Ради України. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420#Text

3. Відомості Верховної Ради України. Конституція України. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
4. Конституция Республики Беларусь. - URL: https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/
5. Конституция Российской Федерации. - URL: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102027595

Олександра БЕЛІЧЕНКО,
Лідія БРОШКО
beli.alexandra14@gmail.com

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УТВЕРДЖЕННЯ В УКРАЇНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ГЕНЕТИЧНОГО КОДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Мова є фундаментальним явищем, яке будує могутність і цінність насамперед кожної нації, а потім держави. Формування і зміцнення мови покладено на кожного громадянина України, адже це наш внутрішній обов’язок, оскільки українець - це не лише національність, а на додачу ще і покликання. Наше завдання - розмовляти і поширювати українську мову.

Базисом утвердження української мови є Конституція України (далі КУ), а саме стаття 10 КУ стверджує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» *[1]*. На найвищому законодавчому рівні було проголошено про те, що в Україні не може бути іншої державної мови, окрім української.

На «підсилення» КУ щодо мовного питання 25 квітня 2019 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі Закон), в якому зазначено, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова, і статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації *[2]*. Відповідно до даного Закону українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами

державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України) *[3]*. Виходячи звідси, слід звернути увагу, що українською мовою повинні володіти усі особи під час виконання своїх службових обов'язків, зазначені у чіткому списку згідно з Законом: а саме, починаючи від високопосадовців України - Президента України, Прем'єр-міністра України тощо, закінчуючи медпрацівниками і посадовими та службовими особами підприємств, установ, організацій державної і комунальної форм власності. Не потрібно також забувати, що вимоги використання державної мови не розповсюджуються на сферу приватного спілкування, а також релігійних обрядів *[2]*, тобто в даному випадку держава не може авторитарно вказувати кожному, якою мовою йому спілкуватися в особистій сфері.

21 червня 2019 р. до Конституційного суду України було звернення 51 народного депутата з клопотанням про визнання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» таким, що не відповідає Конституції України, адже деякі статті, на їхню думку, означали дискримінацію російськомовних громадян, обмеження переліку мов національних меншин та корінних народів і не тільки. Проте 14 липня 2021 р. було прийняте рішення Конституційного суду України про відповідність даного Закону Конституції України *[4]*. Робимо висновок, що дані норми Закону не утискують нічиїх прав та є цілком легітимними. Наявність взаємопов'язаного і доповнюваного нормативно-правового базису існує, проте до ідеалізації практичного аспекту існування і вільного обміну комунікаціями державною українською мовою на всіх рівнях життя нам потрібно ще досягнути.

Також цікавим моментом вищезгаданого Закону є стаття 30, в якій описано вимоги до мови у сфері обслуговування, адже кожного дня ми маємо дотичність до даної сфери. Відповідно до цієї статті мовою обслуговування є лише державна мова, причому обслуговування чи надання інформації про послуги та товари наживо чи в інтернеті повинно бути лише українською мово. Таким чином, українська мова охоплює усі сфери життя

українців. Лише один виняток існує в цій статті щодо зміни мови: якщо клієнт особисто попросить його обслужити іншою мовою (чи то англійська, чи то російська, чи будь-яка інша мова), при умові, що інша сторона погодиться на таке *[2]*. У даному випадку це не має трактуватися як порушення вимог Закону.

Варто зазначити, що за останні п'ять років відбулося суттєве зростання підтримки статусу української мови як єдиної державної і офіційної мови: у травні 2014 року таку підтримку демонструють третина респондентів (34%), то у травні поточного року - більшість опитаних (65%). Водночас значуще зменшилася частка тих, хто вважають, що і українська, і російська мови мають бути державними мовами в Україні (18%), та тих, хто позитивно ставиться до надання російській мові офіційного статусу у деяких регіонах України (15%) *[5]*.

І це вважаємо дуже доброю тенденцією. Адже переконані, що зміцнення держави починається з думки людини. Саме з думки людина починає діяти, тому важливо направляти помисли в правильний напрямок. І не менш суттєва мова цих думок, адже саме цей аспект ідентифікує нас. Ми маємо бути зацікавлені в тому, щоб думати саме українською мовою, якщо це не вдалося нам і нашим батькам, тоді ми маємо привчити цьому дітей. Отже, кожна сім'я є важливою, адже вона створює державу, кожна нація є великою родиною зі своїми традиціями і головне зі своїм генетичним кодом - мовою. Тому утвердження української мови покладено не лише на владу, а й на кожного українця зокрема. Влучно зауважує кандидат філософських наук Г. П. Євсєєва, що мова - найважливіша ознака національної самоідентифікації не тільки людини та її духовної культури, а й держави в цілому *[6, с. 61]*.

Відома професорка славістки Фрайбурзького університету (Німеччина) Бестерс-Дільґер Юліане після досліджень мовного питання в Україні стверджує, що від самого початку держава доклала чимало зусиль для досягнення компромісу між українізацією та правами меншин, проте одностороння українізація, на жаль, ще не призвела до однозначної підтримки націотворчого прогресу *[7, с. 8]*.

Отож, дійсно є багато перешкод, які завадили швидкому становленню української мови. До прикладу, доктор філософських наук Богдан Ажнюк зазначає, що Україна успадкувала постколоніальну мовну ситуацію: співвідношення носіїв української та російської мов не відповідає співвідношенню етнічних українців і росіян, адже «колонізатори» перетворили українську мову в допоміжний засіб комунікації, чим порушили її природний функціональний стан *[8, с. 10]*. І це дійсно так, проте, як показує досвід, тяжкі часи все ж таки народжують сильних людей, які долають усі труднощі і досягають результату. Процес боротьби триває, і надіємося, що він завершиться, перевтілившись в становлення та розквіт української мови, як би дивно не звучало в Україні.

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. Дата оновлення: 11.09.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text (дата звернення: 11.11.2021).
3. Державна мова. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/361-derzhavna-mova (дата звернення: 14.11.2021).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 р. № 1-р/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text (дата звернення: 15.11.2021).
5. Дослідження: мовна ситуація в Україні. URL: https://tns-ua.com/news/doslidzhennya-movna-situatsiya-v-ukrayini (дата звернення: 12.11.2021).
6. Євсєєва Г.П. Державна мовна політика в Україні: симптоми та синдроми. *Вісник ПДАБА*. 2011. №9. С. 61-64.
7. Бестер-Дільґер Юліане. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації за ред. Юліане Бестер-Дільґер. 2-ге вид. Київ: Києво-Могилян. Акад. 2010. 363 с.

8. Ажнюк Б.М. Мовна політика: європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство*. 2019. Вип. 49. С. 9-31.

Ігор БОЙКО
boyko.ist@ukr.net
Богдан КОЗЬМУК
bogdankozmuk@ukr.net

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО (квітень-листопад 1918 р.)

Робота над вдосконаленням чинного законодавства України про мови актуалізує його історико-правову основу, спонукає до осмислення та переосмислення історико-правового досвіду правового регулювання мовної сфери.

Значний інтерес викликає формування мовної політики в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського (квітень-листопад 1918 р.).

В Грамоті від 29 квітня 1918 р. П. Скоропадський закликав «усіх громадян і козаків України» (…) «без різниці національності і віросповідання» допомогти йому і його «працівникам і співробітникам у нашому загальному великому відповідальному ділі» *[2, с. 21]*. Новий режим намагався усунути від влади колишніх діячів Центральної Ради, замінивши їх новими «фахівцями», які, на жаль, «дуже часто були росіянами.., вороже наставленими до автономії чи незалежності України. Вони навіть вимагали, щоб російська мова була державною мовою (нарівні з українською). І якщо українська мова не витиснула російську як засіб спілкування в добу Центральної Ради, то вона не мала ніяких шансів зробити це за гетьмана» *[17, с. 80]*.

Відставні колеги П. Скоропадського із збройних сил колишньої Російської імперії стали кадровою основою апарату Української Держави. Їм надавався пріоритет у зайнятті міністерських посад, незважаючи на те, що часто вони не знали української мови, інколи навіть зневажали її. Українська мова з їх ініціативи витіснялася з державних установ. Відзначимо, що гетьман П. Скоропадський усвідомлював, що за таких умов адміністративний апарат Української Держави опинився під

загрозою несприйняття українським суспільством, внаслідок чого у серпні 1918 р. гетьман видав закон «Про порядок передачі та зміни прізвищ» *[3],* щоб українізувати прізвища нових і колишніх чиновників, які за походженням були росіянами.

В результаті такої політики гетьмана Україна стала притулком для видворених і для втікачів з Росії, а Київ перетворився на основний центр всеросійської контрреволюції. Сюди збиралися відставні генерали, розорені промисловці та білогвардійці. Гетьман давав мовчазну згоду на діяльність в Україні російських чорносотенних організацій «Союз руського народу», «Союз Михаїла Архангела», «Російський монархічний союз», що утворили у Києві «Монархічний блок», «Союз "Наша батьківщина"» та ін. П. Скоропадський також сприяв діяльності «Всеросійського національного союзу”, «Союзу російських національних утворень», «Братству животворящого хреста», «Російському зібранню», громаді «За єдину Русь», національно-ліберальній партії монархістів-конституціоналістів та ін. російським монархічним силам *[16, с. 267].*

Зрозуміло, за таких умов українізація зазнала певних обмежень. З’їзд кадетських партій в Україні прийняв рішення: вважати необхідним надати російській мові прав державної мови нарівні з українською. Кадети знали напевно, що таке “дорівнення” повністю усуне українську мову з установ, бо там панували царські чиновники, у яких українське слово завжди викликало страх і гнів. У пресі та підручниках було відновлено стару російську орфографію. Слід зауважити, що і сам гетьман українською мовою не вмів, ні говорити, ні писати, а користувався російською або німецькою мовами *[5, с. 147].*

На початку вересня 1918 р. в Державному сенаті розгорівся конфлікт з приводу того, якою мовою вести протоколи зібрань, нарад. Російські шовіністи доводили, що оскільки в Україні юридичну силу не втратили чинні закони Російської імперії, то згідно з ними російська мова як була, так і мала залишатися державною мовою, допоки не буде прийнято інших законів.

Проти цього виступили патріотичні політики та правознавці С. Шелухін і Б. Кістяківський. Вони апелювали до політичних реалій: мовляв, Російської імперії нема, а є самостійна Українська держава, тому й треба писати по-українськи і вважати українську

мову державною мовою. На підтвердження цього вони наводили приклад видання «Державного вісника» українською мовою, вважаючи, що цим самим вже де-факто утвердилася державність української мови. Зрештою, дискусія не завершилася й було вирішено користуватися двома мовами. Остаточне вирішення питання покладалося на розгляд спеціальних зборів Сенату.

Однак не дочекавшись вирішення питання, 6 вересня 1918 р. відома шовіністичними настроями спілка великих власників промисловості, торгівлі фінансових установ та поміщиків «Протофіс» передала міністрам, сенаторам та генеральним суддям доповідну записку про необхідність визнання російської мови державною мовою *[7]*. Тоді проти приниження української мови рішуче виступили українські прогресивні газети.

Виходячи із ситуації, провідною темою українських часописів стала боротьба за утвердження державності української мови. Особливо активну позицію щодо висвітлення цього питання зайняла «Нова Рада». Зокрема, у статті «Державна мова» її автор П. Стебницький, взявши за основу тезу про те, що «українською мовою в Українській державі можуть нехтувати тільки люди, девізом яких є: не ми для держави, а держава для нас”, послідовно і логічно роз’яснив, що “Україна не ворогує і не воює з російською культурою і російською мовою: нехай живуть собі там, де з нею звиклась людність… Але обстоювати панування на Україні російської культури і мови не повинні ні чистокровні росіяни, ні наші зросійщені землячки…» *[13]*.

Інший шлях для утвердження думки обрав С. Шелухин у статті «Державна українська мова» *[18]*. В основі її лежали три всебічно обгрунтовані положення: «російська державна мова на Україні - це символ русифікаціїї, переслідування, нищення й припинення функціонування української мови та насаджування московської орієнтації» - перше положення; «українська державна мова - це символ української державності, символ визволення України з російської неволі, ознака української народности та її свободи, вираз обличчя українського суспільства», - друге положення, і третє положення: «У тих, хто стоїть за дві державні мови - російську та українську - вся справа зводиться до знищення української мови і української державності». У сконденсованому виді цю ідею вивів А. Яринович у такому силогізмі: «Українська

держава - українська мова. Не українська мова - не Українська держава» *[9]*.

На жаль, виступи в пресі бажаних результатів не приносили. В уряді й надалі засідали ті, хто не хотів знати української мови, не визнавав її за державну. Тож не раз українцеві, особливо селянинові, важко було порозумітися з такими міністрами. Наприкінці червня українські газети розпочали кампанію за увіковічнення пам'яті І. Мазепи, широкі урочистості проводились у Києві в червні 1918 р., однак майже всі українські часописи зазначали, що в цих урочистостях гетьман ніякої участі не брав. Цей факт значно похитнув віру українського народу в прагнення гетьмана до будівництва самостійної держави.

Українських видавців обурювало, що російські газети, які не відчували на собі жодних утисків цензури, не виступають в оборону своїх «українських братів»: «російська преса бачить, що український народ, який становить над 80% населення України, став безправною меншістю, бо його… одсунуто зовсім од влади в державі… Чому ж мовчить російська преса? Очевидно тому, що це стараються для них, для московської колонізації України… Ми ж цілий рік дерли горло про забезпечення прав національних меншостей на Україні, давали їм гроші на школи… Коли ж нас спіткало національне нещастя - вони глухі» *[12]*.

Та все ж проведена Центральної Радою кампанія за утвердження української мови як мови державної не могла згаснути непомітно. Уряд визнав, що проблему треба вирішувати законодавчим шляхом. Причому треба вирішувати справедливо, тобто в інтересах корінного народу Української Держави - українців. Так, при Державній канцелярії було створено об'єднану термінологічну комісію, яку очолив академік А. Кримський. А через декілька днів Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб заявив, що із законопроектом треба почекати, доки гострі суперечності щодо нього не вщухнуть.

Політика гетьмана П. Скоропадського, спрямована на російсько-українську двомовність, не виправдала себе, оскільки російські шовіністи, чимало з яких займали важливі посади (насамперед, військові) у тогочасній Українській державі створювали умови для нейтралізації офіційного статусу української мови. Так, 21 жовтня 1918 р. у журналі «Киевская

мисль» повідомлялось, що рішення Сенату писати протоколи на двох мовах не виконується, оскільки протоколи пишуть лише російською мовою, пояснюючи, що української мови в Сенаті не знають.

Теза про надання лише українській мові статусу державної мови була чітко зафіксована в меморандумі українського наукового товариства у Києві «За права української мови», у якому, зокрема, зазначалося: «Узаконити російсько-українську двомовність означало б узаконити право на нерівну боротьбу пануючого московства проти пригнобленого вкраїнства в Українській таки державі» *[10]*.

Зрозуміло, вищі посадові особи Української Держави по-різному ставилися до справи українізації. Одним з найпалкіших прихильників українізації був, наприклад, міністр шляхів Б. Бутенко. В одному із своїх наказів від 15 липня 1918 р. він зазначав: «Наперекір моїм неодноразовим розпорядженням про державну мову, не зважаючи на їх категоричність, папери з різних інституцій, підлягаючих міністерству шляхів, надсилаються на російській мові. Нагадую, щоб всі папери, які виходять з міністерства, а також ті, що надходять до нього, писалися виключно на державній мові, у випадках одержання паперів від інституцій міністерства шляхів не на українській мові, такі наказую повертати назад, при чім порушення цього буде розглядатись як невиконання розпоряджень міністра» *[10]*.

Через декілька тижнів той же Б. Бутенко створив спеціальну термінологічну комісію з правами департаменту для перекладу всього фахового лексикону, назв і бланків документів українською мовою. Свої праці комісія друкувала у «Термінологічному збірнику міністерства шляхів», що вважався урядовим органом. Окрім того, при міністерстві був створений шкільний відділ, а на місцях - широка мережа курсів з вивчення української мови, роботу якої контролював головний інспектор курсів. Списки робітників, які не бажали вивчати українську мову, надсилались особисто міністрові.

Сумлінно ставилися до справи українізації керівники міністерства внутрішніх справ, освіти, військового міністерства та деяких інших. Завдяки таким документам й ініціативі окремих міністрів, а не політиці гетьмана загалом, який переймався

передусім зовнішньою політикою, українська мова щораз більше утверджувала свої права.

Зокрема, викладання української мови і літератури, історії і географії України вважалося обов'язковим у всіх середніх чоловічих і жіночих загальноосвітніх, професійних, комерційних та ін. школах, учительських семінаріях, інститутах, духовних семінаріях. У перших п'яти класах на це відводилося не менше як три години на тиждень, а у шостому і сьомому - чотири години на тиждень. Посада вчителя української мови та літератури повсюдно вважалася штатною, географії та історії України - позаштатною, однак обов'язковою. Природно, що положення не поширювалося на школи з українською мовою навчання.

Особливо контролювалась з боку уряду справа українізації учительських інститутів та семінарій. Міністерство освіти прагнуло зосередити у себе всі дані про кількість класів у цих закладах, де всі предмети викладаються українською мовою, про кількість годин викладання, про предмети, що вивчаються на українській мові, про підручники, хто з викладачів (поіменно) учительських інститутів і семінарів та які предмети викладає українською мовою, про стан готовності до такого викладання та ін.

Напередодні навчального року міністерство освіти розпочало роботу літніх курсів українознавства для вчителів, на що Рада міністрів спеціально асигнувала 2 184 790 крб. Це рішення набуло чинності з 2 червня. Наступного дня міністерство одержало ще 2 млн. крб. на невідкладні потреби, а 5 червня - ще 2 млн. на видання шкільних підручників *[4]*.

Загалом аналізуючи стан освіти за Гетьманату, проф. С. Сірополко підкреслив, що освітнє життя почало відразу будуватися на інших засадах. Українізацію вищих початкових шкіл було проведено таким чином, що у тих школах, де більшість учнів була українцями, навчання українською мовою велося з першого класу, а в старших класах перехід до викладання тих чи інших предметів ставився у залежність від можливості це здійснити.

Справа з українізацією середньої школи стояла значно гірше. Було відмовлено українізувати підготовчі і перші класи існуючих середніх шкіл у місцевостях, де живе більшість українців, а

замість того висунуто ідею утворення державним коштом нових українських шкіл. Але, справедливо підкреслював С. Сірополко, реалізація цієї ідеї ставила нові середні українські школи в скрутне становище. Навіть у Києві перша українська гімназія ім. Т. Шевченка не мала приміщення, а перша Київська російська гімназія розташовувалася у палаці.

Вища освіта, на думку проф. С. Сірополка, перебувала в ліпшому становищі, хоча й тут не йшло відразу все так гладко. Скажімо, велику надію україномовна професура Києва покладала на гетьмана П. Скоропадського. Її делегація навіть звернулася до гетьмана з клопотанням про необхідність українізувати Київський університет. Цю депутацію П. Скоропадський прийняв, але, на жаль, прислухатись до аргументів на користь такого рішення явно не захотів, назвавши його «абсурдним». Гетьману здавалося, що запровадивши в університеті українську мову викладання, тим самим можна було «зруйнувати в корені один з найстаріших університетів, що має величезну, світову заслугу в країні» *[12, с. 232].*

Щоправда, П. Скоропадський не відмовив депутації в альтернативній пропозиції - заснувати в Києві новий, український університет. Була навіть призначена спеціальна комісія на чолі з П. Дорошенком для пошуку необхідного приміщення. Ця комісія, як зазначає у спогадах П. Скоропадський, зупинилася на недобудованому приміщенні артилерійського училища на Солом'янській площі, яке в умовах, коли подібне училище вже діяло в Одесі, новій українській владі здалося непотрібним. Водночас було засновано спеціальний комітет для подальшої розбудови університету. Таким чином, урядом Гетьманату було прийнято рішення реорганізувати з 1 липня 1918 р. Український народний університет, який через нестабільне фінансування ледве зводив кінці з кінцями, в Київський державний український університет *[9]*. До існуючих там трьох факультетів - історико-філологічного, правничого та фізико-математичного додався ще один - медичний. Було й забезпечено його стабільне й достатнє фінансування.

Відтак 22 жовтня відбулося урочисте відкриття Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, засновано Полтавський університет, відкрито Українську Академію наук…

І усе ж, як зазначав С. Пастернак, «ідеологія Міністерства народної освіти за Гетьманщини, яка проводилася під впливом російського вчительства та громадянства, була далека від ідеології українського народу» *[15, с. 35]*.

Найяскравіше виявилися погляди російського вчительства і громадянства, що викристалізувалися в часи Гетьманщини, у доповідях, дискусіях, рішеннях з'їздів обласного російського професійного учительського союзу та батьківських комітетів: «Только через русскую историю открывается понимание истории Украины… Русская школа на Украине, связывая народ украинский с родственной ему великой духовной культурой русского народа и давая ему доступ к культуре всего мира, необходима украинскому народу и должна сыграть огромную роль в деле создания и укрепления украинской государственности.., она должна оставаться общей для национальностей, живущих на Украине, пока украинская культура не достигнет такой же силы, как и русская» *[15, с. 35]*.

Однак щораз більше ставала зрозумілою необхідність прийняття закону, який би юридично зафіксував статус української мови. Так, було розроблено «Законопроект на зміну і доповнення діючих в Українській державі законів», яким стверджувалося: «1. В Українській Державі мовою державною - є мова українська. Тим державним та державно-громадським установам, яких до цього часу діловодство провадилося не на українській, або не цілком на українській мові, дозволити тимчасово вживати у внутрішньому діловодстві і мову російську: а) центральним та місцевим державним установам - до 9 січня 1919 р.; б) державно-громадським установам - на протязі 1 року з дня оголошення цього закону. 2. Судовим установам Української Держави (загальним, включаючи і державний сенат, мировим, адміністраційним і комерційним) дозволити провадити судочинства також і на російській мові, доки не будуть опубліковані мовою українською діючі на Україні закони бувшої Російської імперії... 3. Доручити Державному Секретареві негайно приступити до перекладу на мову українську і до кодифікації всіх діючих на Україні законів з тим, щоб зазначені в артикулі другому закони були

перекладені і оголошені не пізніше, як через 1 рік з дня оголошення цього закону» *[16, с. 174]*.

Цей законопроект був винесений для його ратифікації у Раду міністрів. Однак Рада міністрів не встигла його розглянути, бо 14 листопада 1918 р. з'явилася Федеративна грамота, якою П. Скоропадський погоджувався на федерацію з небільшовицькою Росією *[15, с. 43]*. Фактично ж ця Грамота поклала крах і узаконенню української мови як мови державної, бо новий курс гетьмана передбачав «розчинення» України в Російській державі, її культурі та мові.

У новому законопроекті про мови, поданого до Ради міністрів, йшлося про двомовність, причому з переважанням російської мови, хоча й забороною «нерозуміння» української мови, коли звертатиметься нею хтось «з народу» до будь-яких інстанцій. Окрім того, у переліку відомств, де мала використовуватися російська мова, були перераховані найважливіші відомства, які контролювали практично усі галузі державного життя *[1, с. 142]*. Однак і цей законопроект не був реалізованим, адже на зміну гетьману П. Скоропадському прийшла Директорія.

Отже, мовна політика в період Гетьманату та її правові основи не були однозначними. Попри наміри гетьмана щодо інтелектуального розвитку Української Держави, закріплення правового статусу української науки та освіти, розширення сфери застосування української мови, ці процеси не завжди були ефективними через протидію чиновників, більшість серед яких були колишніми білогвардійцями та російськими шовіністами. Водночас правові основи застосування української мови розвивались у цей період завдяки активності української наукової еліти (насамперед, вчених-правознавців) та інших представників українського народу - безпосередніх носіїв української мови та ідеї української державності.

Література

1. Віче. 1992. № 7. С. 142.
2. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. Київ-Відень, 1920. 349 с.
3. Державний Вістник. 1918. 18 трав.

4. Історія освіти на Україні. К., 1937. 123 с.
5. Золотоверхий І. Становлення української радянської культури. К.: АН УРСР, 1961. 234 с.
6. Коммунист. 1919. 17 февр
7. Нова Рада. 1918. 18 серп.
8. Нова Рада. 1918. 20 верес.
9. Нова Рада. 1918. 19 жовт.
10. Нова Рада. 1918. 19 жовт.
11. Народна воля. 1917. 24 трав.
12. Сірополко С.О. Історія освіти в Україні. Львів, 1937. 174 с.
13. Стебницький П. Державна мова. *Нова Рада*. 1918. 20 верес.
14. Скоропадський П. Спогади. Київ-Філадельфія, 1995. 492 с.
15. Пастернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції. 1917 – 1919 рр. К.: Друкар, 1920. 127 с.
16. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині XX століття (1900 – 1941) : Стан і статус. [Б.м.в]: Сучасність, 1987. 296 с.
18. Шелухін С. Державна українська мова. *Нова Рада*. 1918. 25 верес.

Ігор ВДОВИЧИН
Vdovychyn.I@gmail.com

МОВА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА (НА ТЛІ ПОСТАТІ ЖАКА ЛАКАНА)

Поряд із словами «ковід», «локдаун», «вакцинація» в наше повсякдення увійшло і словосполучення «гібридна війна». «Гідридна війна» являє собою різновид війни із поєднанням різних типів і способів її ведення, які скоординовано використовуються для досягнення спільних цілей. Важливим її компонентом виступає інформаційна війна, покликана перш за все зламати морально-психологічну спроможність протиборчої сторони до опору. Ми спостерігаємо стрімке впровадження новітніх інформаційних технологій. У підсумку - збільшення кількості людей, зайнятих у сферікомунікацій і виробництва інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у

валовому внутрішньому продукті; зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних і господарських відносинах; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: ефективну інформаційну взаємодію людей; їхній доступ до світових інформаційних ресурсів; задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг. Відповідно зросла вразливість комунікацій - технологічна і пов'язана з людським чинником, що радикально посилило спроможності війни нового типу.

Як наслідок, основним і визначальним ресурсом стають знання та інформація. Збій у системі передачі, отримання, переробки інформації може мати руйнівні наслідки - чи це стосується технологічного впливу на інфраструктуру чи маніпулювання людською свідомістю, неспроможної адекватно реагувати на величезні об'єми інформації. І сучасна «гібридна війна» перемістилась перш за все у сферу боротьби за свідомість і підсвідомість людини. Тому важливою є постать Жака Лакана (1901-1981) - психоаналітика, психолога, філософа який активно займався проблемами підсвідомого, чиї напрацювання перегукуються із тривожним сьогоденням. Він належить до покоління французьких мислителів-гуманітаріїв, на чию творчість травматичний вплив мала блискавична поразка і капітуляція у ІІ світовій війні, крах ілюзій, згодом - в окремих, щодо нацизму, у більшості - щодо радянського соціального експерименту. Це спонукало до формування загального скепсису щодо метанаративів і творення надзвичайно талановитих текстів, які багато у чому доклались до феномену, який згодом отримав назву «постправди»і «не усе так однозначно».

Інформаційні війни завжди передували чи відбувалися водночас із суто мілітарними. Та вага їх суттєво зростає у ХХ столітті. Вагомий внесок у цей процес опосередковано здійснив З. Фройд (Фрейд) із своїм вченням про підсвідоме.

Фройд відкривши домінантну роль несвідомого в психічних процесах, продемонстрував, що наше еґо не є господарем навіть у власному домі. І як наслідок - можна впливати на поведінку людини, зокрема і за допомогою мови, оминаючи раціональне в людині. Такі ідеї не будучи викладеними у наукових текстах, на практиці використовувалися вже не одну тисячу років, жерцями і

політиками. Як наслідок, на тлі сучасних наук, що вивчають мозок, психоаналіз здається вже не так чимось підривним, як вченням, яке належить до традиційного гуманістичного поля, загроженого приниженнями останніх років *[2, с. 10]*.

Слушна думка яка у той же час потребує певної корекції та застережень. Зокрема, щодо гуманістичного характеру - як кожне знання, спектр його застосування неймовірно широкий. Перш за все, це демонстрація вразливості мови як носія знань та інформації, можливість її застосування не як носія знань та їх передачі, а перш за все з метою містифікації. Зокрема, Ж. Лакан розпочав своє «повернення до Фройда» з лінгвістичного прочитання всього корпусу психоаналітичного вчення. Фрейдистське несвідоме спричинило такий скандал не завдяки твердженню, що свідомість підпорядкована значно ширшій царині ірраціональних інстинктів, а тому, що це поняття дало змогу продемонструвати, як саме несвідоме підлягає власній граматиці й логіці - несвідоме говорить і мислить. Несвідоме - це не резервуар диких потягів, які еґо повинне підкорити, а місце, з якого промовляє травматична істина *[2, с. 11]*. Та чи дійсно промовляє істина - сукупність неусвідомлених потягів, які не є проекцією власних потягів, навіть підсвідомих, самого суб'єкта. Тому і слід бути обережними про виключно гуманістичну природузастосування учення про підсвідоме. Це вже звично, як із кожним вагомим науковим відкриттям - наслідки завжди є неоднозначні.

Ж. Лакан вважав, що завдання полягає у не підказці індивідові, як підлаштуватися під вимоги суспільної реальності, а передусім пояснити, як утворюється щось таке, що ми називаємо «реальністю». Він не просто допомагає людині прийняти притлумлену істину про себе, він пояснює, як вимір істинного виникає у людській реальності *[2, с. 12]*. Знову постає питання, звідкіля візьметься ця притлумлена істина у свідомості людини, яка втратила поняття добра і зла, переповнена сумнівами і якій увесь час прагнуть навіяти ту чи іншу думку за допомогою широкого спектру мовних та візуальних прийомів. Зокрема С. Жижек у своїй роботі присвяченій Ж. Лакану демонструє такі приклади.

Так, у лютому 2003 р. Колін Пауел виступав перед асамблеєю ООН, намагаючись переконати її учасників у необхідності вторгнення в Ірак, американська делегація попросила, щоб репродукцію «Ґерніки» Пікассо, яка висіла на стіні за подіумом, прикрили іншою візуальною оздобою. Хоча в офіційному поясненні наголошувалося, що «Ґерніка» створює невідповідне тло для телетрансляції промови Пауела, усі чудово розуміли, чого саме боялася американська делегація: що «Ґерніка», картина, яка змальовує катастрофічні наслідки німецького бомбардування іспанського міста під час тамтешньої громадянської війни, спонукатиме до «хибних асоціацій», якщо на її тлі Пауел закликатиме до бомбардування Іраку американськими повітряними силами, які значно переважали сили свого суперника *[2, с. 32]*. Асоціації працюють, ефективно впливаючи на людську підсвідомість, формуючи наше сприйняття мовленого. Відповідно, мовлене нерідко покликане не лише прикрасити ту чи іншу ідею, можливо соціально дразливу чи то навіть небезпеку, а що важливіше - взагалі зруйнувати поняття правильної відповіді. Як демонстрацію такої ситуації С. Жижек використовує постать Джеймса Енґлтона, який протягом майже двох десятиліть, до 1973 р., очолював контррозвідувальне управління ЦРУ. Він сповідував теорію «велетенської змови», координованої КГБ, метою якої було інфільтрувати та взяти під повний контроль розвідку Заходу, у такий спосіб спричинивши його цілковиту поразку. Саме тому Енґлтон вважав майже всіх перебіжчиків із КГБ подвійними агентами. Остаточним результатом правління Енґлтона став цілковитий параліч - власне, за період його головування не було викрито й схоплено жодного правдивого шпигуна.

С. Жижек наголошує, що виникає спокуса поставити питання: можливо сам Енґлтон був радянським агентом, який виправдовував свою діяльність необхідністю вишукувати таємних шпигунів у лавах ЦРУ. Саме в цьому полягає істина параноїдальної позиції: вона сама є тією деструктивною змовою, проти якої бореться. За таких обставин врешті байдуже, чи Енґлтон і справді щиро помилявся, вірячи в ідею «велетенської змови», а чи він все ж таки був радянським агентом - в обох випадках ми отримуємо ідентичний результат. Обман тут крився

в нашій нездатності додати до списку підозрюваних саму ідею (всезагальної) підозри *[2, с. 34]*. Висновок, який випливає з цієї історії радше засвідчує обмеженість надмірного захоплення ідеями про підсвідоме і несвідоме, вони можуть сприяти руйнуванню спроможності об'єктивно аналізувати реальності. Чи то через сумнів у здатності людини раціонально думати та діяти, чи то власне як інструментарій, покликаний деформувати таку здатність. Основне завдання сучасних прийомів інформаційної війни і полягає у введенні людини у ситуацію «постправди», коли вона втрачає орієнтири і потрапляє у стан постійного сумнів, який не дозволяє їй приймати рішення.

Неминуче, ті хто прагнуть надто відбігти від реальності, вважаючи її поверховою, самі потрапляють у світ ілюзій. Так, сам Лакан, сповідуючи ідеї звільнення від тиску тих чи інших психологічних трав, здобуття здатності прочитувати тексти і контексти мови, звільняючи їх від закладених у них обманів, не спромігся бачити достатньо очевидних речей. Зокрема, він захоплювався Мао-Цзедуном, вбачаючи у цій постаті бунт проти міщанства *[1, с. 49]*. Подібні погляди сповідував ще один знаний вчений-психоаналітик Е. Фромм: «Оскільки політична революція XX століття - російська революція зазнала краху (остаточні підсумки китайської революції ще рано підбивати), єдиними переможними революціями нашого століття, хоч вони ще не вийшли з початкової стадії, можна вважати жіночу, дитячу а також сексуальну революції» *[3, с. 88]*. Ці думки відносяться до 70-х рр. XX століття. Здавалось, що ще незрозуміло про природу маоїстського режиму. Десятки мільйонів вмерли з голоду під час «Великого стрибка», мільйони репресовані у час «культурної революції». Постає питання, чи можна переконати інтелектуалів, надто захоплених впевненістю у слушності власних ідей?

Висновок напевне полягає у потребі знову зосередитись на культурній традиції, невід'ємною складовою якої є мова, не як інструмент маніпулювання, а як носій культурних норм, спроможних укорінити індивіда в умовах глобалізаційних і технологічних викликів, посилити його спроможність до опору зовнішньому інформаційному впливу.

Література

1. Бадью Ален, Рудінеско Елізабет. Жак Лакан: сучасність минулого. Діалог / Ален Бадью, Елізабет Рудінеско; пер з фр. Павла Шведа. Київ: Комубук, 2020. 120 с.
2. Жижек Славой. Як читати Лакана / Славой Жижек; пер.з англ. Павла Шведа.Київ: Комубук, 2019. 168 с.
3. Фромм Еріх. Мати чи бути? / [переклад з англійської Ольги Михайлової, Андрія Буряка]. Київ : Український письменник, 2014. 222 с.

Лариса ГОНТАРУК
largon905@ukr.net

«РУССКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР» ТА «РУССКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ» В ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОГО ПІДРУЧНИКА ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ (соціолінгвістичний аніліз)

Розвідка присвячена аналізу понять «русский национальный характер» та «русская национальная идея», які знайшли своє розкриття та отримали нормативну цінність на сторінках підручника «Психология межкультурных различий» В.В. Кочєткова *[Див. 3]*. Важливими уважаємо відомості щодо автора вказаного тексту, оскільки це дає нам змогу зрозуміти інтелектуальний рівень підручника. Тож, В.В. Кочетков - доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Московської гуманітарно-соціальної академії свого імені (ім. В. Кочєткова).

Підручник - особливий жанр тексту. У ньому прослідковується не лише певна авторська концепція, а й зібрано ціле гроно найрізноманітніших науковців з конкретної галузі знань, ідеї та думки яких перегукуються або повністю відповідають поглядам самого автора підручника. Таким чином, ми можемо трактувати зміст підручника, як погляд певної інтелектуальної групи на конкретний об’єкт дослідження.

Важливим є рік виходу підручника - 2002 р. - перший термін правління президента Росії В.В. Путіна, перші спроби формування і формулювання ідей щодо шляху розвитку Росії та її позиції у міжнародних відносинах. Тож прослідкуємо, чи ідеї,

висловлені в аналізованому підручнику, суголосні ідеям владної верхівки, чи суперечать їй.

Проблема національного характеру вважається надзвичайно актуальною на цьому етапі розвитку Росії, про що зазначає у Передмові до підручника доктор психологічних наук, професор О.О. Журавльов *[3, с. 5]*. Вона неодноразово обговорювалася в Інституті психології РАН, на секції етнопсихології російського психологічного товариства, міжнародних конференціях та симпозіумах *[3, с. 7]*. Однією з причин такої актуальності є той факт, що велика кількість росіян, на думку О.Журавльова, «слабо осознают свои национальные особенности» *[3, с. 6]*.

Обґрунтовуючи важливість розгляду цієї проблеми в студентській аудиторії, В. Кочєтков, говорить, що «становление новой России как великого государства непременно предполагает всесторонний анализ особенностей русского (при розумінні слова російський ми постійно повинні враховувати той факт, що автор сюдив ключає й український етнос - *Г.Л.*) национального характера с учётом истории русского народа, его исконных корней, традиций и обычаев» *[3, с. 14]*. Таким чином, автор підручника зробив спробу описати ці російські національні особливості, уявнити та закріпити їх в російському суспільстві, навіть за межами Росії, в колі емігрантів. Крім того, він явно або думає, як В. Путін, або йде в руслі державної позиції, проголошуючи становлення нової Росії як великої держави, та завдання цієї держави - всесторонній аналіз особливостей російського національного характеру.

У Передмові засвідчено усвідомлення тяглості російської історії «на юг от Киева и на восток от Москвы», причім кордони цього етносу трактуються як «географически размыты» *[3, с. 10]*. До слова, такий же погляд на історію Росії прослідковується і в тексті самого підручника, про що далі.

Крім того, у своєму короткому опусі проф. О. Журавльов співставляє середньовічну Стару Європу та Росію періоду СРСР, вказуючи на те, що середньовічна історія першої була повністю заповнена «войнами, восстаниями, жестокими репрессиями, рядом с которыми сталинские репрессии теряют исключение» *[3, с. 11]*. Видається, що, не перейшовши через добу Відродження, Росія психологічно зав’язла в добі Середньовіччя, оскільки її

інтелектуальна еліта співставляє на повному серйозі XII і XX ст. як релевантні для порівняння. Однак, якщо у такому зіставленні дійсно є раціональне зерно, адже О. Журавльов говорить про інтенсивний шлях розвитку середньовічної Європи та екстенсивний шлях розвитку Росії, то можемо зробити висновок, що перехід до інтенсивного розвитку Росія здійснила лише у XX ст., тому середньовічний терор і сталінський терор минулої доби, на думку автора Передмови, мають однакову природу.

Першою рисою, характерною для російської нації, В. Кочєтков відмічає **здатність до руйнування** (Тут і далі виділення наше - *Л.Г.*): «уже дважды за последнее столетие русский народ пытался разрушить всё, что было создано до него предыдущими поколениями» *[3, с. 13]*. Перша глава підручника починається з опису ідеї російського «мессіанства». В. Кочєтков зазначає, що «это направление приписывает России исключительную, важнейшую роль во всемирной истории» *[3, с. 19]*.

Визначення «русской идеи» зводиться до двох суттєвих рис цього народу: 1) свідома перевага народних, державних, загальних інтересів над особистими, індивідуальними інтересам; 2) перевага інтуїтивних способів розуміння над усіма формами логічного аналізу *[3, с. 19]*. Останню рису слід постійно брати до уваги, коли будемо натикатися на алогічність висновків. Зокрема, у підручнику логічність Заходу визначається як безсилля, криза «выйти из которого он может только с помощью России» *[3, с. 19]*. Тут автор посилається на М.Н. Борісова, який стверджує, що саме на Росію з огляду на кризу Заходу «ложится ответственность за судьбы человечества» *[3, с. 19]*.

У підручнику викладаються роздуми Д.В. Чернишевського про «русскую идею» як про «замысл Божий о России и ответное раскрытие ему русского народа, национальный ответ на вызов Природы и Истории во всех сферах жизни» *[3, с. 19]*. Справді, жодного логічного судження, суцільні емоції. Однак не забуваймо, що саме **ці ідеї знайшли своє матеріальне втілення (внесення концепції Бога) у змінах до російської Конституції**, які проголосувало на Референдумі нещодавно російське суспільство.

На те, що В. Кочєтков, подібно до О. Журавльова, у термін «русский» включає й український етнос, свідчить той факт, що українська інтелектуальна еліта трактується, як російська, порівняйте: «русская идея выношена в недрах России, осознана её лучшими сынами. Её постижение начинал в Киеве митрополит Илларион в XI в., продолжали Владимир Мономах, …Григорий Сковорода, … Владимир Вернадский» *[3, с. 19-20]*.

У підручнику викладаються ідеї В. Ключевського, який наділяє росіян духом широким, і неоформленим, пояснюючи ці риси безкраїми просторами Росії *[3, с. 20]*.

З викладу складається враження, що ця неосяжність території для росіян була вихідною даністю, а не результатом постійних завоювань і поглинань корінних завойованих народів. Останній факт опускається, як неіснуючий, наприклад: «народ, поднимающийся среди безграничных пространств, открытый вторжениям со всех четырёх сторон света, должен был или развеяться среди них, или разлиться по ним, замирить и освоить свои необозримые окраины» *[3, с. 20]*.

Саме таке нелогічне сприйняття дійсності дозволяє О. Журавльову трактувати **трагедію російського народу, що залишився проживати на територіях його колишніх колоній, як виключно національну**, наприклад: «в бывших республиках СССР они чужие потому, что русские», а не зумовленою загарбницькою політикою Росії, яка призводила до поступового вмирання етносів. В. Ключевський у свою чергу, говорячи про національний компонент в «русской идее», заявляє, що «в национальной сфере русская идея - это народность, сохранение культурной свободы и самобытности всех племён, входящих в состав России. Россия никогда не была тюрьмой народов» *[3, с. 22]*.

Таке трактування не дає відповіді на питання, чому за час існування СРСР у межах цього державного утворення зникло понад 300 народностей. Залишається без відповіді питання, чому Росія провела дві російсько-чеченські війни на зламі XX-XXI ст., пробує знищити Україну як державу і поневолити український народ в актуальному часі, здійснила не один міжнароднийзлочин, розв’язавши війну на територіях своїх сусідів, колишніх колоній (Грузія, Молдова, Азербайжан, Вірменія). Повертаючись до ознаки вільного духу, В. Ключевський відмічає «Соборність»

російського народу, як його визначну рису, що виявилася в «ополчении 1812 г., в русской артели и свободной общине» *[3, с. 21]*. Як бачимо, автор акцентує увагу на вільній общині і жодного слова про кріпосне право, яке протрималося в Росії до 1861 р. і мало дуже жорстокі вияви.

Оцінюючи характер знання, продуцентом якого є російський народ, В. Ключевський знову залишає логіку в стороні та здійснює емоційний аналіз: «и земля наградила нас устремлённостью в бесконечность, к запредельному, к знанию цельному, объемлющему жизнь во всей её полноте, к синтезу Истины, Добра и Красоты» *[3, с. 20]*; «единое знание о едином мире - это то, что русская идея предлагает человечеству, зашедшему в тупик западной специализации» *[3, с. 21]*. У цьому дискурсі спостерігаємо скерованість на невміння використовувати відмінності ‘Свого’ від ‘Іншого’, заповнюючи новим і необхідним відсутні ніші свого культурного та інтелектуального життя, і трансляцію заперечення, бажання зробити ‘Інше’ ‘Чужим’ і ворожим.

Важливою рисою, притаманною російському народу, В. Ключевський (за В. Кочетковим - *Л.Г.*) називає **державність**: «русский народ - народ государственный по преимуществу, он не существует помимо государства». В політичній сфері ця державність уточнюється як самодержав’я, що окреслюється наступним чином - «центральное государственное единство, венчающее собой свободное биение народной жизни, объединяющее ватаги и общины в несокрушимую стену, недоступную для многочисленных внешних врагов» *[3, с. 21]*.

Привертають увагу слово ватага, характерне для словосполучення *ватага розбійників* (ватага художників, ватага науковців - нерелевантні словосполучення), а також словосполучення багато численні зовнішні вороги, дуже характерне для політичної міжнародної позиції як СРСР, так і сучасної Росії. Якщо враховувати вплив освіти та освітян на формування підростаючої еліти, то очевидним стає той факт, що російська молодь виховується в уявленні про зовнішній світ як про ворожий, що збільшує агресивний потенціал цієї країни на майбутнє, якщо не зміниться концепція сприйняття цього світу.

Крім того, виникає стале враження, що автор підручника чітко працював у єдиному ключі з політикою В. Путіна та партії «Единая Россия», які впродовж останніх років усе гучніше заявляють про відновлення самодержавності, прикриваючи її демократичними процедурами, як от «голосування» за зміни в Конституцію, проведене не так давно.

Привертають увагу складові самодержавності, чітко експліковані В. Ключевським: цар + патріарх + Дума + місцеве самовлядування + окраїнні автономії + неписані звичаї (звичаєві норми - *Л.Г.*) *[3, с. 21]*. І нині, у XXI ст., **російська інтелектуальна еліта на повному серйозі ставить звичаєве право вище букви Закону, Конституції, міжнародних Угод** і т. ін., та головне, - вкладає таке розуміння своїй майбутній інтелектуальній та політичній еліті. Можна зробити висновок, що ще довго буде актуальним вже крилатий вислів, що «угоди, підписані з Росією не вартують навіть того паперу, на якому вони написані». Незважаючи на такий правовий нігілізм, експліцитно представлений у дискурсі підручника, В. Кочетков заявляє, що «в юридической сфере русская идея - это государство правды» *[3, с. 21-22]*. Як звичаєве право може бути вище Закону - поза межами «русской идеи» тяжко зрозуміти. Одначе автор з гордістю констатує, що «русская идея противоположна западной теории «правового государства», окреслюючи останню, як принципово неморальну *[3, с. 22]*.

В. Кочєтков у підручнику ще наводить міркування І. Янжула, який уважає, що **головне джерело дестабілізації Росії, яке підриває її історію - ненаціональна Росія, що сповідує ідеологію втечі від російських національних особливостей, від її національних інтересів** *[3, с 25]*. Цю проблему керуюча верхівка спробувала розв’язати шляхом внесення змін у Конституцію, де чітко виокремила росіян як державоутворюючий народ і зобов’язала багатонаціональну Росію захищати інтереси цього народу.

Автор підручника висловлює свій погляд на те, як формувалися та розвивалися Росія та Європа: «Россия и Европа формировались и развивались независимо друг от друга, лишь эпизодически приходя в соприкосновение по причине редких

династических браков, посольств и торговли. Более известная форма взаимодействия - война» *[3, с. 22]*.

Тут і отримуємо відповіді на усі питання сьогодення. Війна - шлях вирішення усіх проблем. Не треба діалогу, перемовин, компромісів. **У росіян свій національний шлях - звичаєве право** та **війна**.

Отже, гортаючи підручник сторінка за сторінкою, бачимо, як розгортається на початок 2000-х років концепція тодішньої і досі ще сьогоднішньої політичної верхівки Росії щодо розвитку їхньої держави та її місця у світі. Прослідковується чіткий стратегічний план, чітка державна політика стосовно втілення своїх завдань і підготовки суспільства у довгостроковій перспективі до сприйняття цих ідей та активної участі у їхній реалізації. Ми є свідками дуже успішного інтелектуально-політичного проекту, хоча, впевнені, наслідки його реалізації для Росії будуть катастрофічними.

Література

1. Борисов М.Н. О динамике классовой структуры России. *Россия накануне XXI века: социальные и социально-политические проблемы*: Материалы научно-практической конференции. Москва, 1994. С. 187-195.
2. Ключевский В.О. Сочинения: В 9 т. Москва, 1987. Т. 1. С. 87-95.
3. Кочєтков В.В. Психология межкультурных различий. Москва, 2002 416 с.
4. Чернышевский Д.В. Русская идея. *Культура русских и немцев в Поволжском регионе*. Саратов, Вып. 1. 1993. С. 106-113.
5. Янжул И.И. Из психологии народов (Экономическое знание времени и пространства). Одесса, 1895.

Василь ГУЛАЙ
vasyl.v.hulai@lpnu.ua

МОВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ РЕЖИМУ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (друга половина 40-х – 50-ті рр. XX ст.)

Проблема мовної політики в окреслений період тільки набуває своєї політологічної інтерпретації *[12],* спираючись на

відповідні історичні дослідження *[2; 5; 6; 7]*. При цьому правовий вимір мовної політики варти окремого компаративного аналізу.

У якості вихідного положення можемо запропонувати твердження, що трансформація етнонаціональної структури населення західних областей УРСР в повоєнний період зумовлювала помітні зміни в освітньо-культурній галузі, насамперед у сфері використання мов. Незважаючи на те, що офіційною мовою у республіці вважалася українська, проте в дійсності вона поступово витіснялася з ділового і побутового вжитку російською мовою. Процесові русифікації сприяла значна міграція мешканців інших регіонів Радянського Союзу, насамперед росіян. За таких умов російській мові відводилася роль мови міжнаціонального спілкування, що на практиці означало стимулювання до переходу на неї неросійського населення краю, особливо з числа новоприбулих. У такий спосіб чисельність російської етнічної групи поповнювалася значною кількістю так званого російськомовного населення, зокрема з числа українців східних областей УРСР та навіть місцевих жителів *[2, с. 73]*.

Відновлення радянської влади в регіоні сприяло інтенсивному відкриттю шкіл з російською мовою навчання, в першу чергу, для задоволення мовних потреб дітей прибулих росіян, а також для стимулювання переходу на неї частини неросійського населення шляхом створення навколо цих шкіл штучного статусу престижності. Щодо представників неросійського населення регіону, особливо з числа уродженців радянських національних республік, то так фактично ігнорувалося їхнє право на здобуття освіти рідною мовою, закріплене в Конституції СРСР. Так, у 1945 р. у Львові було відкрито 9 шкіл з російською мовою викладання *[3, арк. 176]*. Тернополі, поряд з польською школою (1 301 учень) та українською (1 030 учнів), відкрилася російська (620 учнів) *[10]*. Впродовж 1945-1947 рр. мережа російськомовних шкіл на Львівщині зросла з 13 до 48 *[3, арк. 139]*. При цьому, якщо серед українських шкіл тільки 7 % булисередніми, то серед російськомовних їх частка складала більше 37 %. На протязі 1946-1952 рр. в Чернівецькій області кількість російських шкіл

збільшилася з 18 до 26 *[1, с. 270-271]*. У 1952-1953 навчальному році в західних областях працювало 150 шкіл з російської мовою навчання, в тому числі 74 середніх *[11, арк. 56, 59, 68, 71, 80, 82, 104, 107, 120, 123, 128, 131, 136, 139, 149, 152]*. Розгалужену мережу російських шкіл було створено у Львівській області - 43, Чернівецькій - 26, Дрогобицькій - 24, Закарпатській - 16. Загальна кількість учнів російськомовних шкіл становила майже 61 тис., з яких близько 73 % навчалися у середніх школах.

В умовах радянської дійсності формально не закріплені, але реально існуючі переваги в розподілі політичних, економічних, гуманітарних можливостей між представниками різних соціальних та національних груп стимулювали соціальне та міжнаціональне протистояння. Тоталітарна держава вживала заходів не для їх успішного розв'язання, а лише намагалася законсервувати їх у латентній формі. Радянські методи мовної політики визначалися не об'єктивним станом етнонаціональних процесів, а диктувалися політичною «доцільністю», що вимагала якнайшвидшої ліквідації чи принаймні суттєвого обмеження етнонаціональної специфіки регіону.

Смерть Й. Сталіна та початок відносної лібералізації режиму не дозволили розгорнутися черговій русифікаторській кампанії. Разом з тим відкриття нових російських шкіл, все більше впровадження російської мови та літератури в навчальний процес тривали надалі. Гучна пропагандистська кампанія звеличення російського народу поступилася місцем тихій русифікації.

У 1956 р. у Львові діяло 35 шкіл з російською мовою викладання, у них навчалося близько 60 % всіх учнів міста *[7, с. 41]*. У 1958-1959 навчальному році майже 61 % учнів шкіл Станіслава навчалися у школах з російською мовою викладання *[5, с. 41]*. Тоді в Закарпатській області працювала 21 російська школа, в тому числі 11 - середніх *[6, с. 106]*. У той час як одна середня російськомовна школа припадала на 2 690 росіян, то угорська - 11 250 угорців.

Одним з засобів насадження російської мови в шкільну освіту стало збільшення кількості її годин у навчальних планах, особливо в старших класах. У 1956-1957 навч. році в школах з українською мовою викладання в сьомому класі на тиждень припадало 5 годин української мови та 6 - російської, восьмому -

відповідно 4 та 5, дев'ятому та десятому - відповідно по 3 та 4 години *[5, с. 56]*.

Під гаслами розширення зв'язку загальноосвітньої школи з виробництвом наприкінці 50-х років було знову скорочено обсяг викладання української мови *[9]*.

Такий підхід негативно позначився на засвоєнні учнями не тільки другої мови, але й рідної. Наприклад, на час перевірки однієї з шкіл м. Дрогобича негативні оцінки з російської мови мали тільки четверо учнів початкових класів. Однак за результатами контрольного диктанту їх отримало 10 із 21 учня четвертого класу. З поміж 17 учнів сьомого класу «двійки» за контрольний диктант з української мови отримали 14 дітей *[8]*.

Таким чином, впродовж другої половини 40-х - 50-ті роки XX ст. радянським режимом проводилася цілеспрямована політика широкого впровадження російської мови в адміністративно-державному апараті, освіті, культурі, повсякденному житті західних областях України. Офіційним прикриттям русифікації була пропаганда в якості мови міжнаціонального спілкування сааме російської мови. Ця політика здійснювалася як шляхом механічного приросту росіян та представників інших національностей СРСР, так через мовну асиміляцію, насамперед прибулого населення. Для них російська мова ставала не тільки другою мовою вжитку, а досить часто визнавалася як рідна. Надзвичайно гостро проблема засилля російської мови в різних сферах суспільного життя стояла в містах західноукраїнського регіону, чисельне зростання яких в повоєнні роки було зумовлене значним чином міграцією сааме етнічних росіян та російськомовного населення. Разом з цим у західноукраїнському селі російська мова не набула поширення.

За даними перепису населення 1959 р., близько 266,5 тис. осіб (3,4 %) населення краю вважали рідною мовою мову іншої національності *[4, с. 176-179]*. Характерно, що для 53,7 % із них такою мовою стала російська та тільки 34,5 % - українська. Тільки 1 % українців регіону вважали рідною мовою мову не своєї національності, проте для 88,5 % з них такою мовою булла російська. Відсоток росіян, які вважали рідною не мову своєї національності складав майже 2,5 %, з поміж яких для 98 % такою мовою стала українська. Найвиразніше мовна асиміляції

відбувалася серед євреїв, білорусів, поляків. Наприклад, тільки для 10,5 % поляків Тернопільщини рідною булла польська мова. Лише 17 % євреїв Львівської області вважали рідною мовою мову своєї національності, тоді як для майже 81 % з них такою стала російська мова.

Таким чином, західні області України в другій половині 40-х - 50-ті роки XX ст. на загальнореспубліканському фоні виділялися значною специфікою. Попри чисельне зростання випадків мовної асиміляції серед представників окремих національностей (у т. ч. під впливом відповідної мовної політики в освітній сфері), у цілому вага русифікаційних процесів у західному регіоні республіки, які б призводили до переміни рідної мови, булла відносно невеликою, а, отже, може стверджувати, що пріоритети мовної політики радянського режиму не досягнувши своєї практичної реалізації в окреслений історичний період були перенесені на 60-80-ті роки минулого століття, що може стати предметом окремої розвідки.

Література

1. Буковина: історичний нарис / Ред кол.: С.С. Костишин (гол.) та ін. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 415 с.
2. Гулай В.В. Етносоціальніпроцеси в західних областях України (друга половина 40-х–50-ті роки XX ст.): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2002. 194 с.
3. Державний архів Львівської області. Ф. П-3 Львівський обком КП(б)У. Оп. 4. Спр. 209.
4. Итоги Всесозной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. Москва: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1963. 210 с.
5. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / Пер. з англ., з доп. і дод. Торонто, 1970. 246 с.
6. Малець О. Етнічний склад населення та етнічніпроцеси на Закарпатті в 1945-1990 рр. *Carpatica-Карпатика*. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст. Ужгород: Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства, 1999. С. 94-119.

7. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.). Київ: Правда Ярославичів, 1998. 235 с.
8. *Радянська освіта*. 1959. 14 березня.
9. *Радянська освіта*. 1959. 6 червня.
10. *Тернопіль вечірній.* 2000. 14 січня.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. Р-116 Міністерство освіти Української РСР. Оп. 15. Спр. 1274.
12. Ярмоленко М. І. Мовна політика в УРСР у 40-80-х роках XX століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2013. Вип. 3. С. 365-377.

Петро ЗАХАРЧЕНКО
z0609@ukr.net

ДО ПРОБЛЕМИ МОВИ ТА МОВЛЕННЯ В РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Мова щонайперше є найголовнішим феноменом етносу, основною засадою його ідентифікації, оскільки значною мірою забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його проявах - політичному, економічному, культурному. Глибинні знання про народ закладено передусім у його мові. Доки народ зберігає свою мову, доти він існує, а втрачає її - втрачає себе як народ.

У теоретико-правовій науці існує фундаментальна категорія під найменуванням «джерело права», а у вітчизняній історико-правовій науці звичаєве право українського етносу визнається наріжним джерелом права, що пройшло через усю його історію від давніх часів до сьогодення. «Норми давнього українського права, народжуючись у зіткненні різноманітних інтересів, бачень і переконань, - свого часу цілком резонно стверджував професор О. Шевченко, - трансформувалися у волю всього народу і ставали обов'язковими» *[1, с. 38]*.

У науковому середовищі побутує обґрунтована думка про те, що така форма права як звичаєва у Руській державі знайшли свою фіксацію у письмовій формі близько середини IX ст. *[2, с. 36]*. На можливість письмового закріплення норм звичаєвого права

вказує визнання українськими дослідниками факту хрещення Русі київським князем Аскольдом у 860 р. і, як наслідок, появи на наших землях християнських місіонерів, які користувалися як грецьким шрифтом, так і новоствореним - церковно-слов'янським. На користь висловленої версії свідчать твердження дослідників про те, що у вказаний період на Русі уже існувала писемність *[3, с. 506]*. Про «деякі рудименти літератури» уже в VII чи VIII ст. говорить і дослідник Г. Вернадский, який вважає, що східні слов'яни, у тому числі і русини могли використовувати або грецький алфавіт, або інший, адаптований до нього *[4, с. 27-28]*.

Кінцем VIII ст. датує «руську іоаннову писемність» С. Ляшевський, доводячи, що заслуга створення першої руської азбуки належить Святителю Іоану - єпископу грецькому, русину за походженням. Дослідивши текст «Повісті минулих літ», С. Ляшевський прийшов до висновку, що один із двох варіантів Договора Русі з Візантією 911 р. написаний мовною версією названого священика, тобто слов'янською мовою. На підтвердження своєї думки вчений апелює до ст. 13 тексту Договору, де міститься фраза, яка є побічним свідченням того, що русини, працюючі в Греції, у разі крайньої необхідності могли писати заповіти: «кому будете писал наслідити именье» *[5, с. 69]*. У одній із статей Договору з греками 944 р. зафіксована умова, за якою прибулі із Русі до Константинополя посли чи купці повинні мати при собі не золоті та срібні печатки, як практикувалося раніше, а спеціальні грамоти, підписані князем.

Ще одним авторитетним прихильником версії про існування писемності на Русі на початку X в. був академік Б. Греков. Учений стверджував, що Кирило і Мефодій не запровадили писемності, а лише створили слов'янську азбуку *[6, с. 44, 476]*. Варяги також у IX ст. могли принести писемність на Русь, адже відомо, що у Скандинавії використання рунічного шрифту було відоме за довго до прийняття християнства на Русі. Академік Д. Лихачов також говорить про наявність писемності у східних слов'ян у IX-X ст. *[12, с. 34]*. І, нарешті, археологічні розкопки засвідчують не лише наявність писемності, а й присутність українського елементу у розмовній мові русинів *[7, с. 314]*.

Коли мова йде, власне, про українську писемність, то, на думку дослідників, її відлік розпочинається з XI ст. Виникнення письма у Русі учені пов'язують зі створенням на основі грецького алфавіту в другій половині IX ст. слов'янського кириличного, названого на честь його творця - просвітителя Кирила. Кириличним письмом користувалися у Болгарії, Сербії, румунських князівствах, у Русі, а потім у староукраїнській, старобілоруській і староросійській писемностях, які пізніше зазнавали змін, що відображали звукові особливості кожної мови *[8, с. 14]*. Староукраїнська писемність формувалася на основі загальноруських писемних традицій та особливостей живих говорів українського народу *[9]*. Тому й зустрічаються в Іпатіївському літописі (руське літописне зведення 1420-х рр.) такі слова як «Княже!», «Брате!», «Сину!», «Отце!», «Господине». Або такі знайомі нинішній українській мові слова як «стрий», «уладити», «опричь», «брат старший», «хрест», «по лицю», «лишився», «глек», «окріп» (кип'яток), «хорт» (мисливський собака), «лови» (полювання), «вивериця» (білка), «невіглас» тощо. Чи в Лаврентіївському літописі такі словосполучення: «в Кыеви», «всикыяны», «Володимиру», «хочете» тощо *[10, с. 213]*. Як вважають російський історик В. Ключевський та український мовознавець А. Кримський, розмовною мовою ранньосередньовічного Києва був пращур сучасної української мови.

В. Ключевський вважається одним із найоб'єктивніших російських істориків. У царині лінгвістичній він також має значні здобутки, зокрема, є неперевершеним знавцем старослов'янського фольклору і мови. У 1908 р. був обраний почесним членом Російсьої академії наук за спеціальністю «изящной словесности».

У фундаментальному «Курсі російської історії» В. Ключевський здійснює оригінальний експеримент шляхом порівняння мовлення населення Руської держави та великоросійського народу. Унаслідок проведеного аналізу вчений приходить до висновку, який ним сформульований у таких словах: «Говоры великорусского наречия сложились путем постепенной порчи первоначального русского говора (т. е. языка Киевской Руси) ... Московское наречие, усвоенное образованным русским обществом, как образцовое, некоторыми чертами еще

далее отступило от говора древней Киевской Руси. «Говорить по-масковски» - значит едва ли еще не более нарушать правила древнерусской фонетики, чем нарушает их владимирец или ярославец» *[11]*. У цих словах бачимо невідповідність між мовою населення Руської держави і мовою Московського царства, створеного після розпаду першої.

Отже, в основі мовлення Наддніпрянської частини Руської держави лежала давньоукраїнська мова як мова спілкування місцевого населення. Своєю чергою, писемність базувалася на кириличному шрифті письмі болгарського просвітителя, що потрапила в Україну в другій половині IX ст.

Література

1. Шевченко О. О. Звичаєве право України IX-XIX століть: Монографія. Київ, 2014. 199 с.
2. Захарченко П. П. Історія українського права. Навчальний посібник. К., 2019. 436 с.
3. Чудинов В. А. Загадки славянской письменности. М., 2002.
4. Вернадский Г. В. Древняя Русь. М., Тверь, 1996.
5. Ляшевский С. Русь доисторическая: историко-археологическое исследование. М., 2003.
6. Греков Б. Д. Киевская Русь. М., 2004.
7. Толочко О. П. Київська Русь. Серія «Україна крізь віки». Т.4. К.: Альтернативи, 1998. 352 с.
8. Улуханов И. С. О языке древней Руси. М.: Азбуковник, 2002. 192 с.
9. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова. Короткі відомості з історії української писемності. – URL: http://litmisto.org.ua/?p=5773. (дата звернення: 26.11.2021).
10. Золоте слово : хрестоматія літератури України-Руси епохи середньовіччя IX – XVст. / За ред. В. Яременка : У 2-х кн. Кн. 1. К. : Акопіт, 2002.
11. Ключевский В. Курс русской истории. Лекция 17. – URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Klyuchevskij/kurs-russkoj-istorii/17. (дата звернення: 26.11.2021).
12. Лихачёв Д. С. Предпосылки возникновения русской письменности и русской литературы. *Вопросы истории*. 1951. № 12. С. 30-54.

Володимир МАКАРЧУК
Олена МАКАРЧУК
mvs6043@ukr.net

ЦЕНЗУРА В ПІДАВСТРІЙСЬКІЙ ГАЛИЧИНІ (до Весни народів 1848 р.)

Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона у 1906 р. визначив цензуру як: «1) нагляд за пресою з метою попередження поширення шкідливих з панівної в даний час в урядових сферах точки зору творів друку та 2) установа, якій спеціально доручений такий нагляд. Цензура (...) зберігається (на початок XX століття. - *Авт.*) лише в Туреччині, Чорногорії і Росії *[1, с. 949]*.

Укладачі вже сучасних довідкових видань уточнюють і доповнюють визначення і характеризують цензуру як «контроль офіційної влади за змістом, випуском у світ і поширенням друкованої продукції (…). з тим, аби не допустити чи обмежити поширення ідей та інформації, визнаних владою небажаними або згубними. За способом здійснення цензура поділяється на попередню (передбачає необхідність отримання дозволу) і наступну (виражається в оцінці вже надрукованих, випущених видань та у вжитті заходів заборони або обмеження стосовно тих, хто порушив вимоги цензури» *[2, с. 348]*.

Так чи інакше є зрозумілим, що цензурні обмеження супроводжували життя суспільства протягом багатьох століть і не в останню чергу це стосувалося пресового простору. Цензурні обмеження щодо висвітлення суспільно-економічного, політичного та економічного життя підавстрійських українців стали об’єктом досліджень багатьох науковців (як вітчизняних так і закордонних), однак огляд цей зазвичай здійснюється побіжно.. Вітчизняні дослідники історії українського пресового життя та журналістики, як-от А. Животко, І. Михайлин та ін., не приділяють достатньої уваги цензурним обмеженням українського друкованого слова в Австрійський (з 1867 р. Австро-Угорський) державі.

Хоча І. Химка стверджує, що реформи Марії-Терезії (1740–1780) та Йосифа II (1780-1790) в соціально-економічній, культурній та релігійній галузях заклали «фундамент під українське національне відродження» *[3, с. 57]*, але визнає, що

кроки щодо обмеження «вільнодумства» починають проводитися офіційним Віднем майже відразу після входження Галичини в склад Австрійської держави.

Вже за Йосифа II (1780-1790 рр.) у столицях окремих країв Імперії були створені цензурні уряди, що отримали відповідні повноваження, успадковуючи часто їх від Церкви, яка в попередню історичну добу мала: «дійсну власть: нагляд за поведенєм громадян, цензуру книжок (виділення наше. - *Авт.*), ведення метричних записів (…) То був усе ще систем спільної роботи уряду і духовенства» *[4, с. 8]*. Більш за це, «Йосифівське державно-церковне право сплелося в одну непроникну густу, штучно пов'язану міцними вузлами сітку з цензурою, тайними установами для перлюстрації листів, із всією системою освіти, як світською так і духовною,що регулювалося державою у своїх інтересах» *[5, с. 151]*.

Імперія Франца I «стала класичним прикладом поліційної держави, в якій існувала лише офіційна нежиттєздатна преса, контролювалося все листування, навіть імператорської родини, без паспорта не можна було подорожувати ані з однієї провінції до іншої, ані з міста на село. Водночас, як і решта системи, цензура була радше незручністю ніж тиранією. Хоча закордонні книжки й газети підлягали забороні, освічені верстви знали, що діється у світі» *[6, с. 39]*.

Безкінечних цензурних декретів і розпоряджень назбиралося так багато, що австрійський уряд змушений був у 1795 р. видати «Вказівник забороненого», але й після цього заборони (іноді зовсім безглузді) на друк продовжувалися.

Так, у 1803 р. прийнято декрет, згідно з яким не тільки підвищувалися податки на газети, а приватним виданням заборонялося друкувати оголошення але й, що особливо мало дошкуляти віденцям, - власникам кав'ярень (які на той час слугували читальнями), заборонялося тримати на столиках газети для відвідувачів.

Ця «задушлива» атмосфера привела до того, що, як зазначив пізніше Я. Головацький, «серед трьохмільйонного руського народу в Галичині, Буковині і Угорщині під просвітницьким австрійським урядом (...) не появилось з 1796 р. по 1808 р. (а ми

додамо - і пізніше - *Авт.*) жодної книжки, жодної брошури на слов'янській або руській мові» *[7, с. 1]*.

Австрійський Декрет про пресу від 1810 р. хоча й надавав права друку газетам із різними точками зору але у той же час: «без належної на то підстави» надавав широкі можливості цензурі.

Ці «цензурні норми, видані в році 1810, яких кождий цензор мусів придержуватися по рік 1848, (…) давали рівнож нагоду до довільної інтерпретації (…) Строгому цензурному наглядови піддано брошури, письма для молодежи і народу та взагалі всяку белетристику. Цензор мусів вважати на те, чи не входять вони в колізію з вірою, моральностию, поважанєм і привязанєм до пануючого дому і з сучасною формою правлєня. Цензор мав право заборонювати письма, яких цілию було піддержуванє змисловости, підкопуваня християнської, а специально католицької віри і моральности, ширенє забобонів, социніянізму, деїзму (відгалуження в християнстві - *О.М.*) та матеріалізму і т. п.» *[8, с. XXXIV]*.

Доба ж від Віденського конгресу(1814-1815 рр.) до 1848 р., що увійшла в історію як «передберезнева доба», характеризується політичними переслідуваннями, тортурами та ще більшою цензурою. Держава на чолі із міністром закордонних справ Меттерніхом (протягом 38 років був на посаді, став найбільш впливовою постаттю в Австрії у першій половині XIX ст.), вела запеклу боротьбу із революційними ідеями. «Система Меттерніха» характеризувалася придушенням вільнодумства, загальним стеженням, забороною скупчення людей. «Цензура (в цей час - *Авт.*) була невід'ємною складовою частиною великої, всеосяжної і всемогутньої поліцейської організації (…). Поліція придушила своєю важкою рукою (дланью) всю Австрію, проникала всюди і не відступала ні перед чим (…) квітла й політична поліція за рахунок шпигунства, доносів і провокацій» *[5, с. 156]*. «Від 1816 до 1830 р., - зазначає І. Франко, - вийшло у нас ледве 36 книжок, брошур або невеличких листівок, друкованих кирилицею, мовою переважно церковною, далекою від народної (12 чисто церковних, очевидно, передруків, 16 шкільних букварів, абеток тощо), 3 випадкових вірші, 3 допоміжних видання, каталоги і словник і дві речі белетристичні,

не випадкові, одна з них - передрук російського вірша Державіна, а друга - дослівний і майже незрозумілий переклад німецького вірша. Весь могутній розвиток європейської літератури і літератури польської, що відбувався в той час, пройшов повз галицьких українців без сліду, не викресав у них ані жодної живої іскри» *[9, с. 140]*.

В тогочасній науковій літературі наводяться й інші цифри. Так, «за 18 років 1796-1814 в Галичині вийшло всього усього чотири видання на «руськім язиці» *[10, с. 52]*. Унаслідок цензурних утисків «впродовж першого тридцятиліття XIX ст., - підтверджує А. Животко, - не могло бути ані мови про будь-яке українське друковане слово, а тим більш про періодичні видання. Реакція безупинно висувала на чільне місце польський елемент, що звиклою рукою закріплював своє панівне становище і насаджував свою культуру» *[11, с. 123]*.

У цьому плані мусимо не погодитися із дослідником церковно-пресового життя Галичини Р. Бліхарським, який у статті «Українська релігійно-церковна преса в Галичині періоду Австрійської імперії (1804-1867 рр.): зародження та ідейно-тематичні домінанти» окреслює початкові границі свого дослідження саме 1804 р. При уважному прочитанні роботи жодних натяків на пресове життя (церковне чи світське) у перше 30-річчя XIX століття відсутні. Найраніші спроби появи такого роду видань сам же Р. Бліхарський (посилаючись на Івана Кревецького) відносить до 1843 р. *[12, с. 65]*.

Для здійснення наглядових дій існувала потужна система цензурних органів - Наддирекція цензури у Відні, Надвірна палата цензури і Цензурне управління у Львові (складалося із цензора, канцеляриста та возного) поширювали свою діяльність на Галичину і Буковину.

У своїй «діяльності» цензори часто користувалися Карним кодексом, прийнятим у 1803 р. Цей документ містив не тільки перелік приписів про тяжкі поліційні злочини, серед яких, зокрема, участь у таємних товариствах, революційна агітація чи утримання таємних друкарень, але й формулював два види цензурних порушень: «друк та розповсюдження робіт, що не проходили цензури, та друк і розповсюдження робіт, заборонених цензурою» *[13]*.

Після того, як у 1816 р. Цензурно-поліційну канцелярію (Zensur- und Polizei - Hof - Stelle) очолив «приспособлений до Метерніхової машини» граф Й. Седлнітський, цензурний і поліційний тиск на всі сфери життя Галичини відчутно посилюється. В цей час «всі літературні продукти вважалися явищами гідними уваги лиш з огляду на своє політично-поліційне значінє. Цензура (…) аби публика не дістала чого тяжкого до стравлення, перепускала (твори - *Авт.*) через прегусте цензурно-поліцийне сито. Кожда рукопись діставала ся в руки місцевого, краєвого цензора, звідти до губернії, звідти до генерального цензора у Відні (…) поважнійша штука мусіла бачити авдієційну салю державного канцлєра, який у сумнівних разах засягав інформації у краєвої президії, далі у дирекцію поліції *[14, с. II]*.

Тим самим остаточний вердикт цензури міг бути винесений аж за рік-два. Як приклад можемо навести абсолютно безневинну «Русько-польську пісню в честь гошівської Богородиці» (1834 р.), що «волочила ся більш року по апартаментах поліційно-цензурних та таки і застрягла між ними» *[Там само, с. 43]*. Або ж рукопис Д. Зубрицького «Нарис з історії руського народу і церковної ієрархії в тому ж королівстві» (Ч.2), що майже «три літа пролежала в цензурі» *[Там само, с. 131]*.

Передусім цензурні обмеження йшли на шкоду нечисельним (в основному польським часописам. Так, одна з перших газет в Галичині у XIX ст. польськомовна «Gazeta Lwowska» (1801 р.) «незначна своїм зовнішнім виглядом (…) примітивна і суха за змістом (…) під тогочасною цензурою (виділено нами - *Авт.*) й не могла бути богато ліпшою» *[15, с. 195]*. Видавничий проект польського науково-дослідного товариства «Інститут Оссолінських» під назвою «Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich» що мав: «збирати все, що є найкращим і найістотнішим у науковому житті та повідомляти про це, щоби дати уявлення про рівень, на якому перебуває польська наука і культура» *[16, s. 148]* мусив рік очікувати рішення відповідних органів про своє відкриття. Після отримання дозволу, згідно застережень австрійських цензорів, його редактор (Ф. Сярчинський) вимущено вилучав з текстів часопису слова «вітчизна», «вітчизняний», «народ», «нація».

На думку дослідників, у першій половині XIX століття австрійська цензура не дозволила друкувати понад 100 книжок польською та латинською мовами *[13]*.

І це мова йде про польськомовний контент. Що вже говорити про україномовні твори? Так, підготовлений до друку рукопис «трійчан» «Зоря», яку урядовий цензор Єрней Копітар схарактеризував «не сухим підручником граматики, доступним лише для немногих (…) не етнографічними матеріялами, які могли зацікавити спеціалістів (…) це книжка, що мала на цілі будити серед приспаних Русинів народну самосьвідомість, що звязувала славну минувшину з невідрадною сучасностию, що мала бути завязком нового, народного письменства на Галицький Русі», була оцінена «конкретно політичним фактом, против якого могли би протестувати Поляки і Росія» *[8, с. XII]*. Після піврічної «цензурної апробати» її було заборонено і віденською, і львівською цензурою. Славнозвісна ж «Русалка …» отримала від цензора Венедикта Левицького ноту «damnatur» («підкопувала державу, віру або моральність»). Авторів звинувачували у тому числі й в ігноруванні місцевих цензурних органів шляхом звернення до (менш компетентних) відповідних органів в Угорщині. За таке «оминальне нехтування крайової цензури видавців потягнено до відповідальності. Ректор семінарії перевів також слідство, бо М. Шашкевич ще був семінаристом. Протокол слідства переслано до консисторії, яка переслала його до крайової влади. Наслідки: Шашкевича і Головацького віддано під поліційний догляд» *[11, с. 142]*.

Після заборони і конфіскації частину накладу, ситуація далі погіршується. «У нас вельми гостра цензура, - писав в березні 1837 р. (вже після друку і заборони «Русалки..») у листі до наддніпрянця Михайла Максимовича Іван Головацький, - бо не токмо що всі за границею печатані книги лежать по році і по більш у цензурі - то саме діється з книгами, приходячими з угорських країн» *[17, с. 81]*.

«Вступні кроки» щодо справи видання (руськомовного - *Авт.*) періодичного видання були зроблені о. Йосипом Левицьким, який у 1843 р. звернувся до Відня із проханням дозволу на видання релігійного часопису. (Парадокси часу - це той самий о. Й. Левицький, що був автором «польської

брошурки «Listy o piśmiennictwie ruskiem», в котрій він похваляв цензуру львівську за те, що сконфіскувала Шашкевичеву «Русалку Дністрову» за її народну мову і новітню правопись») *[18, с. 43]*.

З Відня був отриманий попередній дозвіл. І хоча вже було заявлено «Обьявленіе подписки на журналъ духовный подь заглавіємь Бібліотека бесѣдъ духовныхъ» (мав виходити з 1 січня 1846 р.), церковні інтриги перешкодили Йосипу Левицькому у справі реалізації задуму. Так, «Митрополит (Михайло Левицький - *Авт.*) обмовив його в краєвій управі, нібито він не є тим чоловіком, якому можна довірити видання часопису, бо начебто друкує свої дописи не суто згідно з цензурованим рукописом, а дозволяє собі вносити зміни. Звинувачений, а також друкарня і цензор внаслідок цього були змушені «свідчити»; і так дійсний стан справ звільняв о. (Й.) Левицького від будь-якої провини, то все ж на нього кинуто підозру, і дозвіл на видання часопису було відкладено» *[19, с. 245]*.

Криком душі можна назвати статтю Я. Головацького «Становище русинів в Галичині» (1846 р.). Опублікована під псевдонімом Гаврило Русин, стаття була «надрукована окремим відтиском і стала першою політичною брошурою галицького національного відродження» *[20, с. 30]*. За словами автора: «русини під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари» *[21, с. 248]*.

Репресивна політика уряду проводилася передусім щодо організацій, які, на думку влади, проводили революційну пропаганду. Особливо цей тиск посилився в переддень Весни народів. Вже згадуваний Й. Седлнітський (очільник Цензурно-поліційної канцелярії) застосовував суворі обмеження до установ, щодо яких була хоч найменша підозра у розповсюдженні (через книжки, брошури, листівки тощо) революційних ідей.

Інститут Оссолінських, що видавав літературно-науковий часопис, «осмілився» поряд з легальними друками видавати й позацензурні твори. З під пресів друкарні Інституту та за сприяння директора Інституту К. Слотвінського «вийшло нелегально 27 видань літературних, публіцистичних творів, поезії, спогадів,

літографій» *[22, с. 64]*. Тут, як донесла президія краю, друкувалися, вочевидь, і ті «революційні пісоньки», що їх «11 цьвітня 1834 року Іван Вендзілович (галицький священник, художник-самоук - *Авт.*) (…) віддав до друку в інституті Оссолінських *[14, с. 59]*. Позацензурні твори було «літографовано в таємній друкарні закладу і тисячами розкидувано по краю. В р. 1833 власті вислідили сю таємну друкарню: Слотвінського і многих учасників сеї роботи арештовано, заклад Оссолінських замкнено» *[23, с. 452]*.

Хоча «молодіж рвала ся скинути пути деспотизму бо мусіла, бо се був дух часу, Австрія, - наголосив один з цензорів Варфоломій Копитар, - не сміє бути вільнодумною як Франція або Англія» *[14, с. 49, VI]*.

За період 1840-1845 рр. «явилося в Галичині ледве 30 друків» (підручники, переклади митрополичих послань, біблійних історій тощо). Мова про видання газет не йшла. І причина «сего літературного застою в сих тяжких, цензурних умовах» *[8, с. LXVII]*.

«При найдрібнішому підозрівані пускав уряд (австрійський - *Авт.*) в рух цілу поліційну машину, а хоч і вона не могла нераз нічого відкрити, такий невинно посуджений в конспірації чоловік мусів терпіти цілими довгими роками, часто не сам, але з ріднею. А крім сього, щоби здавити сей конспіраційний тай взагалі вільнодумний рух, не вагали ся австрійські державні органи ломити (порушувати - *Авт.*) цісарські розпорядження». Так у 1837 р. примусово відправили до війська «одного студента медицини і двох питомців руської духовної семінарії» *[Там само, с. 117]*.

Революція 1848 р. привела до «початку опозиційної кампанії. Книготорговці подали петицію, де вимагали, щоб австрійська цензура припинила відноситися до друкованого слова гірше ніж до римського індекса. Студенти подавали звернення на користь свободи слова, друку, викладання та навчання» *[24, с. 111]*.

Але це вже зовсім інша історія …

Ні австрійська поліція, ні австрійська цензура не стримали і не могли стримати Весну народів. Об'єктивні закони суспільного розвитку виявилися вищими за «шпіонське ремесло».

Література

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. 1903. Т. XXXVII А (74): Ходский - Цензура. 1903. 2, II, 479-962, II, 2 с, 11 л. ил., карт.
2. Антонов В.О. Цензура. *Юридична енциклопедія* / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998-2004. Т. 6 : Т-Я. 2004. 768 с.
3. Химка І. Релігія і національність в Україні другої половини XVIII – XX ст. *Ковчег:* наук. зб. із церковної історії. Львів, 2003. Ч. 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / за ред. О. Турія. 352 с.
4. Сеньобо Ш. Церква й католицькі партії в XIX ст. Львів, 1906. 75 с.
5. Бах М. Австрия в первую половину XIX века [Текст] / Макс Бах; перевод с немецкого под редакцией В. Базарова и И. Степанова. [Б. м.]: Издание С. Скирмунта, [б. г.]. 670 с.
6. Тейлор, А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини = The Habsburg Monarchy 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.
7. Головацкий, Я.Ф. Дополнение к Очерку славяно-русской библиографии В.М. Ундольского, содержащее книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864 год, в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати / Сост. Яковом Головацким. СПб.: Императорская Академия наук, 1874. 96 с.
8. Головацький Я. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835 – 49. У Львові: Видав др. Кирило Студинський, 1909. 463 с.
9. Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1980 р., т. 27, С. 130–148.
10. Галичина, Буковина, Угорская Русь / сост. сотр. ж-ла «Украинская жизнь». Москва: Задруга, 1915. 231 с.

11. Животко А.П. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
12. Бліхарський Р. Українська релігійно-церковна преса в Галичині періоду Австрійської імперії (1804-1867 рр.): зародження та ідейно-тематичні домінанти. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 62-75.
13. Криштанович М. Державно-правові засади діяльності політичної поліції на українських землях монархії Габсбургів. *Демократичне врядування.* Науковий вісник. 2009. Вип. 4. – URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik4/fail/+Kryshtanovych.pdf
14. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830-1840 рр.: Додаток: До історії москвофільства в Угорській Руси / Наукове товариство імені Шевченка (НТШ); зібр. і пояснив М. Тершаковець: [б.в.]. 1907. 308 с.
15. Кревецький І. Початки преси на Україні. 1776–1850. *Записки НТШ.* Львів,1926. Т. 144–145. С. 185–208.
16. Лазурко Л. Часопис Національної бібліотеки імені Оссолінських у Львові в XIX столітті. *Galicja. Studia i materiały. 200 lat Ossolineum.* T. 3. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2017. S. 147–169.
17. Лист І. Вагилевича до М. Максимовича про нестерпні умови розвитку української літератури в Галичині, 1837, березня 7. Львів. *Русалка Дністрова: док. і матеріали* / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові; [упоряд.: О.А. Купчинський (ст. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф.І. Стеблій (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1989. С. 79-83.
18. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1981 р., Т. 29, С. 40-50.
19. Франко І. Перша галицько-руська часопись. *Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 2008, Т. 53, С. 244–246.
20. Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX – XX вв. / Гос. публ. ист. б-ка России. Москва: [б.и.], 2001. 201 с.

21. 1846 червня 25. Із статті Я.Головацького «Становище русинів в Галичині. *Русалка Дністрова: док. і матеріали* / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові; [упоряд.: О.А. Купчинський (ст. упоряд.) та ін. ; редкол.: Ф.І. Стеблій (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1989. С. 247–251.

22. Історія Львова. У трьох томах / Редколегія: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Т. 2: 1772 – жовтень 1918. Львів: Центр Європи, 2007. 559 с.

23. Франко І. До історії нашого відродженя. *Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах.* К.: Наукова думка, 1985 р., Т. 46, ч. 1, С. 452-453.

24. История XIX века [Текст]: пер. с фр. / под ред. проф. Лависса и Рамбо. 2-е изд., доп. и испр. / под ред. проф. Е. В. Тарле. Москва: Гос. соц.-экон. изд-во, 1938-1939. В 8-ми т. Т. 5, 1938. 683 с.

Наталія МАКСИМЕНКО
natasha_bs@ukr.nrt

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

На становлення національної політики певною мірою впливає мовна політика держави, відображаючи принципи національної політики, й, у свою чергу, впливаючи на формування розвитку національної освіти.

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об’єднаного спільними цінностями і культурою, та держави *[1]*.

Відповідно до державної політики та формування напрямів розвитку освіти, основною метою освіти виступає всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і

суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору *[1]*.

Дослідження різних аспектів формування мовної політики та особливостей регулювання мовних відносин здійснювали вчені-мовознавці: В. Перцева, Є. Ткаченко; з філософії права: С. Зархіна, О. Блуд, В. Бугров; з державного управління: О. Куць, Б. Ажнюк, Н. Вахтін, О. Гришаєва; з юриспруденції: О. Лопушанська, С. Кравченко, З. Тростюк, В. Радецька та ін. Хоча порушена тема викликала зацікавленість багатьох вчених, на сьогодні вона розкрита фрагментарно, тому потребує подальшого вивчення. Тому, цим виступом ставимо перед собою завдання розкрити особливості правового регулювання шляхів реалізації мовної політики в освітянській галузі.

Якщо звернутися до теоретичного аспекту поняття «мовна політика», то енциклопедичний словник пропонує розуміти сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі *[2]*.

На думку О. Лопушанської, мовна політика у галузі освіти - це система цілеспрямованих заходів, що регламентуються відповідними нормативно-правовими актами, які здійснюються державною владою та органами місцевого самоврядування і покликані регулювати питання мови освіти, науки, науково-технічної інформації та пов’язані з цими питання *[3, с. 364]*.

Конституція України визначає права громадян України на освіту, вказуючи право громадян, які належать до національних меншин, здобувати освіту рідною мовою у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства *[4]*. Дана позиція рівності віддзеркалена у ст. 3 Закону Україні «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII, визначаючи рівні права на освіту, а також ст. 7, зазначаючи, що особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини *[1]*.

Дана норма застосовується й до осіб, які належать до корінних народів України. У загальному порядку, освітній процес в Україні проводиться державною мовою.

Слід відзначити місце у формування мовної політики в державі Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, який визначає обов'язком громадянина України володіти державною мовою. Визначає коло осіб, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків (ст. 9), визначаючи вимоги щодо рівня її володіння (ст. 10) та встановлює самі рівні (ст. 11) тощо. Безпосередньо ст.ст. 21, 22 вказаного Закону регулюють мовні відносини у сфері освіти та науки *[5]*.

Слід зазначити також такі галузеві законодавчі акти, що впливають на формування мовної політики у сфері освіти, як: Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-VIII *[6]*, «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII *[7]*, «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР *[8]*, «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX *[9]*, «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-III *[10]*.

Серед підзаконних нормативно-правових актів слід виділити такі: Укази Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 № 347/2002, «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013, «Про деякі питання підтримки розвитку освіти, науки та спорту» 02.06.2021 № 223/2021; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15.08.2011 № 872, Наказ Міністерства освіти і науки «Про затвердження Галузевої програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки» від 26.05.2008 № 461 тощо.

Як бачимо, вказані основні нормативно-правові акти охоплюють всі рівні освіти та впливають на формування мовної політики в освітньому процесові. Проте, зазначимо, деякі законодавчі акти вже застаріли (прийняті більше десяти років) й

потребують оновлення відповідно до сьогодення. Більшість з них втратили чинність, залишивши прогалину у регулюванні відповідних напрямів освіти.

Література

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення 21.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. (Дата звернення 30.11.2021)
2. Українська мова: енциклопедія. Київ. 2000. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm. (Дата звернення 30.11.2021)
3. Лопушанська О. Мовна політика у галузі освіти: теоретико-праові основи. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 1. С. 363-366.
4. Конституція України : саном на 1 верс. 2016 р.: відповідає офіц. Тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
5. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. Дата оновлення 14.07.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text. (Дата звернення 30.11.2021)
6. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. Дата оновлення 18.04.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text (Дата звернення 30.11.2021)
7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Дата оновлення 21.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (Дата звернення 30.11.2021)
8. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. Дата оновлення 01.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text (Дата звернення 30.11.2021)
9. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення 24.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (Дата звернення 30.11.2021)
10. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 № 2628-III. Дата оновлення 01.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text (Дата звернення 30.11.2021)

Володимир МАРКОВСЬКИЙ
markovskyj1976@gmail.com
Соломія ЦЕБЕНКО
smombd@ukr.net

РЕФЛЕКСІЇ НА РІШЕННЯ ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ»

Проаналізувавши Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 (далі - Рішення № 1-р/2021) *[1]* ми вирішили поділитися деякими міркуваннями стосовно його значення для правової практики в Україні [Тут, під терміном «правова практика» маємо на увазі як правозастосування, так і правотворення - *Авт.*].

По-перше, хочемо відзначити, що у вказаному Рішенні № 1-р/2021 Конституційний Суд України (далі - КСУ) врахував попередні юридичні позиції у справах, які стосувалися статусу української мови як державної, і розглядалися органом конституційної юрисдикції в 1999, 2007, 2008, 2011, 2018, 2019 рр. Разом із аналізованим Рішенням 2021 р. – уже сім рішень КСУ. Як тут не згадати приказку - *сім раз відмір, один раз відріж*. Тобто, аналізоване Рішення № 1-р/2021 перебуває, так би мовити, в системному зв'язку із попередніми рішеннями, що стосувалися мовної сфери суспільних відносин, на це є вказівки в п. п. 4.9., 6.2., 9, 13.6., 13.8., 14 і 15. Це, зокрема, означає можливість і необхідність застосовувати подібні рішення в юридичній практиці, як приватно-правових, так і публічно-правових спорах, про що ми вже, зокрема, неодноразово писали *[Див.: 2, 3]*. Аналізоване Рішення КСУ є вельми змістовним (і детальним), містить цілу низку юридичних позицій, відтак суди загальної юрисдикції матимуть на що опиратися, формулюючи власні судові рішення щодо застосування приписів мовного законодавства.

Очевидно й те, що при розробці нових законопроектів про національні меншини в Україні (замість застарілого закону від 1992 р.), зокрема, в тій частині, що стосуватиметься їхніх мовних прав, також варто звіритися із юридичними позиціями КСУ сформульованими у вказаному Рішенні.

По-друге, власне вже сама структура Рішення № 1-р/2021 схожа до того як формує свої рішення Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ). ЄСПЛ у своїх рішеннях подає правові позиції сторін, формулює правові позицій суду, виділяючи ключові з них для того, аби вони могли бути застосовані як джерело права. Подібно і в Рішенні № 1-р/2021 КСУ виділив правові позиції суб'єкта права на конституційне подання та власні юридичні позиції.

Водночас, як нашу суб'єктивну думку, було би доцільно помістити сюди (в Рішення № 1-р/2021) і правові позиції залучених учасників конституційного провадження, а може навіть і найважливіші, з позиції органу конституційної юрисдикції, позиції науковців, які надіслали експертні висновки до вказаного конституційного провадження (про конституційність/неконституційність Закону про державну мову) за принципом proetcontra.

Таким чином, вказане рішення було би дуже цікавим і привабливим з науково-практичної точки зору. Відтак суспільство добре б розуміло, в який спосіб КСУ обґрунтовує свої юридичні позиції та рішення в цілому. Ми, звичайно, не намагаємося применшувати цінність й важливість аналізованого Рішення КСУ. Водночас, дозволимо собі висловити тезу, що Рішення № 1-р/2021 окрім науково-практично значення містить також і важливий світоглядний (доктринальний) аспект для осмислення протидії російській агресії в інформаційній сфері суспільних відносин - див. п. п. 13.6, 13.7, 13.8, 13.9, 13.10.

По-третє, важливо, як на нашу думку, що КСУ спирався також і на правові позиції ЄСПЛ, що стосується розуміння статусу державної мови, поняття дискримінації та сегрегації. Зокрема, такі справи як Менцен проти Латвії (заява № 71074/01), та Сейдіж і Фінчі проти Боснії і Герцеговини (заяви № 27996/06 та № 34836/06). Висловив КСУ у вказаному рішенні і свої позиції

щодо висновків Венеційської комісії, що стосувалися законів України «Про освіту» від 05.09.2017 та «Про забезпечення функціонування української мови як державної»від 25 квітня 2019 р.

Водночас хочемо звернути увагу дослідників на те, що юридичні позиції вказаного Рішення № 1-р/2021 є значною мірою збіжними із офіційною позицією органу конституційної юрисдикції Латвійської Республіки (Latvijas Republikas Satversmestiesa) у справі щодо закону про освіту цієї держави від 2018 року.

Конституційний Суд Латвії у мотивувальній частині свого рішення чітко пояснює необхідність збільшення обсягу освітнього процесу державною мовою в освіті національних меншостей *[4]*. Це, зокрема, задля подолання наслідків радянської окупації держави, яка призвела до неприродної міграції росіян на окуповану територію, і які не переймалися вивченням латиської мови, по-друге - русифікація, що її проводила радянська влада щодо неросіян і яка здійснювалася через створення привілеїв саме для росіян. Відтак, існує законна мета - подолання наслідків радянського тоталітарного режиму: відновлення мовної ідентичності латвійської нації та інтеграція громадян, які недостатньо знають державну мову, в латвійське суспільство *[5]*. Подібним чином вирішив аргументувати свої юридичні позиції і Конституційний Суд України, що на нашу думку є цілком обґрунтованим – див. п. п. 13.4, 13.6, 13.7, 13.9 Рішення № 1-р/2021.

З огляду на вказане вважаємо, що Рішення № 1-р/2021 матиме важливий позитивний ефект для застосування положень Закону України Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021,Справа № 1-179/2019(4094/19). Офіційний сайт ВРУ,

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text (дата звернення 01.12.2021).

2. Марковський В. Я. Перспективи застосування правових позицій Конституційного Суду України у розробці мовного законодавства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016, № 845. С. 482–489.
3. Марковський В.Я., Цебенко С.Б., Андрощук Д.Р. Заборона дискримінації за мовною ознакою при реалізації права на освіту у практиці європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2020, № 2 (26). С. 201-211.
4. Latvijas Republikas Satversmes. Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2019. gada 23. Aprīlī lietā Nr. 2018-12-01. Latvijas Republikas Satversmes, URL: https://likumi.lv/ta/id/306393-par-2018-gada-22-marta-likuma-grozijumi-izglitibas-likuma-1-panta-pirmas-dalas-otras-dalas-vardu-pirmsskolas-izglitibas, (дата звернення 01.12.2021).
5. Марковський В.Я, Когут К.О. Про обґрунтованість юридичних позицій щодо застосування державної мови органами конституційної юрисдикції України та Європи. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції Наук. інтернет-конференції*. Вип. 10. Терлюк І.Я. (укладач). ІППО НУ «Львівська політехніка». Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 157-161.

Олександер СИТНИК
oleksander_sytnyk@i.ua
Юлія СИТНИК
july-don@i.ua

МОВНА ПОЛІТИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СТРАТЕГІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ДОНБАСУ

Радянський тоталітарний режим середини XX ст., серед іншого, був спрямований на денаціоналізацію республік СРСР й формування аморфної етнічної спільності під назвою «радянський народ», котра була б позбавлена національної

ідентичності. Ця ідея, загалом, не мала реальної перспективи. Однак, методи її втілення спирались на увесь репресивний інструментарій тоталітарного режиму. І як наслідок - упродовж кількох десятиліть на теренах Донеччини було винищено національно свідому інтелігенцію, загалом ліквідовано або ж мінімізовано викладання національними мовами в навчально-наукових і культурно-мистецьких закладах. Водночас, на теренах Донеччини вирішальним чинником знищення чи збереження національно-релігійної ідентичності залишалася саме мова. Саме тому завдання збереження та плекання національної мови та національної ідентичності є нині чи не найпріоритетнішим.

Непослідовність розв'язання цього стратегічного завдання, особливо з боку органів місцевої та державної влади, призвела до цілої низки деформацій і упущень. Зокрема, надалі це стало однією з головних причин поширення тут «Русского мира» та сепаратистських тенденцій.

Сучасні українські вчені Донеччини висловлюють потребу аналізу духовних, соціокультурних й історичних коренів не тільки заходу та центру України, але й індустріальних східних регіонів України. Ідеться передусім про необхідність владі та громадськості усвідомити специфічність і важливість для України базових старопромислових регіонів, зокрема Донбасу, як індустріально найпотужнішого краю зі своєю історією, лінгвістичними, етнічними та ментальними особливостями, способом життя та свідомістю, ідентичністю, яка, попри великі зміни, що відбулися впродовж півтора століття, мало змінилася *[7, с. 269, 270]*.

Загальновідомо, що в Конституції України чітко прописано, що державною мовою є українська. Однак, існує думка, що ця стаття непослідовно виконується, а останнім часом її невиконання стало засадою державної політики *[2]*.Унаслідок цієї дискримінації та ідентифікаційної невизначеності українське суспільство стало надто вразливим до московської ідеології «Русского мира».

І вже нині логічно постає запитання: чи була б можливою ця війна, якби з 1991 р. на Донбасі були мова, історія України (а не історія, нав'язана нам з Москви), українська література,

українські національні традиції, герої та символи (а не занесені з Росії звички, що часто межували із субкультурою кримінального світу), цивілізований, європейський соціум (а не безмовне «население» з домінуванням кримінальників, комуністів й різного роду прислужників олігархів). Безперечно, що ні! Це на початку 2014 р. досить переконливо продемонстрували ті райони Донбасу (зазвичай з переважаючим відсотком сільських жителів), де переважали українські звичаї й традиції, особливо - в національно-мовному відношенні. Всі спроби нав'язування там «Русского мира» закінчилися невдало. Натомість у депресивних шахтарських містах і селищах, з великим відсотком люмпенізованих й денаціоналізованих жителів, де спостерігалася не лише мовно-культурна, а й морально-ментальна деградація населення, були створені сприятливі умови не лише для приходу «Русского мира», але й для встановлення там злочинної влади різного роду терористів-найманців (зокрема й вихідців з Кавказу, бурятів тощо), а відтак, й агресії Російської Федерації.

Нинішня російсько-українська війна як різновид гібридної – інформаційно-диверсійної війни є, насамперед, війною ідеологій. Великою мірою вона була зумовлена прагненням реанімувати путінським режимом праобраз Радянського Союзу, з усіма його ідейно-політичними атрибутами та символами (включно з маргінальною ідеологією, пострадянським гімном тощо). Водночас, однією з найзастосованіших гібридно-інформаційних технологій була й залишається доктрина «Русского мира».

Українській нації притаманна власна семіотична мережа, тобто, за визначенням О. Мотиля, система символів, котрі відрізняють одну націю від іншої *[6, с. 92, 93]*. Іншими словами семіотична мережа дає підстави розглядати нації з врахуванням способу мислення й поведінки її представників і зрештою - особливого національного духу.

Витоки української духовно-національної ідентичності та формування української ідеї - «українського ідейного себебачення», - як іменує її колектив дослідників на чолі з В. Сергійчуком, - тісно взаємопов'язані з походженням українців та освоєнням ними свого життєвого простору, який в

українській історії означений численними етнічно-духовними маркерами, починаючи від мови й церкви, як виразників і творців духовності, і закінчуючи державою, котрі допомагають осягнути засадничі підвалини становлення української етнокультури та етнопсихології, оскільки національна ідентичність українців, як підкреслюють ці автори, формується безпосередньо на основі українського ментального типу. Водночас у процесі національної самоідентифікації відбувається поєднання «національного» й «загальнолюдського», що має істотні переваги в духовному плані, бо через духовне осягнення світу й самоусвідомлення свого «Я» українці неодмінно ідентифікували себе з колективним «Ми» - зі світом, з яким вони співжили й до якого себе прилучали, що розширювало й урізноманітнювало культурно-етнічне уявлення про себе й світ *[9, с. 32-33]*.

Саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права *[3, с. 17]*. Водночас треба враховувати те, що Українська держава є поліетнічною й мультикультурною, а відтак надзвичайно важливим її завданням є об'єднання та згуртування навколо сучасної національної ідеї всього українського народу, а також представників інших етносів, які живуть в Україні *[4, с. 24-27]*. На нашу думку, одним із консолідувальних чинників має стати державна українська мова.

Мовно-комунікативна політика Української держави була недостатньо далекоглядною й прогнозованою. Вона змінила свій курс у зв'язку з ухваленням закону № 4651-VI «Про засади державної мовної політики» 2012 року. У зв'язку з цим комунікативні функції української мови, яка є рідною для 67,5 % українців, поступово звужувалися, особливо на Півдні й Сході країни. Одним з головних чинників гальмування поширення української мови як державної була мовна політика місцевої влади, а також комунікаційний та інформаційний чинники, які повністю контролюються місцевою владою *[8, с. 242]*. Цей закон втратив чинність Закону, як такий, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) через Рішення Конституційного Суду № 2-р/2018 від 28.02.2018 *[2]*. На нашу думку, обнадійливі перспективи розвитку мова здобула з ухваленням нового закону № 2704-VIII «Про забезпечення

функціонування української мови як державної», який був ратифікований рішенням Верховної Ради України 25 квітня 2019 р., зважаючи на поступове впровадження цього закону в усіх сферах, крім приватного спілкування та релігійних обрядів *[1]*. Також закон визначає, що публічне приниження чи зневажання української мови може стати підставою для притягнення до юридичної відповідальності.

Наведені спостереження дають змогу зробити такі висновки. У жодному разі держава не має допускати створення національно-мовного вакууму на зразок того, який був створений на Донбасі, оскільки це логічно переростає у антидержавну загрозу. Справа розвитку мовно-культурної самосвідомості в Україні має бути поставлена на державний рівень, оскільки лише в такий спосіб можна забезпечити подолання усіх форм русифікації українського суспільства, які визрівали століттями. Змагання за мовне відродження має йти в парі з процесами формування національної гідності, активної позиції українця. Це ж, і собі, вимагає від українця подолання в суспільстві шкідливих наслідків поширення психології малоросійства, національної недокровності й безвольності. Потрібен новий ментальний злам українського соціуму в східній частині країни, аби докорінно змінити ситуацію.

Саме відродження рідної мови стало процесом невимушеної перебудови свідомості, переорієнтації на нові вартості, відновлення зовсім іншої системи світосприймання *[5, с. 126]*.

Варто наголосити, що оскільки Українська держава є поліетнічною й мультикультурною, то серед пріоритетних її завдань є об’єднання та згуртування навколо сучасної національної ідеї всієї української нації, включно з представниками інших етносів, які мешкають в Україні. Одним із консолідувальних чинників має стати державна українська мова. Водночас саме національно-культурна ідентичність зазвичай виступає визначальним чинником розвитку громадянського суспільства та цивілізованої держави загалом.

Література

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 1919 року

№ 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 21, ст. 81.
2. Закон України «Про засади мовної державної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI зі змінами. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст. 218.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / За заг. редакцією Я. Радевича-Винницького. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с.
4. Коваленко В. Сучасна українська національна ідея як невід'ємний чинник побудови громадянського суспільства. Віче. 2011. № 23. С. 23–27.
5. Ми йдемо! (нариси з історії Донецького обласного ТУМ) / [Білецький В., Оліфіренко В., Тиха В. та ін.]; за заг. ред. В. Білецького. Донецьк: Українськийкультурологічнийцентр; ТОВ «Рапіт», 1998. 224 с.
6. Мотиль О. Держава і нація. Quo vadis Україно?: матеріали третьої (зимової) сесії міжнародної школи україністики, (Київ, січень 1992 р.), Ч. 1 / Упоряд. та автор вступн. статті І. Осташ / Міжнародна школа україністики. Одеса : «Маяк», 1992. С. 86–106.
7. Пасько І., Пасько Я., Коржов Г. Плавильний басейн Донецької ідентичності. *Історія. Нація. Особистість. Вибране: історіософські етюди та манускрипти*. Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім»; Асоціація філософів і релігіє знавців; Донецьке відділення Центру гуманітарної освіти НАН України, 2013. 424 с.
8. Савойська С. В. Роль і значення мовно-комунікативної політики та політичної культури у розвитку українського полікультурного суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* Спеціальний випуск. 2014. С. 240–246.
9. Сергійчук В., Піскун В., Воропаєва Т., Ціпко А., Щербатюк О. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. Фундаментальні орієнтири науки. К., 2005. С. 24–53.

Богдан СТЕЦЮК
Bohdan1702@ukr.net

ЗОВНІШНІ ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВИ ПРАВА В ЧАСИ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

При дослідженні історико-політичних аспектів щодо формування тієї чи іншої лексики професійного спілкування важливо встановити залежність її розвитку від інтер- так екстралінгвальних чинників. На формування української мови права, своєрідність її лексичного складу вагомий вплив мали зовнішні історико-правові чинники.

Як відомо, в одномовних країнах держава обслуговує всі сфери життєдіяльності водночас в багатомовних суспільствах мовна проблема часто перестає бути лінгвістичною та переходить на політичний рівень, де на перше місце впливу на мовні аспекти піднімаються політичні та правові чинники.

Розвиток української мови права тісно переплітається із політичною історією України та з історико-правовими факторами формування національної юриспруденції.

На думку дослідників істориків держави і права України, IX - X століттях в українських землях функціонувала система норм усного звичаєвого права. На жаль, більшість цих норм не було зафіксовано в тогочасних збірниках права, що стало основною причиною визначення їх впливу на формування юридичної лексики в в період Гетьманщини.

У XII - XIV століттях набувають поширення норми церковних статутів великокиївських князів Володимира та Ярослава. Також в цей період значний вплив на формування мови права мають грамоти, котрі містили в собі елементи юридичного характеру, серед них найбільш відомі такі письмові пам’ятки, як «Грамота Ростиславовича Берладника» (середина XII ст..), «Статутна грамота князя Мстислава Даниловича» (1289) та ін. *[1, с. 84]*. Отже, наприкінці XIV століття українська норма права сформувалася на основі звичаєвого права та письмових грамот. Водночас потрібно зазначити, що в цей період починається поширення нормативно-правових актів у вигляді сеймових постанов, статутів та привілеїв Великого князівства Литовського,

що мало безпосередній політичний вплив на формування мови юридичного характеру в подальших періодах.

В часи Великого князівства Литовського розробляється власна правова система, де суспільно-політичні умови для кодифікації норм права були більш сприятливими, ніж у Польському королівстві. В результаті чого на теренах литовсько-руської держави появляються такі фундаментальні кодифікації права, як Судебник та Литовські Статути в трьох редакціях.

На відміну від литовсько-руського, польське право, незважаючи на багаточисельні спроби, не було кодифіковане єдиною системою. Після укладання Люблінської унії 1569 р. виникла потреба в уніфікації законодавства на загальнодержавному рівні що стало причиною для формування кінцевої редакції Литовського статуту, котра поширюється на всю польську Корону *[2, с. 76]*.

Починаючи з XV століття, не маловажним фактором впливу на формування мови права Гетьманщини стало поширення на українських землях норм Магдебурзького права. Відповідно до яких, окремі міста України отримували самоврядування та своє судочинство. Для регламентації відносин в зазначених адміністративно-територіальних одиницях використовувалися збірники німецького права в польському перекладі. Серед них найбільшого поширення набули такі збірники, як «Статті магдебурзького права», «Зерцало саксонів» та «Хелмське право» *[3, с. 10]*.

В часи зародження Козацько-Гетьманської держави серед джерел права найбільший вплив на формування мови права мало звичаєве право. Зазначене джерело права стало базовим у врегулюванні порядку організації та структури козацького військового устрою, у формуванні органів військово-адміністративної влади, судової системи та судочинства. Врегулювання суспільно-політичних відносин між окремими соціальними групами також здійснювалося, опираючись на норми звичаєвого права. Водночас зберігся попередній процесуальний порядок розгляду кримінальних, цивільних та церковних справ в магістратських, ратушних та церковних судах.

Для захисту особистих інтересів українські привілейовані верстви населення зберегли чинність основних джерел права,

котрі функціонували в на території України в попередній період. Зокрема, дія Литовських Статутів та Хелмського (хелмінського) права поступово розширювалася в подальшому розвитку державного устрою. Через надання урядом Гетьманщини привілейованого статусу українським містам, розширюється застосування норм Магдебурзького права. Водночас виникають нові джерела права, що були характерними в часи Гетьманської держави. Серед них, насамперед, відзначимо універсали Б. Хмельницького, що спрямовувалися на правововe врегулювання суспільно-політичного та соціально-економічного життя козацької України.

Нову епоху в розвитку України започаткував укладений договір 1654 р. між Гетьманщиною та Московією. В правовому житті відбулися зміни, зазначимо, в гіршу сторону. Козацько-гетьманська держава втрачає зв'язок з Польщею, а через її посередництво - із Західною Європою, що призвело до погіршення правових знань не лише серед населення, але й серед юристів.

В побудові суспільно-правових відносин Гетьманщина спочатку опиралася на правові засади, що були вироблені в попередні періоди розвитку правової системи. Головними серед них були Литовські статути та збірники Магдебурзького права, тобто ті збірки кодексів, котрі функціонували під впливом західноєвропейського права. Водночас правове життя Московщини було на порядок менш розвинуте, ніж в українській державі, та не могло компенсуватися через втрату зв’язку із західноєвропейським впливом. Свідченням чого є той факт, що в Московії багато правників-вихідців з України були основними натхненниками та ідеологами в розбудові й кодифікації її законодавства *[4, с. 12]*.

З політичного погляду, Московщина своїми діями прагнула повної асиміляції підкорених земель, через що всі її зусилля були спрямовані на повну асиміляцію та ліквідацію власне української правової системи. Відразу після підписання Переяславської угоди 1654 року почалося систематичне насаджування московського права шляхом різних указів, що їх постійно видавав царський уряд. Це призвело до створення напівросійських судових органів, на взірець Малоросійської колегії.

Гетьманщина в такій ситуації намагалася відстоювати свої права як окреме державне утворення, опираючись на умови Переяславської угоди, статті котрої також закріплювали необмежену самостійність судівництва. Та всупереч угодам і запевнянням московської влади, відповідно до яких за козацько-гетьманською державою зберігалися давні звичаї та права, царська адміністрація все більше обмежувала самостійність судів та витісняла українське національне право.

Незважаючи на те, що Гетьманщина через об'єктивні фактори частково втратила зв'язок із Заходом, проте повністю не вийшла з під його впливу. Матеріальне право залишалося в цілому незмінним, стосовно формального права то всі норми судівництва Гетьманщина в часи гетьманування І. Скоропадського, П. Полуботка та Д. Апостола, опираючись на традиції та звичаї, витворили новий, власне український, судовий устрій.

Однак, починаючи з 1783 року скасовується давній судовий устрій, а на його місце вводиться загально московський. Щоправда, за царя Павла І частково відновлюється старе судочинство, а окремі судові інституції, введені останнім гетьманом К. Розумовським, проіснували до 1842 року.

Отже, на різних етапах існування Української козацько-гетьманської держави суспільні, політичні й правові фактори не завжди сприяли в формуванню та подальшого розвитку й функціонуванню національної правничої мови. В останній період її існування фактично припинилося вироблення й кодифікації терміносистем судівництва. Політична історія нашої держави значно впливала на розвиток української мови загалом та її спеціальної лексики зокрема, й залишила значний відбиток на внутрішньо-мовних процесах. Через дію історико-правових чинників етапи вільної природної розбудови правничої термінології, домінування в ній власне української правничої лексики, використання запозичень без нав'язування мови-посередника чергуються з етапами штучної, а на окремих випадках насильницької русифікації юридичної лексики української мови з одночасним вилученням з обігу термінів, створених на українському мовному ґрунті.

Література

1. Василькова Л.М. Функціонування лексики кримінального права в писемних пам'ятках Київської Русі. *Українська термінологія і сучасність:* Зб. наук. пр. / Відп. ред. Л.О.Симоненко. К.: КНЕУ, 2009. Вип. VIII. С. 84-88.
2. Стецюк Б.Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV - друга половина XVI століть). *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 74-78.
3. Вербенець М.Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. К., 2004. 15 с.
4. Стецюк Б.Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 1999. 192 с.

Іван ТЕРЛЮК
i.terlyuk2406@gmail.com

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ ФОРМАЦІЙ (1917-1921 рр.): визначення юридичного статусу української мови

Законотворення українських національних державних формацій революційних 1917-21 рр. здійснювалося по декількох напрямах: конституційно-адміністративному, кримінально-правовому, соціально-економічному та соціально-культурному. З царини соціально-культурної сфери регулювання суспільних відносин, важливого значення насамперед надавалося законодавству про мови загалом, і визначенню юридичного статусу української мови зокрема. Остання теза загалом пояснювалося установчою позицією нової української влади щодо принципів справедливого вирішення національного питання. Адже мова завжди посідала (й посідає сьогодні - *І.Т.*) непересічне місце в системі соціальних символів. А українська мова як один із таких символів на зорі становлення національного державотворення, ще й мала засвідчувати функціонування Української держави.

Наміри змінити статус української мови Українська Центральна Рада (УЦР) задекларувала вже у перші дні своєї діяльності. Свідченням цього стали перші відозви, звернення, ухвали й універсали Центральної Ради, які простежила О. Данилевська, дослідниця мовної політики українських національних державних формацій Наддніпрянщини *[1, с. 58-60]*.

Так, оприлюднені наміри української влади змінити статус української мови засвідчено в одній з перших відозв: від 9 березня 1917 р., яка містила заклик рішуче домагатися прав «на заведення рідної мови по всіх школах од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових юстиціях» *[2, с. 38]*. Вимогу до Тимчасового уряду Росії вжити заходів, щоб «надати український національний характер публічним установам (…)» сформульовано в ухвалі народного Віча, проведеного 19 березня 1917 р. в Києві на Софійському майдані *[3, с. 400]*. Про розв'язання проблеми української мови в контексті права українського народу самостійно «порядкувати своїм життям» йшлося також в Першому Універсалі *[4, с. 101-105]*.

Результатом законодавчої політики УЦР щодо української мови стала еволюція її статусу - від визнання офіційною, офіційно-урядовою і, зрештою, державною.

Статус *офіційної* для української, як вважає О. Данилевська, фактично означав її легалізацію в офіційній сфері. Уперше це питання було поставлено на засіданні уряду - Генерального секретаріату та підтверджено в *Статуті Вищого управління України*, схваленому Центральною Радою 29 липня 1917 р. У вказаному документі йшлося про те, що «всі закони тимчасового правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх у Краєвім Урядовім Вістнику на українській мові» *[1, с. 58]*.

Статус *офіційно-урядової мови* щодо української уперше використано в тексті розпорядження «До діректорів середніх шкіл всіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та инших шкіл України» від 12 жовтня 1917 р., і це, на думку О. Данилевської, пов’язано зі зміною (правового - *І.Т.*) статусу українського народу, який «вимогами власного історичного життя та подіями революції поставлено на ступінь народів державних» *[1, с. 60]*.

Законодавчим актом, в якому вперше було вжито термін *державна мова* стосовно української, за доби Української революції, був закон «*Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері» [Див.: 5, с. 229]*.

У тексті *Закону*…, схваленого Центральною Радою 24 березня 1918 р., українську мову як державну протиставлено іншим. Адже «всякого роду написи, вивіски тощо на торгівельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною мовою». Стаття 3 закону закріплювала норму про обов'язкове використання державної української мови в діловодстві. Стаття 4 встановлювала термін виконання приписів та передбачала відповідальність за їх порушення.

Від курсу Української Центральної Ради щодо визнання належного статусу для української мови загалом не відмовився й уряд гетьмана П. Скоропадського.

В Українській Державі вживалися заходи щодо впровадження української мови у діловодство, проте загальнодержавного рішення, яке б регламентувало вживання української мови в діловодстві, схвалено не було. Законодавча ініціатива в цьому напрямі йшла від окремих міністерств і залежала, як вважає О. Данилевська, від переконань конкретних міністрів *[1, с. 72]*. Утім, внутрішньо-міністерські розпорядження про переведення діловодства на українську мову мали юридичну підставу: вони ґрунтувалися на визнанні української мови державною, закріпленому відповідним законом Центральної Ради та публікаціями тогочасної преси. Це вважаємо свідченням наступності законодавчого процесу в українських державних установах.

Прагнення Української Держави гетьмана П. Скоропадського піднести українську мову на рівень статусу державної й розвивати культуру українського ділового мовлення вбачаємо також у запровадженні обов'язкового вивчення української мови, літератури, історії та географії в усіх середніх школах *[6, с. 194-195]*. Також в Державній Канцелярії було створено спеціальний відділ - Термінологічної комісії. Простежуються такого роду тенденції й в окремих міністерствах та відомствах, як, наприклад, у міністерстві юстиції. Основним

напрямом роботи Комісії по виробленню правничої термінології був переклад законодавчих актів, а також судової документації українською мовою.

Та чи найбільшу рішучість у розв'язанні мовного питання проявила Директорія УНР - третя за порядком форма розвитку Української держави революційної хвилі 1917-21 рр. Це виявилося насамперед у чіткості її позиції: державний статус української мови було витлумачено без двозначностей і застережень.

Одним із перших законів Директорії, прийнятих у січні 1919 р., став закон *Про державну мову в Українській Народній Республіці*. Перша стаття цього законодавчого акта закріплювала за українською мовою статус державної, що передбачало обов'язковість її вживання «в Армії, Фльоті і всіх урядових та загальних громадських публічно-правних установах» тощо *[Подаю за: 1, с. 71]*.

О. Копиленко, оцінюючи прийняття цього закону, і посилаючись на його 2-гу статтю, викладену у такій редакції: «Приватним особам дозволяється звертатися до цих установ на їх мові», вважав його досить ліберальним, адже ним «регулювалось застосування державної мови лише в публічній сфері» *[7, с. 47]*. Проте, - важливий момент: державний статус української мови посилювала вимога щодо необхідності оплати послуг друку державними коштами лише тих матеріалів, що були видані українською мовою *[1, с. 72]*.

В Українській республіці галичан (термін С. Макарчука) *[Див.: 8]* першим нормативним документом, спрямованим на врегулювання мовного питання, стало відповідне рішення Державного Секретаріату ЗУНР від 10 листопада 1918 р. У ньому наголошувалося на обов'язку державної влади щодо публікації усіх законів, урядових актів, будь-яких правових документів загальнодержавного значення чотирма мовами: окрім української, також мовами офіційних національних меншин - польською, єврейською, німецькою. Погоджуємося з Б. Козьмуком, що цим самим Державний Секретаріат намагався не тільки швидко інформувати все населення держави про прийняті найважливіші рішення, але й здобути прихильність

найбільших національних меншин до нової української влади *[9, с. 105]*.

З прийняттям 15 лютого 1919 р. Закону «*Про вживання мови у внутрішнім та зовнішнім урядуванні властей і урядів, публічних інститутів; державних підприємств на Західній области Української Народної Республіки»* статус української мови затверджувався як мови державної. Це означало необхідність широкого використовування української мови в різних сферах державного та господарського життя. А відтак, публічні інституції й державні підприємства, а також державні службовці у своїй офіційній діяльності мали користуватися українською мовою. Натомість, національні меншини отримували гарантії права на використання в офіційних зносинах з органами державної влади рідної мови, а в державних інституціях мали відповідати таким громадянам їхньою мовою *[10, с. 140-143]*.

Отже, підсумуємо викладене вище кількома пунктами.

Перший. Українська мова посідала помітне місце в системі соціальних символів українського національного державотворення революційної хвилі 1917-21 рр. Це пояснювалося загальною позицією нової української влади щодо принципів справедливого вирішення національного питання, засвідчувало функціонування власне Української держави і, як наслідок, - викликало потребу юридичного врегулювання статусу української мови.

Другий. У кожній з українських національних державних формацій революційних 1917-21 рр. провадилася законодавча робота по юридичному закріпленню за українською мовою статусу державної. У законодавстві «Першої» УНР статус української еволюціонував від визнання її спочатку офіційною, згодом - офіційно-урядовою і, зрештою, державною. В «Українській Державі» не було прийняте загальнодержавне рішення, яке б регламентувало вживання української мови в діловодстві, проте вживалися реальні заходи у цьому напрямі. В Директорії УНР та ЗУНР були ухвалені відповідні закони про статус української саме як державної мови. При цьому в усіх вказаних національних державних формаціях загалом дбали про дотримання норми вільного національного розвитку представників різних народів.

Література

1. Данилевська О.М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. К., 2009. 176 с.
2. Перша відозва Центральної Ради 9 березня 1917 р. *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т.* Т.1. К.: Наукова думка, 1996. С. 38.
3. Ухвала Народного Віча19 березня 1917 року, проведеного в Києві на Софійській площі Центральною Радою. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали.* Довідник: У 2 ч. Ч. 1. К.: Вища школа, 1997. С. 400.
4. Перший Універсал Центральної ради. 10 червня 1917 р. *Українська Центральна Рада. 4 березня – 9 грудня 1917 р. Документи і матеріали:* У 2-х т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1997. С. 101-105.
5. Закон Центральної ради про запровадження української мови у банківській і торговій сфері. 24 березня 1918 р. *Українська Центральна Рада. 10 грудня 1917 р. - 29 квітня 1918 р. Документи і матеріали:* У 2-х т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1997. С. 229.
6. Закон про обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України в усіх середніх школах, 1 серпня 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т.* Т. 2. К.: Темпора, 2015. С. 194-195.
7. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917–1920 рр. *Право України*. 1998. № 9. С. 44–48.
8. Макарчук С.А. Українська республіка галичан: [нариси про ЗУНР]. Львів: Світ, 1997. 190 с.
9. Козьмук Б. Роль мовного законодавства у соціально-культурній політиці ЗУНР. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 105-107.
10. Павлишин О. Львівщина у добу Західно-Української Народної Республіки (1918-1919). Львів: Літопис, 2008. 224 с.

Антоніна ТОКАРСЬКА
ninatokarsky@gmail.com

«УКРАЇНСЬКА МОВА – ДОКОНЕЧНА УМОВА (CONDITIO SINE QUA NON) ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ СОБОРНОСТІ» (Конституційний Суд України)

Кожна мова як невід'ємна частина духовних цінностей народу віддзеркалює її національну неповторність. Українська мова - це духовний скарб нашого народу, це ще і неодмінний атрибут державності, так само, як кордони та військо.

З кінця 90-х років започаткований новий етап еволюціонувавання української мови, зупинення процесів звуження сфери її функціонування. Відтак формується потреба усвідомленого використання державної мови, виконання кожним громадянином, за словами відомого знавця мови і духовної культури Івана Огієнка, своїх «рідномовних обов'язків». Така фундаментальна мета, скерована на утвердження національних переконань, зобов'язує всіх її носіїв до подолання нових викликів, яких за трьохсотлітню історію заборон (більше 30) з'явилося надто багато: спотворено її лексичний фонд, деформованою є морфологічна та синтаксична системи.

В Основному Законі України зафіксовано у статті 10-й статус української державної мови як поняття (хоча і вужчого), що входить до конституційного (ширшого поняття) під назвою «конституційний лад». Вся історія літературної мови та національного законодавства враховує попит на літературну мову в суспільстві. Однак сучасний її етап є особливим, не декларативним. Конституйовано усвідомлене, позбавлене ідеологічних нашарувань носіями національної мови необхідності і потреби розвивати всі форми літературної комунікації, створювати літературною мовою найрізноманітніші національні культурні цінності.

Сучасна комунікативна ситуація у нашій державі спонукає до тривалого й ретельного розв'язання проблем функціонування мови та їхнього системного й комплексного вирішення. В основу мовної концепції покладені свобода, рівні права мовців, людиноцентризм, гуманізм, історизм та верховенство права.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII) під час розгляду за претензійним зверненням депутатів Верховної Ради був визнаний Конституційним Судом України як конституційний. Тобто «зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують коституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України». Так, Рішенням КСУ ще раз підтверджено статус державної мови та її підтримка, відсутність обмежень щодо вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин (у т. ч. російської), а засоби, запропоновані законодавцем у Законі, «є домірними легітимній меті». Відтак КСУ визнав, що жодної «дискримінації російськомовних громадян» не існує, як не існує в нашій державі встановленого «пріоритету щодо використання англійської мови та інших офіційних мов Європейського Союзу» *[3]*.

Від фаховості та комунікативної прагматичної мети кожного мовця у державі залежить рівень правової культури, правозахисної діяльності, ефективності виконання дій щодо формування правової держави.

Позитив у ставленні громадян щодо функціонування державної мови у сфері послуг відповідно до ст. 30 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» полягає в тому, що вони (60%) підтримують перехід усієї сфери обслуговування на державну мову. Проте проблеми залишаються. За підсумками моніторингу дотримання мовного законодавства станом на 01 листопада 2021 року виявлено 97 порушень Закону. Секретаріат уповноваженого із захисту державної мови у Києві, Харкові, Дніпрі та Одесі встановили найбільшу кількість порушень статті 28-ї (щодо державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення) - 35; і 34 порушення статті 30-ї (обслуговування та надання інформації про товари і послуги державною мовою). Питання державної мови, на жаль, стало одним із ключових питань гібридної війни. Справедливою і застережною є констатація сучасної непростої геополітичної ситуації із державною мовою та російською, зокрема. За висновком Конституційного Суду України, «загроза

українській мові рівносильно є загрозою національній безпеці України».

Отже, потрібна дієва реалізація державної політики, яка унеможливлювала б розрив між задекларованими принципами і реальними діями, між декларованими в загальнодержавних документах положеннями і конкретним підходами різних органів державної влади та управління до розв'язання завдань загальнонаціональної значущості. Потрібне виконання вимог, які на сьогодні є особливо актуальними.

1. Кожний громадянин, посадова особа повинні досконало володіти літературною мовою та освоювати оновлений правопис.

2. Усім мовокористувачам дбати про здійснення рідномовної політики. У відповідності до норм літературної мови ученим створювати монографічні, методичні, довідкові праці, які розширювали б і збагачували б культуру, освіту, і, що важливо - наукову мову.

3. Ученим в умовах побудови правової держави досліджувати, виявляти основні закономірності розвитку мов на сучасному етапі з метою глибокого проникнення у процеси функціонування національної та світових мов.

4. Дослідникам стимулювати наукову працю з метою перегляду процесу становлення і розвитку мови законодавчої бази України. Аналізувати нормативність термінології в юриспруденції як продукту великої цінності для нації і держави, надаючи підтримку інституціям, які працюють над розвитком і творенням української термінології, а також стимулювати розгляд дискусійних проблем термінолексики кожної фахової мови.

5. Ученим працювати над виробленням та уніфікацією (усунення варіативності) наукової термінології з юридичного фаху. Постійно уточнювати поняттєвий апарат професійної термінолексики з метою кодифікації законодавчих актів.

6. Носіям державної мови дбати про посилення народознавчого аспекту в освоєнні історії та культури свого духовного надбання.

7. З метою формування стійких державницьких основ громадянського суспільства розробити Програму, яка стала б

органічною частиною комплексного виховання свідомих майбутніх громадян нашої держави.

Література

1. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 21. Ст. 81.
2. URL: https://mova-ombudsman.gov.ua (дата звернення: 01.12.2021).
3. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua. (дата звернення: 01.12.2021).

Марта ШЕПТИЦЬКА
mshm1103@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ

Статтею 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» встановлено, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова *[1]*. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, що визначені цим Законом.Разом цим, ст. 2 Закону визначено, що дія цього Закону не поширюється на приватне спілкування та здійснення релігійних обрядів.

Чинний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» *[2]* не визначає поняття «релігійні обряди», законодавцем лише вживаються такі поняття як «богослужіння» та «релігійні обряди». Зауважимо, що богослужіння може розглядається різними релігійними організаціями, і як частина релігійного обряду, і як окремий релігійний обряд. Тому, сьогодні неможливо чітко визначити коло заходів, які входять у поняття «релігійний обряд» певних релігійних організацій. Кожна релігійна організація має право у статуті, основах віровчення чи інших внутрішніх документах визначити, які види релігійних

заходів відносяться саме до релігійних обрядів. Адже відповідно до статті 5 Закону «Про свободу совістіта релігійні організації», «держава …бере до відома і поважає традиції і внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству» *[2]*.

Щодо релігійних обрядів, які можуть супроводжуватися сурдоперекладом, звернемо увагу на таке.

Загалом завданням цього Закону є розвиток української жестової мови як визначального або одного із основних засобів спілкування жестомовних осіб. Проте, при проведенні релігійних обрядів, на які дія цього Закону не поширюється, відтак і не вимагає їх проведення виключно українською мовою, окрім того також відсутня вимога щодо застосування виключно української жестової мови.

Статтею 9 Закону визначено коло осіб, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків. В коло цих осіб не входять священнослужителі та церковнослужителі, а також особи, які працюють у релігійній організації на виборних посадах, про яких згадується в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» *[2]*. Водночас стаття 25 означеного Закону вказує, що релігійна організація зобов'язана у визначеному законодавством порядку зареєструвати трудовий договір. Працівники, які перебувають у трудових відносинах із релігійними організаціями, повинні укладати трудовий договір українською мовою (ст. 20) *[2]*. Одночасне укладення договору українською мовою може супроводжуватись його перекладом. Стосовно робочого повсякдення працівників релігійної організації, то у вищевказаній статті зазначено, що ніхто не може бути примушений використовувати під час перебування на роботі й виконання обов'язків за трудовим договором іншу мову, аніж державна, окрім випадків: 1) обслуговування споживачів та інших клієнтів, які є іноземцями чи особами без громадянства; 2) створення юридичних, технічних, інформаційно-рекламних текстів та інших повідомлень і документів (зокрема й усних), адресатами яких є іноземці чи особи без громадянства, юридичні особи, органи та посадові особи іноземних держав і міжнародних організацій.

Вимоги щодо використання державної мови для Інтернет-представництв (вебсайтів, вебсторінок у соціальних мережах) прямо не торкаються релігійних організацій. Втім така вимога актуальна для заснованих ними засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні, а також суб'єктів господарювання, що реалізують товари та послуги в Україні та зареєстровані в Україні.

Варто зазначити, що Закон не обмежує релігійні організації, на рівні з іншими юридичними особами, зареєстрованими в Україні, у виборі мови листування, окрім випадків, коли листування відбувається з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної та комунальної форм власності в Україні, що повинно здійснюватися державною мовою. Винятком є також усні чи письмові звернення до релігійних організацій відповідно до Закону України «Про звернення громадян», відповіді на які надаються державною мовою *[3]*. Водночас громадяни можуть звертатися до релігійних організацій не лише державною мовою, а й іншими мовами.

Також виключно державною мовою мають бути викладені статутні документи релігійних організацій та рішення, що торкаються надсилання статистичної інформації, податкової та іншої звітності до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

У випадках, коли релігійні організації є засновниками закладів освіти, то Закон встановлює, що керівники таких закладів освіти повинні володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків. Це положення стосується і педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників. Виключення поширюється тільки на іноземців чи осіб без громадянства, що запрошені до закладів освіти та/або наукових установ і працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови.

Статтею 21 Закону встановлено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У закладах освіти відповідно до освітньої програми одна або декілька дисциплін можуть викладатися двома чи більше мовами - державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу. Законом окремо визначено застосування цього Закону до

освітнього процесу осіб, які належать до національних меншин, до корінних народів України або до осіб з порушенням слуху. Варто зауважити, що ці вимоги стосуються лише приватних закладів освіти (дитячих садків, шкіл, університетів тощо), заснованих релігійними організаціями, відповідно до Закону України «Про освіту» *[4]* та інших спеціальних законів у сфері освіти, в яких визначається, що «заклад освіти» - це юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність.

При цьому Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» використовує іншу термінологію, а саме, навчальні заклади і групи (маються на увазі недільні чи суботні школи, гуртки з вивчення Біблії чи іншої духовної літератури, курси для новонавернених, тощо) та духовні навчальні заклади (тобто семінарії, академії, інститути тощо, засновані для підготовки священнослужителів, богословів, проповідників, місіонерів, тощо). При цьому у частині третій стаття 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» *[2]* зазначено, що громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Телерадіоорганізація мовлення здійснюється державною мовою. Однак для окремих категорій телерадіоорганізацій мінімальний обсяг мовлення державною мовою встановлюється Законом України «Про телебачення і радіомовлення» *[5]*.

Таким чином, вище зазначені проблемні моменти використання релігійними організаціями української мови як державної актуалізують цілий спектр питань пов’язаних з конфесійною ангажованістю, політизацією релігійного життя, неготовністю віруючих до використання української мови у релігійних обрядах, недосконалим законодавчим регулюванням взаємовідносин держави та релігійних організацій, відсутністю нормативно-правових документів у цій сфері.

Література

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *База даних «Законодавство*

України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text (дата звернення: 11.11. 2021).

2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text (дата звернення: 11.11. 2021).

3. Закон України «Про звернення громадян».*База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text (датазвернення: 11.11. 2021).

4. Закон України «Про освіту». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 11.11. 2021).

5. Закон України «Про телебачення і радіомовлення». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text (датазвернення: 11.11. 2021).

ЧАСТИНА ІІ.

Асоційовані питання

Марія АНДРЕЙКО
MVka_Bh0@ukr.net

ВИНА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

Юридична відповідальність за чинним законодавством України ґрунтується на загальному принципі вини, відповідно до якогоостання є необхідним суб'єктивним елементом складу правопорушення й умовоюнастання відповідальності, якщо інше непередбачено законом. Однак питання пропоняття і значення вини у складі цивільногоправопорушення залишається дискусійним. Обговорюються три головні проблеми: 1) чи слід визнавати вину обов'язковоюсуб'єктивною умовою цивільно-правової відповідальності, або для її покладення доситьфакту порушення зобов'язання або завданняшкоди; 2) яку теорію (теорію поведінки абопсихологічну теорію) розуміння вини вартовикористовувати у складі цивільного правопорушення; 3) якою є природа вини юридичної особи.

Аналіз цивілістичної доктрини дозволяєусі висловлені погляди щодо розуміння винизагалом звести до двох концептуальних підходів. Перший (психологічний) - становлять погляди тих вчених, які розуміють вину як «психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки». Таке розуміння вини може бути застосоване як до фізичних, так і до юридичних осіб

(М. Агарков, О. Іоффе, І. Канзафарова, Г. Матвєєв, В. Ойгензіхт та ін.).

Наведений підхід отримав низкукритичних зауважень, оскільки говоритипро «психічне ставлення» юридичної особи щонайменше некоректно. Через це аргумент «від юридичної особи» у вітчизняній і в зарубіжній літературі - мало не найпоширенішийзакид проти психологічної теорії *[1, с. 55]*. Однак, на думку прихильників психологічного підходу, діяльність юридичної особи так чи інакше виражається через дії людей (рішення органів, правочини представників, дії учасників і працівників), психічне ставлення яких до вчинення (невчинення) юридично значущих дій і слід визнавати змістом вини юридичної особи.

В юридичній літературі зазначається, що головний недолік психологічної теорії вини полягає у тому, що, визначаючи вину як психічне ставлення, її представники фактично ототожнюють поняття вини як правової категорії з поняттям вини, як воно розуміється у психології, тобто імплементують взяте з психології поняття вини-емоції (ставлення) з притаманним йому суб'єктивізмому категоріальний апарат правової науки.

Інакше кажучи, формулою «вина – це психічне ставлення до скоєного» поставлено знак рівності між виною juris і виною psychological, але, як зауважує Б. Карнаух, психологічне поняття вини через імпліцитну суб'єктивність непридатне для права. Покладати на особу відповідальність за принципом вини, якщо розуміти вину як психічне ставлення, означало б ставити застосування відповідальності у залежність від того, чи вважає сам порушник свою поведінку такою, що заслуговує на докір *[2, с. 30–31]*. Крім того, на думку В. Примака, визначення вини як психічного ставлення суперечить функціямцивільно-правової відповідальності, яка не передбачає ані оцінки особистості правопорушника, ані покарання його як особи, а натомість спрямована виключно на відшкодування шкоди, завданої кредитору за рахунок суб'єкта відповідальності *[1, с. 55]*.

Другий підхід у розумінні вини юридичної особи становить «поведінська теорія» (М. Брагінський, В. Вітрянський, Є. Суханов, Н. Козлова, М. Хоменко та ін.), за якою для визначення вини використовується абстрактна модель очікуваної

поведінки у конкретній ситу і добросовісного учасника майнового обороту. Таке розуміння вини ґрунтується на формулюванні того, що особа визнається невинуватою, якщо за умови того ступеня турботливості та обачності, якого від неї вимагалося за характером зобов'язання та умовами обороту, вона здійснила всі заходи належного виконання зобов'язання.

Такий підхід дає підстави говорити про те, що категоріями, що визначають вину та її форми, є розумність та обачність. Причому, до уваги береться певний їх ступінь, що має відповідати характеру конкретного зобов'язання, умовам обороту, за яких має місце виконання такого зобов'язання, а також врахування тієї обставини, які заходи були вжиті для належного виконання зобов'язання *[3, с. 296–297]*.

Визначення вини вітчизняними прихильниками поведінкового підходу переважно дається через ст. 614 ЦК України, за якою особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Отже, зроблено висновок, що вина - це невжиття особою всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання *[4, с. 47]*. При цьому дещо уточнюється наведена позиція, оскільки правильне визначення, як воно логічно випливає зі ст. 614 ЦК України, є таким: вина - це невжиття особою хоча б одного із залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання *[2, с. 39]*. Проте щодо вказаного слід зауважити, що в цілому наведений підхід ґрунтується на основі поведінської конструкції, хоча не можна сказати, що психологічний підхід відкинутий повністю і послідовно, оскільки оцінка ступеня турботливості та обачності може бути досить суб'єктивною.

У цивілістиці зазначається, що до моменту виникнення цивільного правовідношення психологічна основа розуміння вини вважається сформованою, і тому немає ніякої необхідності говорити про це щодо поняття цивільно-правової відповідальності на стадії її функціонального застосування у цивільному правовідношенні. Саме тому у ЦК йдеться про поведінський аспект поняття цивільно-правової відповідальності, що пов'язаний з обов'язковістю дотримання вимог турботливості й обачності у практичному застосуванні вини. При цьому не

можна заперечувати й психічний складник поняття вини, оскільки саме поняття цивільно-правової вини містить ці два необхідні компоненти *[5, с. 33]*. Зауважимо, що завдання наукової спільноти під час напрацювання правової доктрини полягає не у протиставленні (зіткненні) їх між собою, а у поєднанні їх основних аспектів, які б сприяли розвитку єдиного розуміння вини юридичної особи.

Щодо проблеми вини у цивільному праві вченими пропонувалося два способи знаходження компромісу. Перший - розподілити між двома теоріями «сфери впливу»:психологічній теорії при цьому відводитьсяроль визначати поняття вини у деліктномуправі, поведінковій - у договірному. При цьому виходять з того, що одна річ - визначити поняття вини, і зовсім інша - визначити доказові критерії встановлення вини [*6, с. 271, 284]*. Критично підходячи до вказаного, зазначимо, що, хоча у змішаній концепції є чимало слушних моментів, усе ж здається, що її прихильникам не до кінця вдалося знайти спільний знаменник між підходами, виявити сполучну нитку інтегральної ідеї, що лише вона здатна об'єднати розрізнені погляди в одне узгоджене й цілісне бачення *[2, с. 42]*.

Критерій встановлення вини явно змістився до оцінки використання боржником можливості попередження порушення й обмеження його обсягу. Для вчинення цивільно-правового делікту, що тягне відповідальність юридичної особи, також вимагається, щоб він був здійснений належним органом, який діє відповідно до належних повноважень і у належній формі. Інші дії слід кваліфікувати як вчинені індивідами, які беруть у них участь, але не як дії самої юридичної особи. Таким чином, оскільки в органах діє сама юридична особа, то будь-який делікт за її участю породжує для неї обов'язок відшкодування шкоди як відповідальність за власну вину.

Таким чином, дискусія між прихильниками психологічного та поведінського підходів є досить далекою від завершення. Каменем спотикання у напрацюванні єдиного розуміння вини організації є те, що у різних законодавчих актах використані різні концепції, що перешкоджають єдності вирішення питань правозастосовної практики, а також ускладнюють процес сприйняття вини як загальної умови юридичної відповідальності

для юридичних осіб. Наведені обставини залишають відкритим питання про можливість визнання наявності вини юридичної особи та зумовлюють потребу у перегляді окремих, здавалося б, непорушних, догм цивілістикиз цього питання.

Література

1. Примак В.Д. Вади і переваги основнихтеоретичних концепцій цивільної вини. *Юридична Україна.* 2006. № 5. С. 54–58.
2. Карнаух Б.П. Вина як умова цивільноправової відповідальності : монографія. Харків: Право, 2014. 224 с.
3. Гражданское право: актуальные проблемытеории и практики. Под общ. ред. В.А. Белова. Москва : Юрайт-Издат, 2008. 993 с.
4. Отраднова О. Поняття та форми вини якумови деліктної відповідальності у цивільному праві. *Юридична Україна.* 2005. № 3. С. 46–50.
5. Мозолин В.П. Гражданско-правовая ответственность. *Юридическая ответственность: современные вызовы и решения*: материалыдля VIII Ежегодных науч. чтений памяти проф.С. Н. Братуся. Отв. ред. Н. Г. Доронина. Москва: Ин-т зак-ва и сравнит. правовед. при Правительстве РФ: ИНФРА-М, 2014. С. 28-33.
6. Примак В.Д. Вина і добросовісність уцивільному праві. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 432 с.

Христина ВАВРИК
cristinavavryk@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ «КРИМІНАЛЬНАЛЬНА АГРЕСІЯ»: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Одним із негативних явищ у сфері захисту конституційних прав і свобод громадян в Україні можна назвати недостатнійрівень забезпечення особистої недоторканності та створення належних, а головне, безпечних умов життєдіяльності людей. Занепокоєння викликає нелише той факт, що в Україні протягом досить тривалого часу спостерігаєтьсястійка тенденція до існування доволі високого рівня агресивної злочинності, посилення жорстокості та цинізму під час вчинення майже усіх

видів злочинів, а й поширення некримінальних форм і проявів як фізичної, так і вербальної агресії.

Кримінальна агресія вживається на позначення набагато вужчого кола явищ, ніж поняття «агресія». Кримінально-правові обмеження зводяться до віднесення до кримінальної агресії таких дій, що мають ознаки злочинів. На наше переконання, найбільш інформативним можна визнати наступне визначення: кримінальна агресія - це форма поведінки (конкретна дія), яка реалізує будь-який намір або спонукання конкретної особи відносно потерпілого (вмотивована дія) і пов'язана з цим наміром (спонуканням) певними змістовними відносинами, об'єктивно спрямована на заподіяння шкоди життю чи здоров'ю потерпілого *[1, с. 92]*.

Агресію варто відрізняти від агресивності, тобто форму поведінки відриси особистості. Агресія - це сукупність певних дій, якими заподіюється шкода іншому об'єкту; а агресивність забезпечується готовністю особи, на яку спрямована агресія, сприймати й інтерпретувати поведінку агресора відповідним чином. У цьому сенсі, напевно, можна говорити про потенційно агресивне сприйняття і потенційно агресивну інтерпретацію як про стійкі особистісні риси світосприйняття і світорозуміння.

Спроба відмежувати поняття «агресія» і «агресивність» призводить до формулювання низки вкрай важливих попередніх висновків. З одного боку, не за усякими агресивними діями суб'єкта насправді стоїть агресивність особи як риса, з іншого - агресивність людини зовсім не завжди проявляється в явно агресивних діях. Прояв або не прояв агресивності як особистісної риси у певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії трансситуативних і ситуаційних факторів.

Інтерпретація агресії як такої залежить від виховних та інших впливів наособистість із перших днів життя, емоційних відносин, що складаються в людини з її оточенням. Агресивна людина може бути і не жорстокою, якщо нею не керує мотив заподіяння школи і страждань заради них самих. Проте жорстока людина завжди агресивна. Агресія іноді може мати й інші мотиваційні джерела, зокрема, прагнення до ризику, відчуття небезпеки або захищеності, користь. Якщо насильство використовується для захисту від нападу або іншої небезпеки, що

загрожує життючи здоров'ю особи, то має місце так звана «доброякісна агресія», яка генетичнозакладена у природу людини як інстинкт самозахисту. І навпаки, «злоякісна агресія» проявляється як прагнення до володарювання над іншими істотами і нестримне бажання руйнації. Це, за визначенням Е. Фромма, деструктивна активність людини, яка є злоякісною і має соціальне походження *[8, с. 286]*.

Кримінальне право і кримінологія мають справу переважно з деструктивною (злоякісною) агресією, хоча в КК України є статті, які передбачають кримінальну відповідальність за насильство, вчинене під час захисту від нападу, але з перевищенням меж необхідної оборони або крайньої необхідності. Фізична та вербальна агресія, які вчиняються з корисливих мотивів, є засобом задоволення життєвих індивідуальних потреб, а не реалізації деструктивних прагнень до знищення і руйнації. Тому грабежі, розбійні напади, бандитизм і, нарешті, деякі види вбивств (наприклад, на замовлення) не є суто агресивними, але можуть бути до них віднесені з точки зору мотивації, яка переважає узлочинця.

В арсеналі сучасної кримінології широке коло дослідницьких можливостей щодо вивчення, аналізу й узагальнення біографічних даних, соціально-психологічних характеристик, мотиваційної та сфери цілепокладання, специфіки до злочинної і постзлочинної діяльності тощо. Безперечно, кримінологічна характеристика особи агресивного злочинця буде більш корисною для практики за умови комплексного дослідження відповідного елементу на основі інтеграції даних різних галузей науки.

Використовуючи оригінальну психологічну концепцію О. Ковальова, осіб, схильних до вчинення агресивних злочинів, можна віднести до «глобального злочинного типу з повною злочинною ураженістю». Так, науковець пише: «Цей тип асоціальний. Він негативно ставиться до праці та людей. Представники цього типу не бачать свого життя поза злочинами, що їм обіцяють основні радощі. Усі їх помисли, почуття пов'язані із намірами вчинення злочинів, їхволя тверда і непохитна в карних діяннях» *[9, с. 50]*.

За результатами проведеного аналізу встановлені соціально-психологічні риси, притаманні окремим категоріям агресивних злочинців. Основою їх життєвої позиції є орієнтація на збагачення за будь-яку ціну; спостерігається майже повна відсутність або обмеженість моральних принципів. При вчиненні злочинів й у повсякденному житті вони часто проявляють крайні форми жорстокості та ворожості, схильні до ризику та гострих відчуттів.

Правильно буде вести мову про те, що негативне ставлення до закону, правопорядку, громадської безпеки у цієї категорії злочинців досягає найвищого рівня. Крім корисливої мотивації, що підживлює прагнення до незаконного збагачення, незаконного одержання матеріальної вигоди за рахунок чужих інтересів, порушення майнових відносин, прав власності інших осіб, учасники ОЗУ (банд) керуються й іншими мотивами, і провідне місце серед них посідають агресивні.

Стисла феноменологічна характеристика кримінальної агресії дає нам можливість сформулювати низку теоретико-прикладних висновків: а) кримінальна агресія вважається суспільно небезпечною формою прояву такої загальнолюдської якості, як агресивність; б) агресивний мотив є ірраціональним за суттю, деструктивним за змістом, адже він часто породжується і зумовлюється неусвідомленими потягами людини до руйнування і знищення, психічними аномаліями й негативними акцентуаціями особистості; в) оцінка агресивності залежить від умов та характеру її сприйняття й інтерпретації спостерігачем, об’єктом або суб’єктом агресії; г) на відміну від корисливої й корисливо-насильницької злочинності кримінальна агресія у чистому виді зустрічається дуже рідко, найчастіше вона супроводжує названі злочинні прояви як складова - домінуючий прояв їх полімотиваційної сфери; д) агресивні злочини можуть іноді набувати вигляд імпульсивних реакцій людини на зовнішні подразники й внутрішні стимули.

Література

1. Сафуанов Ф.С. Психология криминальной агрессии. Москва: Смысл, 2003. 300 с.

2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. Минск: ООО «Попурри», 1999. 624 с.
3. Ковалёв А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя. Москва: Юрид. лит., 1968. 136 с.

Тарас ГАРАСИМІВ
Garasumiv_@ukr.net

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

XXI ст. визначається тим, що сучасна вища освіта у контексті запитів потреб інформаційного суспільства швидко оновлюється, зазнає прогресивних змін. Відтак нинішню вищу освіту можна визначити як цілісний комплекс кардинальних змін, що відповідають глобалізаційному суспільстві, тому консервативність і закритість вищої освіти та університетської науки є пережитком минулого. Звідси, вища освіта покликана не лише продукувати певні ідеї, розвивати ті чи інші тенденції, але передусім сприяти ефективному суспільному розвитку, оптимально забезпечуючи запити й потреби сучасної людини.

Започаткована модернізація у сфері освіти неможлива без істотних змін на всіх її рівнях, утім виняткове місце відводиться саме вищій освіті, завдання якої виходить із того, щоб у найкоротші терміни провести реформування й досягнути того рівня стандартизації, що вимагають сучасні реалії. Вкрай необхідною є модернізація змісту національної сфери вищої освіти, що передбачає системне оновлення як кількісної, так і якісної складової навчального процесу.

Глобалізаційні зміни у світі безпосередньо торкаються й модернізації вищої освіти – найважливішої складової людського поступу загалом. Так, вища освіта зазнала певних змін під впливом загальносвітових процесів, що пов’язані з інтеграцією національних освітніх систем до єдиного освітнього простору «метою якого є забезпечення конкурентоспроможності європейської системи освіти у світовому масштабі, підвищення ролі цієї системи у сучасних суспільних метаморфозах, зростання мобільності студентів й викладачів на європейському ринку

праці» *[1, с. 18]*. Цілком закономірно, що реалізація цієї мети сприятиме підготовці висококваліфікованих фахівців, рівень знань яких відповідатиме запитам суспільного поступу й визначатиме їх конкурентоспроможність як на національному, так міжнародному ринках праці.

Підвищення ефективності реалізації основних напрямків вищої освіти в Україні вимагає нової парадигми її розвитку та створення таких умов, що сприятимуть докорінним змінам, які відповідатимуть сучасним викликам і нагальним потребам глобалізаційного суспільства. Зауважити, що сприятливість умов залежить не лише від правової, духовної, культурної чм інтелектуальної складової, але і від інвестиційного клімату, зростання матеріального добробуту громадян, соціальних стандартів життя тощо. Як відзначає Л. Богуш «… метою удосконалення механізму системи освіти в умовах становлення постіндустріальної економіки й розвитку інформаційного суспільства є подальша її інтеграція із продуктивними силами, підвищення ролі як чинника організації неперервної освіти соціуму, а також наукоємної диверсифікації господарства та усталення трудоресурсного забезпечення регіонів і держави загалом» *[2]*.

Вважаємо, що умови чи середовище, яке сприятиме ефективності функціонування вищої освіти в Україні, повинне на таких трьох основних засадах, а саме: 1) нормативно-правовому забезпеченні навчально-виховного процесу модернізації вищої освіти, його відповідності кращим світовим й загальноєвропейським стандартам; 2) відповідній матеріальній та соціальній базі - як стабільному чиннику реалізації стратегічного плану ефективності якості освіти; 3) змістовому наповненні якісної вищої освіти, що врахуватиме як національні здобутки, так і сучасні світові стандарти.

Серед важливих напрямків розвитку вищої освіти в Україні є системне удосконалення національного освітнього простору, його кореляція відповідно до вимог європейського стандарту вищої школи. Досвід акумульований попередньою системою вищої освіти сьогодні не в змозі задовольнити як запити сучасної молодої людини, так і потреби держави у висококваліфікованих фахівцях, є певним «гальмом» на шляху реформування вищої

освіти й розвитку правової держави загалом. Тому нагальним завданням сучасності є подолання цих проблем минулого.

Окреслені нами умови є тісно взаємопов'язані між собою та представляють собою єдине тло (середовище), тому лише їх цілісне й синхронне функціонування сприятиме повноцінному модернізаційному процесу підвищення ефективності вищої освіти в Україні та її практичної результативності. Нормативно-правове забезпечення навчально-виховного процесу модернізації вищої освіти, його відповідність кращим світовим і загальноєвропейським стандартам безпосередньо пов'язане із освітньою складовою сучасної державної політики у цій сфері. Йдеться не лише про стратегію розвитку вищої освіти, що ґрунтується на окресленій меті та завданнях, але й про тактику їх реалізації у напряму модернізаційного поступу української вищої освіти.

Можемо виокремити такі три визначальні напрями модернізації вищої освіти, а саме: 1) системне удосконалення національного освітнього простору, зокрема правої бази розвитку вищої освіти; 2) використання досвіду накопиченого попередньою системою вищої освіти та гармонізації її із міжнародними стандартами у цій сфері, запровадження кращих практик країн світу; 3) вироблення ефективної освітньої системи закладів вищої освіти, що відповідає сучасним глобалізаційним викликам й запитам соціуму.

Зауважимо, що більшість авторів не виокремлюють стратегічних напрямів модернізації вищої освіти в Україні, а вказують лише на тактичні дії щодо вирішення цієї проблеми. Певною мірою поділяючи їх думки вважаємо, що серед найважливіших напрямів розвитку вищої освіти є системне удосконалення національного освітнього простору та його кореляція відповідно до міжнародних стандартів вищої школи.

Входження України у цивілізоване світове співтовариство неможливе без структурної реформи національної системи вищої освіти, тому вона повинна основуватися на кращих світових практиках у цій сфері, що дасть змогу оптимізувати розвиток національної вищої школи. Модернізація вищої освіти в Україні передбачає створення такої моделі освітнього процесу, в якій би гармонійно поєдналися кращі вітчизняні та зарубіжні

практики. Вважаємо, що саме поєднання гуманістичних національних традицій й позитивного зарубіжного досвіду вищої освіти дозволить сформувати динамічну, мобільну, конкурентоспроможну модель освітньої системи.

Вища освіта у нових соціально-економічних умовах набуває високого статусу, позаяк саме вона допомагає переходу до інформаційного суспільства, визначаючи пріоритети розвитку сучасної європейської правової держави, в якій основним стратегічним резервом є високоосвічена молодь. Звідси, вища освіта означує майбутнє як конкретної особистості, так і кожної нації, держави та всього соціуму, будучи одним із вагомих чинників національної безпеки країни. Основні напрямки розвитку вищої освіти в Україні обумовлені змінами і реформами, яких очікує українське суспільство. Зміни в суспільній свідомості, ставленні людства до освіти як такої, сприяють появі особистості, яка гуманістично орієнтована на парадигму освіти, до саморозвитку і професійної діяльності. В умовах подолання традиційно сформованого масово-репродуктивного характеру розвитку вищої освіти, виведення її на особистісний рівень значну роль відіграють європейські прогресивні підходи, побудовані на гуманістичній основі. Охарактеризовані тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку.

Література

1. Козловець А. (2011). Українська вища освіта в дискурсі глобалізаційних процесів. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи. За ред. П.Ю. Сауха. Житомир: Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. Київ: Педагогічна думка. С. 18-32.
2. Богуш Л. Розвиток системи освіти України в рамках стратегії підвищення якості її послуг та конкурентоспроможності національної економіки. URL: https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Bogush.pdf (дата звернення: 1.11. 2021).

Валентин ДАВИДЮК
slotvinska.n@gmail.com

ІДЕНТИЧНІСТЬ ІНДИВІДА У ПЛОЩИНІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Результат самоідентифікації особистості в культурному, національному, соціальному планах по суті є визнанням цією особистістю своїх природних прав: права не приховувати власного походження, пишатися своєю історією, спілкуватися рідною мовою, живитись скарбами вітчизняної спадщини, виховувати дітей у традиціях своєї родини, захоплюватись тими кіно та літературою, які знаходять відгук у серці, ностальгувати за цінностями свого дитинства. Неможливість людей вільно реалізовувати зазначені права та одночасне небажання їх позбутися - демонструють у багатьох із них схильністьдо симуляції ідентичності - феномену, надто схожого із фроммівською «втечею від свободи»: коли заради можливості самореалізації у нових умовах людина свідомо відмовляється від частини своїх особистих прав і свобод, які можутьзавадити її успішній інтеграції у «нове» суспільство. У вигляді таких вольностей, зокрема, виступають: свобода не відмовлятись від своєї історії, не засуджувати своїх минулих вчителів, а також не розділяти сучасних ідеалів,розширивши власний ціннісний вибір. Або ти можеш собі усе це дозволити - або ти маєш шанс стати повноцінним членом суспільства. Компроміс, у тому числі із совістю. Це справжня проблема екзистенційної «свободи для». На жаль, у свідомості переважної більшості сучасних українців стверджується визначена ще Кантом «свобода від» - ідентичність у її негативному сенсі (сенсігарантії захисту від загроз).

Симуляція ідентичності, що цинічно здійснюється зараз багатьма особами, змушеними робити свій вибір, стає причиною болючого для них самознешкодження, неможливості духовної самореалізації. Така ситуація нагнітає внутрішній конфлікт у суспільстві - розкол на аутсайдерів, тих, хто прагненими бути, та маргіналів. Гуманний спосіб вирішення цього конфлікту є правовим. Право, якщо воно дійсно демократичне й гуманне, має в рівній мірігарантувати права і можливості усіх сторін. Альтернативою війни як насильства є торжество права, в значенні ліберального договору. Тільки правове врегулювання

конфлікту в Україні надасть можливість сподіватись на культурну еволюцію суспільства, яка, в свою чергу, обумовлена рівнем правосвідомості населення.

Правосвідомість як розуміння цінності й самої природи права громадянами пов'язана з їх адекватною і неупередженою самоідентифікацією в суспільстві. Проте спроба такої ідентифікації виявила сьогодні культурну неоднорідність українців. Звичайно, одного факту поліідентичності недостатньо для розв'язання війни, однак достатньо для її підтримання, тим більш на фоні політичної гри.

У цей час триває самоідентифікація жителів Донбасу. Більшість цих людей не визнає себе прибічниками ані ДНР, ані офіційної України - вони за тих, хто принесе їм мир. Найжахливіше у цій ситуації те, що вони вже не ідентифікують себе з українським народом. Теоретики констатують зародження нової культурної спільності - субкультури Донбасу. Навіть якщо вона маргінальна, люмпенська, кримінальна, важливо, що вона не ототожнює себез українською. Тепер навіть територіальна єдність (включення Донбасу доскладу унітарної України) не буде здатна утворити єдності культурної, духовної, ментальної. Та ж сама проблема культурної інородності лежить в основі геополітичного конфлікту навколо Криму, і вона набагато важливіша, ніж проблема кордонів.

Парадокс ідентифікації полягає у тому, що легше загубити духовну єдність нації через топологічне відчуження території, аніж гарантовано відновити її шляхом зворотнього воз'єднання цих територій. Зміна політико-правових реалій не здатна радикально вплинути на природню компоненту праворозуміння - остання значно інертніша за історію. Тому ані революція гідності, ані офіційний пріоритет полікультурності в державі доки що не принесли українцям свободи ідентичності. Нові політичні пріоритети тягнуть за собою нові пріоритети історії, моралі, духовності, права і навіть ідентичності. У новому антагонізмі активісти і маргінали міняються місцями. А моральні проекти ідеологів «зависають» у просторі популістської риторики.

Прогресивний теоретик і блогер сучасності С. Дацюк бачить оригінальні перспективи вирішення конфлікту ідентичностей в Україні. На його думку, Україна має стати основою

екуменічного руху всередині християнства і сучасної його реформації *[1]*. Із цього руху може постати нова Україна. Відтак країні потрібна нова генералізація. Україна - це не нація, не держава і не територія - це «мережеві громади», які самоорганізуються в різних способах комунікації та беруть під контроль управлінські, економіко-фінансові, політичні, соціальні, культурні, наукові та освітні інфраструктури. Так, основою мережевої нетериторіальної самоорганізації має стати не держава, а самоврядування, яке відбиратиме у держави усі її монополії на фіксацію ідентичності, а також управління та використання публічних ресурсів, збір і розпорядження податками тощо. Це топологічна, але не територіальна фрагментація світу. У цьому сенсі «Майдан як мережа громад, що своїми діями змінили історію України, - це прообраз нового світу», - вважає С. Дацюк *[1]*.

Філософ Л. Хашиєва називає сучасну українську ідентифікаційну модель «множинною ідентичністю», вважаючи її однією з найсуперечливіших і найпопулярніших у глобалізованому світі. На жаль, в Україні спостерігається тенденція до політизації ідеї культурних відмінностей, слабкість інтегруючих ідей, відсутність спільних основ соціальної згуртованості, нестабільність ціннісних орієнтирів, розкол між ідейним і культурним. Автор припускає перспективу поєднання в структурі національної ідентичності – громадянської та етнічної ідентичностей, примирення яких в межах єдиної національно-культурної свідомості здатне утворити «демократичне громадянство» *[2]*.

Глобалізація привносить наступний вимір у процес пошуку ідентичності. Є потреба у формуванні нової ідентичності, яка враховувала б ті можливості для реалізації індивіда, що їх надає доба глобалізації.

Професор Інституту філософії НАН України В. Лях констатує, що відносини індивіда з іншими людьми дедалі стають фрагментарними, суто функціональними. Зведення існування до набору функціональних відносин робить з людини «модульну особистість», яка складається із тисячі модулів, що залежно від ситуації «вмикаються» і «вимикаються». На відміну від цілісної особистості, ці модулі (а разом з ними й сама «модульна

людина») можуть бути легко замінені один на одний як незалежні. Самотність та ізоляція - плата за таку свободу *[3, с. 8]*.

В. Лях шукає нових форм ідентичності, які набуватимуть особливого значення у зв'язку з тим, що глобалізація створює ситуацію невизначеності як новий рівень свободи. Вона розмиває не лише традиційні ідентичності, пов'язані із сім'єю, історією, місцем проживання, нацією, релігією, не лише ідентичності, вироблені в період становлення індустріального суспільства (праця, клас, корпорація), а й такі, що пов'язані з нацією-державою. Глобалізація змінює соціокультурні, психологічні, моральні форми існування людей. Втрачена певна стабільність, визначеність індивіда в соціальному середовищі *[4]*. Розриваються сталі зв'язки і приналежність людини до традиційних ідентичностей. Відповідно зростає загальна невизначеність життя, що спричиняє розгубленість людини, оскільки у неї зникає впевненість у надійності навколишнього світу. Утворюється «світ без опори», в якому важко визначити пріоритети і однозначні світоглядні орієнтири *[3, с. 6]*.

Отже, симулятивна соціальна реальність вимагає від індивідів для їх адаптації не сутнісної ідентифікації, а тільки іміджевих технологій самовизначення. Деконструктивно-антропологічний аналіз дозволяє переконатися у симулятивній природі самої національно-культурної ідентичності сучасних індивідів. Класична ідентичність зникає услід за ґрунтовним змістом особистості. Постсучасна особистість є «стікетованим» символом популярного віртуального світу, яка «постить» себе на сучасному етапі гри належним чином, щоб не перестати бути гравцем. Доречно було б вважати імідж новою ідентичністю, проте неостаточною. Імовірнісна логіка віртуальної матриці закономірно спричиняє нову систему норм належного. Вільні від правових стереотипів об'єктивної справедливості суб'єкти самі створюють постсучасне право за вимогами доцільності. Правове рішення постає як результат деконструювання трьох елементів: правової ситуації, символічної системи законодавства та ціннісних систем креативних суб'єктів права.

Як висновок слід зауважити, що урахування моменту трансгресивностій мінливості правової реальності, і в тому числі симулятивності індивідів, радикально змінює зміст і методи

розуміння права та правової ідентифікації. Саме тому усвідомлення віртуальної креативності людини принципово замінює її самовизначення через ідентифікацію - самовизначенням через імідж. Проте безумовним виявляється сам причинно-наслідковий зв'язок ідентичності (або іміджу) і праворозуміння суб'єкта. Також цілком очевидна гнучкість самої системи норм належного у деонтологічному віртуальному світі права, в якому ми мешкаємо. Національно-культурній ідентичності належить особлива роль не тільки у розбудові громадянського суспільства, консолідованого ціннісною системою, а й у вихованні інтегруємих лояльних особистостей, вільних у самовизначенні не тільки у вимірі сучасності, а й у своєму історичному минулому.

Література

1. Дацюк С. Нариси української ідентичності: сенсуалізація. URL: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53f5b37dc14b2/ (дата звернення: 11.11. 2021).
2. Хашиєва Л.В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013–1/doc/5/04.pdf (дата звернення: 11.11. 2021).
3. Лях В.В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації. *Мультиверсум. Філософський альманах.* Київ: Укр. Центр дух. культури, 2006. Вип. 57. С. 3–19.
4. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства:* зб. ст. Під ред. Варта ван Стрінбергена; пер. з англ., передмова та примітки О.О. Іваненко. Київ: Укр. Центр дух. культури, 2005. 264 с.

Ростислав ЖУРАВСЬКИЙ
Garasumiv_@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУПІЛЬСТВА

На сучасному етапі політичного розвитку України формування інститутів громадянського суспільства відбувається у

рамках процесумодернізації, тобто комплексу правових, соціальних, економічних, політичних, культурних, інтелектуальних трансформацій. Важливими факторами модернізації в економіці є розширення індустріальних технологій, які базуються на використанні капіталу і наукового знання, широкому освоєнні природних ресурсів, розширенні вторинного (переробка, торгівля) та третинного (послуги) секторів господарства, розвиток ринкових відносин. У соціальній сфері - послаблення застарілих типівсоціальності та розширення сфери нових ціле раціональних зв'язків, заснованих на професійних чи ринкових критеріях, що супроводжується зростанням майнової диференціації, розподілом діяльності на виробничу, політичну і суспільну. В культурній сфері - диференціація духовних систем і ціннісних орієнтацій, секуляризація й плюралізація громадянської свідомості та освіти, розвиток національної культури, різноманіття ідеологічних течій, свобода засобів масової інформації тощо.

В цілому в панорамі складних і суперечливих трансформаційних процесів в Україні чітко простежуються дві основні тенденції: традиціоналізм і модернізм. Кожна з них створює специфічні «коридори» можливостей для розвитку громадянського суспільства *[1]*.

Для сьогоднішньої України зміна моделі політичного розвитку означає виникнення кількох принципово нових явищ.

По-перше, спостерігається «накладання» двох процесів: прискорення масової політичної соціалізації й ускладнення всього комплексу проблем, обумовлених необхідністю форсованого подолання дуалізму соціально-економічної структури суспільства і створення концепції розвитку напочаток XXI століття. Подолання кризи управління суспільством більшість населення пов'язує не з приходом до влади «твердої руки», а з якісним відновленням істеблішменту й істотним підвищенням його етичних і інтелектуально-професійних характеристик.

По-друге, все чіткіше постає завдання вироблення ідеології політичного процесу. Та конфронтуючі сторони у цьому зв'язку найчастіше воліють обговорювати не конкретні підходи до модернізації суспільства, а зіставляти ті чи інші ідеологічні настановлення. Як зазначає А. Ахієзер, «державна ідеологія - це милиці, необхідні хворому. Здоровому милиці не потрібні. Але що

ж робити хворому суспільству? У цій драматичній ситуації неминуче доводиться говорити не прозникнення ідеології, а про зміну її форми» [*2, с. 89]*.

По-третє, в Україні ще соціально не оформилася сила, здатна самостійно очолити процес модернізації. Нинішній підприємницький прошарок - це переважно люмпен/буржуазія з досить низьким культурно-освітнім рівнем, яка не розуміє особливостей свого становища в суспільстві й обмежень, що випливають з цього, та своїх обов'язків. Своєю поведінкою прошарок, що капіталізується, дискредитує саму ідею економічних реформ і сприяє впливу політичних сил, що виступають з позицій негативного популізму.

Отже, визначаючи роль інститутів громадянського суспільства у формуванні ідеології модернізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства, можна відзначити наступні тенденції.

1. Інститути громадянського суспільства беруть активну участь увиробленні державного курсу, спрямованого на розв'язання наболілих для суспільства проблем. Цей процес здійснюється із залученням наукових кадрів, створенням аналітичних центрів, вивченням громадської думки та проведенням громадських слухань. Таким чином, потенціал громадянського суспільства залучається до розв'язання політичних проблем.

2. Інститути громадянського суспільства проповідують цінності громадянства, запроваджують систему заходів ідеологічного характеру, чим справляють позитивний вплив на суспільство.

3. Формування інститутів громадянського суспільства без прямого втручання держави, наближеності до населення сприяє вирішенню існуючих та потенційних конфліктів. Альтернативні підходи до розв'язання суспільних проблем сприяють формуванню оптимальноїстратегії держави.

4. В умовах розбудови національних держав саме інститути громадянського суспільства є основою формування стратегії в національній політиці та консолідації нації.

5. Важливим завданням, яке ставлять перед собою інститути громадянського суспільства, є ідеологічна робота та виховання

населення. За умов, коли інститути громадянського суспільства сповідують демократичні ідеали, загальнолюдські цінності, ідеологічна робота сприяє зростанню політичної культури громадян.

6. Характеризуючи вплив інститутів громадянського суспільства наформування ідеології, слід враховувати, що головне значення їх діяльності в процесі модернізації полягає в тому, що саме вони інтегрують множинність приватних інтересів окремих громадян, соціальних верств, зацікавлених груп у сукупний політичний інтерес.

Таким чином, модернізація в Україні неможлива без одночасної політичної,соціально-економічної та правової стабілізації суспільства. Від вибору засобів, механізмів стабілізації залежить, якими темпами Україна здійснить модернізацію, створить постіндустріальне суспільство, внаслідок чого приєднається до єдиного плину світового розвитку, а чи змінить потворний, деформований ринок за зразком відсталих країн, укоренить державно-бюрократичну орієнтацію.

Література

1. Безродна В.І. Особливості становлення громадянського суспільствав Україні у контексті модернізації. *Держава і право.* Вип. 17. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С. 481–487.
2. Ахиезер А. Идеология - предмет науки, наука - элемент идеологии. *Общественные науки и современность.* 1991. №1. С. 87-92.

Михайло КЕЛЬМАН
muchaylo_lviv@ukr.net
Антоніна ТОКАРСЬКА
ninatokarsky@gmail.com
Ростислав КЕЛЬМАН
rtrtrt777r@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВО І ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ

Долаючи обмеження, які правовий позитивізм сам на себе наклав, внутрішній самоопис права заміняється описом у межах

зовнішньої (соціо-історичної, соціологічної чи культурно-антропологічної) структури. Зустрічаючись сьогодні, на початку XXI ст. з періодичною роботою з переписування підручників, натхненних класичним зразком «Основних правових систем сучасності» Рене Давида - французького ученого, одного з найбільших фахівців з порівняльного правознавства та юридичної географії світу. Професора Паризького університету. Читав лекційні курси в Кембриджському, Колумбійському, Мюнхенському, Тегеранському та інших університетах, ми опиняємося перед подвійним вибором: або прийняти ослаблений позитивізм Р. Давида, оглядаючи різніправові сім'ї, або взяти за вихідний пункт ширшу соціо-історичну конструкцію. Відповідно до поширеної тенденції вибір другого варіанту знову ж ставить перед вибором двох шляхів: або обґрунтовувати свій підхід, спираючись на культуру як на природний деномінатор права, або, розкриваючи коріння різних (правових) культур, починати дослідження через власне (правові) традиції.

Узагальнюючи цінні здобутки декількох десятиліть, присвячені новому глобальному синтезу порівняльних досліджень, О.В. Кресін (керівник центру порівняльного правознавства, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН, доктор юридичних наук, професор Ю.М. Оборотов, кандидат юридичних наук, доцент Ю.П. Лобода) у своїх напрацюваннях взяли на себе завдання розгляду і філософського осмислення різних традицій, які збереглись і продовжують існувати в нашому різноманітному правовому світі *[1, 2, 3]*. Насправді вони склали карту правових цивілізацій, які можна типізувати, що існують нині в певній взаємодії одна з іншою. Після завершення загалом всеохоплюючого аналізу їх проголошеною метою було осмислення сили традицій, що лежать в основі правових конструкцій як складових інтелектуальної скарбниці й соціального досвіду людства, їх здатності до змін, оновлення і об'єднання з іншими традиціями, з одного боку, й стійкості їх відмінностей і синергії традицій, сформованих різними видами логіки в їх розвитку і функціонуванні, з іншого.

Без перебільшення, усі три праці полонять, незчисленними повчальними дискурсами і концептуальними розробками, що стосуються також окремих питань (не лише обробки великої

кількості літератури та фактологічної інформації щодо права, розвитку ідей, різноманіття культур тощо, але також і їх аналітичної обробки), а також пропонують надзвичайно захоплююче читання. Читач може знайти найбільш інтегративну презентацію видів права і правового мислення в оглядах хтонічної, талмудичної, романо-германської, мусульманської традицій, традиції загального права, індуїстської й азійської. Все це здійснене у відповідний предмету спосіб, але читається як есе і справляє глибоке враження, сповнене чарівною філософією, так що читач насолоджується зустріччю з найкращими рисами українського стилю історико-правового письма, що демонструє не лише нередукований культурно-історичний контекст, але також й колективний вплив інтелектуальних і моральних традицій на доктринальні й практичні, наповнений вірою і орієнтований на цінність вирішення проблем *[2, 3]*.

У той самий час можуть виникати підозри, що насамперед за допомогою есеїстичності авторських і незвичних способів відкриття, що заохочують новими перспективами, старий позитивістський опис правових сімей поширюється на дослідження правових традицій. Висновки авторів об'єднано в одному уніфікованому погляді. Починаючи з аналізу традиції як такої, взятої як вихідне джерело межі уяви, зазначені розвідкизнайомлять з традиціями, що лежать в основі різноманітних правових установлень, шляхом тематичного розгляду конкретних ситуацій (які за змістом фактично є окремими дослідженнями), задля того, щоб дійти до ґрунтовних міркувань про співмірність відмінностей і стійкість різноманіття. Дослідження в цілому є новаційними, однак вони не може переконати нас, що відомі вчені дійсно перевершили культуралістсько обґрунтований історико-порівняльний ідеал, творячи поза стилем позитивістського опису, пов'язаного з працею Рене Давида. Зокрема Ю.П. Лобода у своїй монографії у вступній та заключній главах визначає силу традицій за допомогою переконливих роздумів *[3]*. Однак, спроба автора окреслити панораму, яка б представляла все різноманіття правових установлень у нашому сучасному світі як похідну від визначених правових традицій, не розкриває характеристики традицій, які б не могли бути простежені за допомогою того, що

ми звичайно називаємо правовими сім'ями. В підсумку, його зацікавлення у виявленні правових культур як традицій, а категоризація різноманіття правових установлень в якості різних традицій хоча й може бути багатообіцяючою з огляду на дійсно дивовижні нововведення, на питання про те, як і в якому відношенні, чому і з якими результатами запроваджуються нові концепти, не містить. Точніше, праця без пояснень обмежується нарисом мапи поступового урізноманітнення правового розвитку, зберігає мовчання навіть щодо критики (більш імпліцитної, аніж очевидної) категорії «правова сім'я». Більше того, питання про те, є чи ні правова традиція синонімом правової культури, і як вони пов'язані, залишаються без відповідей.

Література

1. Кресін О.В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Видавництво «Логос», 2017. 680 с.
2. Оборотов Ю. М. Традиції і новації у правовому розвитку: монографія. О.: Юрид. літ., 2001. 160 с.
3. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Л.: Світ, 2009. 280 с.

Юлія ЛИСАК
Yuliia.S.Lysak@lpnu.ua

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Останніми роками у світовій практиці державотворення все частіше фігурує поняття «екологічна держава», яке є досить новим як для сучасного правознавства загалом, так і для доктрини вітчизняного екологічного права. На думку деяких європейських вчених, набуття країнами статусу «екологічних» є

«мейнстримом» сучасного державотворення, а сучасний конституціоналізм виразно прямує у напрямку екологізації.

Зазначені тенденції виразно проявляються і у вітчизняній політико-правовій дійсності. Так, на засіданні Конституційної Асамблеї України 21 червня 2013 р. обговорювалося питання доповнення терміном «екологічна держава» статті 1 Конституції України. Дослідження явища «екологічна держава» та пропозиції щодо доповнення Преамбули Конституції та статті 1 терміном «екологічна держава» стають новаціями сучасних еколого-правових досліджень.

Тісно пов'язаним із формуванням екологічної держави є процес екологізації правової системи та законодавства України, який визнається сьогодні одним із сучасних орієнтирів правового розвитку. Під екологізацією права в доктрині екологічного права розуміється проникнення, трансформація екологічного підходу в правові галузі та правові норми. Екологізація є важливим принципом екологічного права і впливає, зокрема, на екологізацію методів правового регулювання, а також на екологізацію норм інших галузей права, які разом входять до правової екології.

Розбудова екологічної держави, яка поки що може вважатися лише цільовою моделлю у державному управлінні в сучасній Україні, та екологізація правової системи, неможливі без екологізації освіти та формування відповідного рівня екологічної та еколого-правової свідомості, культури та мислення окремих громадян, посадових і службових осіб, у тому числі найвищого рівня, наукової спільноти та суспільства загалом.

Як відомо, глобальна екологізація освіти та розвиток освіти в інтересах сталого розвитку беруть свій початок в міжнародному природоохоронному співробітництві, активним учасником якого є наша держава. Договорами України з ЮНЕСКО, а також з Європейським Співтовариством та його державами членами передбачено співробітництво в сфері екологічної освіти. Зокрема, в Протоколі про співпрацю між Україною та Організацією Об'єднаних Націй зпитань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) від 13 квітня 1991 р. зазначається проте, що «питання екологічної освіти та виховання населення в дусі екологічної етики, створення загальнонаціональної системи такого освіти на всіх

рівнях набули особливої важливості для України», яка має зробити внесок в діяльність ЮНЕСКО в розробці проблем екологічної етики. У ст. 63 «Навколишнєсередовище» Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським співтовариством і його державами-членами, ратифікованої Законом України від 10 листопада 1994 р., було закріплено положення про те, що сторони будуть в цілях боротьби з погіршенням стану довкілля розвивати і зміцнювати співробітництво, включаючи питання екологічної освіти та виховання. Як свідчить сьогодення, актуальність даної проблеми неухильно зростає, тому цілком логічно, що співпраця між Україною і Європейським Союзом в галузі освіти і навчальної підготовки в області охорони навколишнього середовища закріплена і в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, ратифікованим Законом України від 16 вересня 2014 р. (ст. 361 Угоди про асоціацію). У національному законодавстві у якості правового орієнтиру подальшого розвитку екологічної освіти в Україні виступає сьогодні Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р, схвалена Указом ПрезидентаУкраїни від 25 червня 2013 р., в якій закріплено такий стратегічний напрям розвитку освіти в Україні, як екологізація. Крім того, повинна бути здійснена модернізація змісту освіти, яка визнана одним з основних напрямків реалізаціїзазначеної Стратегії *[1]*. За своїм змістом така модернізація передбачає необхідність підготовки фахівців для сталого розвитку з новим екологічним мисленням.

Відображенням процесу поступової екологізації галузевого освітнього законодавства стало закріплення у Законі України «Про вищу освіту» від 1 липня2014 р. серед основних завдань вищих навчальних закладів такого завдання, як формування особистості шляхом правового та екологічного виховання (ст. 26). Крім того, у чинному Законі Україні «Про освіту» закріплюється юридичний обов’язок педагогічних та науково-педагогічних працівників виховувати у дітей та молоді дбайливе ставлення до природного середовища країни (ст. 56) *[2]*. Зазначені норми є нічим іншим, як проявом екологізації правового статусу вищого навчального закладу, та, відповідно,

науково-педагогічних працівників, і поширюються на усіх із вказаних суб'єктів, незалежно типу, форми, від галузі знань та спеціальності, в тому числі, і на юридичні вищі навчальні заклади та їхнауково-педагогічний персонал.

Черговою важливою віхою на шляху екологізації вищої освіти в Україні стало Рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку», затверджене протоколом № 10 / 5-4 від 27 листопада 2015 р. Зазначена колегія постановила вважати екологізацію вищої освіти в Україні одним із пріоритетних напрямів діяльності Міністерства освіти і науки України та всіх навчальних закладів незалежно від їх форм власності та підпорядкування (п. 2).

Важливо відмітити, що у законопроекті про освіту, який наразі розглядається у Верховній Раді України та готується до 2-го читання, сам зміст поняття «освіта» генетично пов'язується із сталим розвитком. У преамбулі зазначається, що метою освіти є, зокрема, забезпечення сталого розвитку України та її Європейського вибору. Крім того у ст. 5 зазначено, що фінансування освіти є інвестицією усталий розвиток. Поява терміну «сталий розвиток» у законопроекті про освіту є знаковою подією, оскільки це перший випадок закріплення даного поняття в освітянському законі. До сих пір розвиток екологічної освіти в інтересах сталого розвитку України був передбачений у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р., та у Національному плані дій, ухваленому на виконання даної Стратегії.

У зв'язку з цим перед юридичною наукою та освітою постає ряд завдань, таких, як посилення правових досліджень у галузі екологізації освіти, яку, на нашу думку, можна розглядати як врегульовані нормами права суспільні відносини в сфері реформування освітньої системи України шляхом впровадження обов'язкової екологічної освіти в інтересах сталого розвитку та реалізації права громадян на екологічну освіту. Наступним завданням може бути вироблення концепції впровадження екологічної освіти та виховання в інтересах сталого розвитку у системі вітчизняної юридичної освіти. У такій концепції доцільно

передбачити поняття, зміст, форми, методи та інші аспекти екологічного виховання в інтересах сталого розвитку. І третім - не менш важливим – завданням має бути розробка концепції еколого-правового виховання та просвітництва для неюридичних галузей знань та напрямів підготовки, спеціальностей, професій.

Таким чином, екологізація освіти як складне екологічне соціально-правовеявище є невід'ємною частиною сучасної правової реальності, правового життя іповинна стати предметом вивчення не тільки еколого-правової, але й інших правових наук. З об'єктивної точки зору, екологізація освіти може розглядатися вякості правового інституту - комплексної міжгалузевої правової спільності, який перебуває на даний час в процесі формування. У зазначений інститут доцільно включити: *по-перше*, норми конституційного та екологічного права, які закріплюють суб'єктивні права громадян: право на освіту, право на одержання екологічної освіти та на екологічну інформацію; *по-друге*, юридичний обов'язокпевних категорій осіб отримати екологічну освіту; *по-третє*, норми законодавства про освіту та інших галузей права, що регулюють організацію освітньої системи України, а також норми, що закріплюють інституційні та функціонально-правові основи реформування освіти в Україні.

Література

1. Національна стратегіярозвитку освіти в Україні на період до 2021 року. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text (дата звернення: 11.11. 2021).
2. Закон України «Про освіту». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 11.11. 2021).
3. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку», затверджене протоколом № 10 / 5-4 від 27 листопада 2015 р. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.*URL: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/doradchi-organi/kolegiya-ministerstva/rishennya-kolegiyi (дата звернення: 11.11. 2021).

Віталій РОГОЗЯНСЬКИЙ
Garasumiv_@ukr.net

ДЕФІНІЦІЯ «ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ»: ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Вивчення питання правової поведінки було започатковано в кінці XX - на початку XXI ст. на рівні дисертаційних досліджень, однак більше увага акцентувалася на співвідношенні цього поняття з іншими правовими категоріями. Їхні дослідження, визначення поняття правової поведінки не вирізнялися оригінальністю, тому що вони підтримували позицію В. Кудрявцевої. Визначення містить усі необхідні характеристики й дає змогу диференціювати правову поведінку від інших форм соціальної поведінки.

Доцільно перейти до розгляду поняття правової поведінки. Заслуговує на увагу таке визначення, обґрунтоване Н. П'яновим: «правова поведінка - це врегульована нормами позитивного права й підконтрольна державі свідомо-вольова, соціально значуща поведінка людей, яка зазвичай спричинює або здатна спричинити певні юридичні наслідки» [*1, с. 13].* Автор не вказав у визначенні поведінкову ознаку, проте він чітко зазначив інші характеристики правової поведінки, а особливо ознаку підконтрольності державі, яку, на жаль, не виділяли інші науковці. Вирізняються оригінальністю наукові праці учених Е. Кдлянта, І. Максимової.

На думку І. Максимової, правову поведінку можна визначити як соціальнозначущу, соціально обумовлену, усвідомлену, вольову поведінку суб'єкта, урегульовану нормами права, здатну спричинити як сприятливі, так і несприятливі юридичні наслідки, на забезпечення або припинення різних видів якої спрямована діяльність держави в особі її органів *[2, с. 36].* Близьким за змістом є визначення Е. Кдлян, котра зазначає, що правова поведінка - це різновид соціально значущої поведінки, яка підконтрольна свідомості й волі людини, передбачена нормами права й спричинює або здатна спричинити юридичні наслідки позитивного чи негативного характеру *[3, с. 14]*.

У визначенні І. Максимової чітко вказано на роль держави в забезпеченній дотриманні правової поведінки. Цікавою є варіація слів «соціально обумовлена», яка характеризує прийняття й

підтримання цієї поведінки суспільством. Проте ці автори не зазначають того, що правова поведінка зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності *[2, с. 32]*.

Таким чином, постає завдання дослідити саму суть явища «правова поведінка» й тісно пов'язаного з ним явища «принципи права». Загалом поняття «поведінка» є досить багатозначним через його широке використання в різних суспільних науках. Проте правова наука визначає «поведінку» як людську активність, яка може бути охарактеризована певними соціальними та юридичними ознаками, а саме: вона є соціально значущою.

Соціальна значущість виражається у двох формах - соціальна корисність і соціальна шкідливість, що, відповідно, впливає на розвиток суспільних відносин; виражається у вигляді дії або бездіяльності, які піддаються правовому регулюванню. Дія безпосередньо впливає на відносини між суб'єктами; має свідомо-вольовий характер, а також залежить від психічних особливостей особи, здатності усвідомлено контролювати негативні емоційні вияви й стримувати їх, керувати своїми вчинками. Тобто правова поведінка є вольовою стороною правосвідомості, за допомогою якої здійснюється процес перенесення правових норм, що містяться в нормативно-правових актах та інших джерелах права, у реальну правову поведінку; регулюється правовими нормами, вираженими в нормативних приписах законодавчих і підзаконних актів, які або прямо описують ознаки правових вчинків, або передбачають будь-які заходи моделювання правової поведінки. Саме це відрізняє правову поведінку від іншого типу соціальної поведінки, яка може обумовлювати юридичні наслідки (як позитивні так і негативні) *[6, с. 86]*; повинна спричиняти юридичні наслідки, оскільки пов'язана з реалізацією суб'єктом своїх інтересів, а також реакцію держави на результати правової поведінки. Без правової поведінки не відбуватимуться правовідносини, не зможуть бути реалізовані права й свободи громадян, оскільки правова поведінка виступає як юридичний факт.

Порівнюючи наукові доктрини українських і іноземних учених щодо поняття правової поведінки, можна відзначити, що

українські науковці підтримували радянське розуміння цієї категорії. І тільки в процесі розвитку юридичної науки вдосконалювали поняття правової поведінки й робили необхідні виправлення. Особливо це стосується поведінкової ознаки, що означає правову поведінку як зовні виражену у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності. Натомість зарубіжні науковці не акцентували уваги на цих властивостях. Українські вчені не виділяли ролі держави в забезпеченні й дотримані правової поведінки, а зарубіжні науковці включали цю характеристику до поняття правової поведінки.

На думку Ю. Ведєрнікова, правова поведінка - це вольова сторона правосвідомості, яка являє собою процес перетворення норм права на реальну правову поведінку. У структурі поведінкової частини правосвідомості виділяють такі елементи: мотиви правової поведінки; правові установки, які є одним з найбільш складних компонентів правосвідомості *[5, с. 199]*.

Поведінковий елемент правосвідомості синтезує в собі раціональні й емоційні моменти. Через нього відбувається реалізація психологічного та ідеологічного елементів. Правова поведінка проявляється у формідій (вчинків), які впливають на стосунки суб'єктів, або бездіяльності, яка, навпаки, жодних змін у стані суспільних відносин не спричиняє.

Перш ніж правова поведінк азовні виразиться у вигляді правового вчинку, повинна виникнути правова настанова, мотив правової поведінки в правосвідомості суб'єкта. Виникнення правової установки припускає: поінформованість про норму права; розуміння її змісту; оцінку, тобто ступінь схвалення, норми права; ставлення до прав інших осіб; емоційне переживання з приводу функціонування норми права; готовність до дії *[7, с. 464–465]*.

На основі проведеного дослідження сформулюємо власне визначення правової поведінки. Правова поведінка - це соціальнозначуща, свідомо-вольова поведінка людей, яка зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності, врегульована нормами права, підконтрольна державі та спричиняє юридичні наслідки.

Таким чином, правова поведінка як елемент правосвідомості є складним, багатогранним аспектом суспільного буття, оскільки

модель поведінки особистості в певному правовому контексті регламентується виключно індивідуальними морально-правовими орієнтирами, правовою ідеологією. Тому важливим завданням держави є стимулювання розвитку в суспільстві морально-етичних засад у просторі правової дійсності. Своєю чергою ці моральні принципи, втілюючись через ідеї справедливості й добросовісності, виступають моральним фундаментом формування високої правової поведінки й рівня правосвідомості суспільства загалом, й індивіда зокрема, що, безсумнівно, вплине на формування висококультурного правового суспільства.

Література

1. Пьянов Н.А. Правовое введение: понятиеи виды. *Сибирский юридический вестник.* 2004. № 4. С. 11–14.
2. Максимова И.М. Правосознание как источник правового поведения личности : дис. ... канд.юрид. наук : спец. 12.00.01. Тамбов, 2005. 161 с.
3. Кдлян Е.Л. Законность как фактор воздействия на правовое поведение личности: вопросы теории: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Москва, 2009. 262 с.
4. Правова культура в умовах становленнягромадянського суспільства: монографія. За ред. Ю.П. Битяка та ін. Харків: Право, 2007. 137 с.
5. Ведєрніков Ю.А. Теорія держави та права: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
6. Кант И. Метафизика нравов. Ч. I. Метафизические начала учения о праве. Москва: Мысль,1965. Т. 4. 392 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

Олексій ТЕРЛЮК
oleeksiy2807@gmail.com

БЛОКЧЕЙН В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ - ФУНДАМЕНТАЛЬНО-ІНСТИТУЦІЙНА ІННОВАЦІЯ & ТЕХНОЛОГІЯ НОВИХ ФОРМ УПРАВЛІННЯ

Нині світ стає свідком впровадження багатьох нових технологій у низці секторів, як-то державний, енергетичний,

промисловий, сфера послуг і т. ін. І однією з найновіших технологій, яка вплине на суспільство та бізнес у майбутньому, обґрунтовано вважається блокчейн (Blockchain) *[1]*. Адже основна перевага цієї технології - у збереженні ідентичної інформації, яка, зберігається у різних *нодах* (будь-який комп'ютер чи девайс, який підключається до мережі блокчейн), до яких інформацію можна додати лише тоді, коли ноди досягли консенсусу. Коли додаються нові транзакції, попередня інформація не видаляється. Це дозволяє нодам відстежувати історію. Відтак, Blockchain стає інноваційним інструментом, який виявляється корисним у багатьох сценаріях застосування, зокрема в публічному адмініструванні.

Нагадаємо, що 2008 року світ пережив фінансову кризу, під час якої мільйони людей втратили свої заощадження, оскільки трильйони доларів були використані для порятунку найбільших банків США через їхню системну корупцію та відсутність управління ризиками *[2]*. Приблизно водночас програміст Сатоші Накамото випустив маніфест (перший документ) про криптовалюту під назвою «Біткойн». У документі було представлено концепцію цифрової готівки в технічних деталях, яка обіцяла проведення цифрових транзакцій з низькою оплатою без довірених посередників *[3]*.

Хоча цифрові гроші та криптографічно захищений ланцюжок «блоків» не були новими ідеями, у цьому документі було запропоновано рішення впровадження протоколу консенсусу Proof-of-Work. Концепція Накамото полягала не у поваленні уряду та початку фінансової революції, а у наданні послуг тим, хто нині не обслуговується, зокрема, країнам Третього світу, де багато інститутів працюють повільно, а уряди корумповані *[4]*.

Blockchain-технологія надала громадянам надійну систему, яка й сьогодні перебуває поза нинішньою сферою діяльності урядів саме через свої технічні особливості як розподіленої бази даних, ланцюжка блоків, що постійно зростають, в яких зберігаються дані (транзакції). Ці блоки криптографічно захищені та мають тимчасові мітки. Внаслідок того кожен блок пов'язаний із попереднім *[5]*.

За своєю суттю мета блокчейна - вирішити проблему довіри під час транзакцій між сторонами. Коли традиційно існувала

третя сторона, довірена організація, чи то уряд, чи банк, блокчейн усуває необхідність в посереднику за допомогою однорангової мережі. Декілька транзакцій об'єднуються в новий блок, який додається в блокчейн. Коли новий учасник входить до мережі блокчейн, він приймає найдовший ланцюжок, який вважається найбільш достовірним *[7]*. Таким чином, немає єдиної точки відмови, тобто жодна нода не може переписати блокчейн або підтвердити шахрайські транзакції. А якщо навіть одна нода буде знищена, то мережа все одно функціонуватиме. Незважаючи на те, що біткоїн і блокчейн протягом багатьох років перебували під пильною увагою громадськості, багато факторів сприяли їхній теперішній популярності. Відтак, технологія блокчейн обіцяє нову форму управління та кидає виклик традиційним ієрархічним моделям управління за допомогою бездовірчої децентралізації.

Наголосимо, що на концептуальному рівні блокчейн дозволяє двом сторонам здійснювати законні правочини один з одним без участі третьої сторони. Традиційно для законної угоди потрібен посередник, який управляє правочином, стежачи за тим, щоб обидві сторони виконували свою частину правочину. Уряд традиційно передає цю роль посередника на аутсорсинг, наприклад, банкам чи юридичним фірмам, які відповідають у разі неправомірних дій. Натомість, використання управління блокчейном порушує важливе питання про управління мережею. Бо ж хто несе відповідальність у повністю децентралізованій мережі без центрального органу влади?

Блокчейн часто порівнюють з інтернетом у контексті технологічних інновацій *[Див., напр.: 8]*. І справді, такі ознаки як анонімність та децентралізація роблять їх досить схожими. Разом з тим, слушними видаються міркування окремих сучасних американських учених, які звертають увагу на істотну відмінність між блокчейном та інтернетом. Зокрема, інтернет для них - фундаментально-технологічна інновація, тоді як блокчейн - обґрунтовують фундаментально-інституційною інновацією *[Див. докл.: 9]*. З нашого погляду, саме тому блокчейн можна трактувати як основну технологію нових форм управління. Іншими словами, блокчейн конкурує на ринках з організаціями як інституційна альтернатива для координації економічних дій людей. У рамках проведення реформ може виникнути питання-

дилема (чисто наукова), коли блокчейн приносить найбільшу користь: будучи реалізованим просто як технологічне рішення чи прийнятим глибше як окрема форма управління. Хоча за умов проведення таких реформ, відповідь на це питання, як нам здається, не матиме суттєвого значення…

Література

1. Webb, A. 2016. 8 Tech Trends to Watch in 2016. Harvard Business Review: p.4–7. Available at: https://hbr.org/2015/12/8-tech-trends-to-watch-in-2016 [Accessed November 15, 2019].
2. Coffin, B. (2009). The 2008 Financial Crisis. A Wake-up Call for Enterprise Risk Management. Risk and Insurance Management Society. Available: https://www.ucop.edu/enterpriseriskmanagement /_files/2008fincrisis_wakeupcall.pdf, 26.02.2018.
3. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Available: https://bitcoin.org/bitcoin.pdf, 26.02.2018.
4. Tapscott, D. and Tapscott, A. (2016). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Penguin UK. 0241237874, 9780241237878.
5. Martindale, J. (2018). What is a blockchain? Here's everything you need to know. Digital Trends. Computing. Available: https://www.digitaltrends.com/computing/what-isa-blockchain/, 16.05.2018.
6. Bauerle, N. What is Blockchain Technology? Coindesk. Available: https://www.coindesk.com/information/what-is-blockchain-technology/, 16.05.2018.
7. Mazonka, O. (2016). What is Blockchain: a Gentle Introduction. Defence Science and Technology Group (DST).
8. Iansiti, M. and Lakhani, K. R. (2017). The Truth About Blockchain. Harvard Business Review. Technology. Available: https://hbr.org/2017/01/the-truth-aboutblockchain, 16.05.2018.
9. Davidson, S., Filippi, P. D. and Potts, J. (2016). Disrupting governance: The new institutional economics of distributed ledger technology. Available: https://ssrn.com/abstract=2811995, 15.03.2018.

Василь УХАЧ
v.ukhach@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У 1945 р.: СТРУКТУРНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА Й ТАКТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ (СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ)

Завершення 1944 та початок 1945 року внесли корективи та нові зміни у протистояння протиборствуючих сил. Вітчизняні історики об'єктивно наголошують, що у безкомпромісному протистоянні радянських комуністичних органів та силових структур з ОУН(б) і УПА грубо порушувалося чинне законодавство, та чинилася наруга, звірства над місцевим населенням. З одного боку, у пам'яті населення західноукраїнського краю чітко закарбувався «досвід» першого врядування совітів, а нові штурмові заходи радянської влади щодо форсованої реалізації структурних складових «другої» радянизації не залишали ілюзій у людей щодо форм і методів її проведення. З іншого боку, спостерігалася втома місцевого населення від збройного протистояння, реквізитів та інших форм насильства, що підсилювалося все більшим усвідомленням не співмірності потенціалу протиборствуючих сторін, а тому як корозія підточувало віру в успіх боротьби проти комуністичного режиму, неухильно звужуючи єдине джерело підтримки українського національно-визвольного руху *[5, с. 3]*.

У науковій розвідці поставлено за мету проаналізувати підходи сучасних вітчизняних науковців у питанні структурно-організаційних змін, пошуку нових форм і методів боротьби суб'єктами українського визвольного руху в 1945 році в його протиборстві з карально-силовими органами радянського режиму в умовах другої радянизації західноукраїнського краю.

Відновлення та широке використання інститутів заручництва, доносительства, системи оперативно-агентурних заходів радянських спецслужб, інформаційно-пропагандистських заходів сталінського режиму мали за мету спровокувати недовіру керівництва ОУН(б) і УПА до населення, «... розірвати український визвольний рух і його соціальну базу» *[1, с. 377]*. У цілому як зауважує О. Лисенко, системні репресивні заходи комуністичних та силових структур

безперечно «... підривали і знижували соціальну базу національно-визвольного руху, однак не змінили загального негативного ставлення мешканців західних областей до сталінського режиму» *[2, с. 318]*. Більше того це ще більше посилило ескалацію протиборствуючих сторін.

Наближення зими 1944-1945 років, невпинне наближення закінчення війни, реалії ходу національно-визвольної боротьби, зазначає О. Лисенко, об'єктивно ставили перед керівництвом самостійницького руху завдання обміркувати нову тактику і стратегію подальших дій. Історик акцентує увагу на тому, що керівництво українського національно-визвольного руху на чолі з Р. Шухевичем внутрішньо було переконане і готове боротися до кінця, при цьому як головний командир УПА, так і М. Лебедь не вірили у майбутню війну СРСР з альянтами *[5, с. 3]*.

Своє бачення висловили і лідери ОУН(м) у так званій «Братиславській директиві». Очільники мельниківського руху не бачили перспектив у збройній боротьбі з радянським режимом, а тому вбачали подальшу доцільність у політичній і культурно-освітній площині. Засадничою лінією стратегії мельниківської ОУН слугувала теза «Не в лісі, а в народі». На думку київського дослідника О. Лисенка «це була капітуляція, викликана не співмірністю сил і бажанням убезпечити українське населення від радянської каральної системи» *[3, с. 357]*.

О. Лисенком зроблена вдала спроба виокремити етапи структурно-організаційної й тактичної трансформації в середовищі українського національно-визвольного руху впродовж 1945 року.

По-перше, на рубежі 1944-1945 років провід ОУН(б) і Головна команда УПА окреслила перелік заходів, що передбачали: спрямувати удари збройних відділів по районних центрах і цим змусити сконцентрувати тут більше радянсько-силових структур, зменшивши їх у селах – життєво важливій базі повстанського запілля; перешкоджати процесам радянизації і насамперед укоріненню радянських органів влади; зривати плани поставок сільськогосподарських продуктів, заготівель лісу та інших заходів радянського режиму *[5, с. 9]*. Акцентувалася увага на пропагандистській роботі, що мало піднімати моральний дух і ліквідовувати зневіру. Розглядалася

можливість тимчасово передислокувати основні відділи УПА та організаційні кадри у східні області України, Білорусії, Польщі. Мала бути продовжена практика системних рейдів в інші терени *[4, с. 359-360]*.

По-друге, літом 1945 року відбулися чергові зміни у середовищі українського самостійницького руху. З-поміж основних форм спротиву провід українського самостійницького руху виокремлював індивідуальний терор, диверсійні акції на промислових та сільськогосподарських об'єктах; засідки та невеликі сутички із не чисельними радянськими підрозділами, винищувальними батальйонами *[5, с. 33]*. Цілком справедливо наголошувалося на необхідності шукати шляхи організаційного закріплення національних структур у містах. Рейди в інші терени України (насамперед Житомирщини та Київщини) мали чітку пропагандистську ціль – засвідчити присутність повстанських відділів і в інших, окрім Західної України, регіонах та хоча б частково ускладнити радянським карально-силовим структурам виконувати оперативні плани *[5, с. 34]*.

Керівництво українського національно-визвольного руху приділяло увагу і закордонним рейдам, які як метод партизанської тактики давали позитивні результати *[6, с. 374-375]*. За твердженням В. В'ятровича закордонні рейди відділів УПА мали за мету розкрити імперську суть комуністичного режиму і спростовуючи імперські ідеологічні кліше, показати правдиву мету українського національно-визвольного руху. Розкрити реальну небезпеку для чеських і словацьких народів радянського імперіалізму, здійснити спробу напрацювати спільну платформу боротьби народів Центральної і Східної Європи проти сталінського режиму *[5, с. 36]*. Поділяємо висновки істориків, що попри незначні військові результати закордонних рейдів відділів УПА, вони мали позитивний політичний і морально-психологічний ефект впливу на людей *[4, с. 369]*.

По-третє, у другій половині 1945 року націоналістичне підпілля зазнало чергової структурної реорганізації. Чергові зміни, на думку А. Кентія, з одного боку скріплювали зв'язок повстанських відділів з боївками і населенням, з іншого – свідчили про повернення до тактики підпільно-партизанських

дій у визначених теренах, що у значній мірі свідчило про крах надій керівництва УПА набути рис сили загальноукраїнського характеру [3, с. 337]. Нові інструкції (від 22 листопада 1945 року) Крайового Проводу ОУН(б) особливий акцент покладали на кадрову роботу організації; посилення значення і відповідальності політвиховників у забезпеченні морально-психологічного стану особового складу, національно-патріотичного виховання української молоді *[5, с. 38]*. Бойова діяльність, за твердженням О. Лисенка, мала супроводжуватися активною пропагандистською роботою, вістря якої спрямовувалися до інтелігенції, учителів (особливо із східних регіонів України), міліції, священнослужителів у контексті захисту прав УГКЦ *[5, с. 39]*.

Таким чином, в сучасній українській історіографії усталилася позиція, за якою масовий характер непримиренного збройного протиборства карально-силових структур радянської влади з суб'єктами українського національно-визвольного руху з використанням практично необмеженого арсеналу форм і методів взаємопоборювання був спричинений складним переплетінням глибинних причин: небажанням політичного істеблішменту СРСР розглянути питання про надання реального суверенітету суб'єктам федерації; форсованими методами проведення системи заходів «другої» радянизації, що протирічило впродовж століть сформованим духовно-культурним, політичним, соціально-економічним особливостям життєвого укладу населення регіону; прагненням сталінського керівництва якнайшвидше зарепрезентувати в очах світової громадськості, формування військово-політичного біполярного післявоєнного світу, привабливу картинку масової підтримки населенням західноукраїнських земель модернізаційних змін, а отже і переваг соціалістичного укладу життя.

Дослідники стверджують, що використаний радянським режимом комплекс «витончених» засобів боротьби з структурами самостійницького руху цинічно порушував права людини, чинне законодавство, здетоновуючи чергові хвилі невиправданих репресій, актів терору з обох сторін, в лещата яких попадало безневинне цивільне населення.

Література

1. Лисенко О. Є. Боротьба радянських силових структур проти ОУН і УПА у 1945 р. В кн.: *Організація український націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси* / Дзьобак В. В., Ільюшин І. І., Касьянов Г. В. та ін. Відп. ред. Кульчицький С. В. НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005.
2. Лисенко О. Є. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним режимом. В кн.: *Організація український націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси* / Дзьобак В. В., Ільюшин І. І., Касьянов Г. В. та ін. Відп. ред. Кульчицький С. В. НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005.
3. Лисенко О. Є. Самостійницький рух у 1944 р. В кн.: *Організація український націоналістів і українська повстанська армія. Історичні на*риси / Дзьобак В. В., Ільюшин І. І., Касьянов Г. В. та ін. Відп. ред. Кульчицький С. В. НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005.
4. Лисенко О. Є. Протистояння ОУН і УПА і радянської системи у 1945 р. В кн.: *Організація український націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси* / Дзьобак В. В., Ільюшин І. І., Касьянов Г. В. та ін. Відп. ред. Кульчицький С. В. НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. С. 359-360.
5. *ОУН і УПА в 1945 році: Зб. док. і мат-лів.* В 2 ч. Ч. 2. Редкол.: Боряк Г. В., Веселова О. М., Даниленко В. М., Кульчицький С. В. (відп. ред.). Упорядн.: Веселова О. М. (відп. упорядн.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015.
6. Шолох Я. Рейди УПА очима зарубіжних дослідників: оцінки та значення.*Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. 2003. Вип. 10. - URL http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/50734 (дата звернення 21.11.2021 р.).

Олена ***ЧОРНОБАЙ***
labau@i.ua

КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ ПРАВА: ІНФОРМАЦІЙНО-ОРІЄНТАЦІЙНИЙ ВИМІР

Правопорядок - система динамічно-рівноважних, публічних і приватних правовідносин, що привносять у соціальне буття начало конструктивності, структурності, системності. Правопорядок - суспільні відносини, засновані на праві, яке захищає, упорядковує і регулює життя цивілізованих спільнот, забезпечує не тільки соціальну дисципліну, а й свободу громадян, обстоює інтереси як держави, так і особистості. Та обставина, що у розпорядженні права є закони і норми як ефективні засоби з адаптування індивідуальної поведінки до зовнішніх обставин, дозволяє віднести його до одного з різновидів адаптивних механізмів, функціонування якого значною мірою має комунікативну спрямованість. Резюмуючи інтерпретацію права, запропоновану А. Поляковим на засадах теорії комунікації, А. Токарська зазначає: "Право - це специфічний різновид інтерсуб'єктивної комунікативної діяльності членів суспільства, результати якої об'єктивуються у правовій культурі, в соціальних інститутах, у правових текстах і втілюються у правосвідомості, правових нормах та правових відносинах, що утворюють правову структуру. Суть права визначається як встановлення правової комунікації, котра передбачає семіотичний (текстовий), соціокультурний (ціннісний), психологічний та праксіологічний (діяльнісний) аспекти" *[4, с. 17]*.

І цілком справедливо вчена вказує на потребу доповнення й уточнення визначення А. Поляковим права, вважаючи недоліком відсутність у ньому лінгвоментальної складової. Безумовно, у задекларованому комунікативному підході бракує комунікативно-лінгвістичного "забарвлення" загально теоретичного осмислення комунікативної іпостасі права. На наш погляд, цей учений, очевидно, не став "заглиблюватися" у нетрі теорії мовної комунікації, залишаючись на позиціях теоретика права. Тільки цим можна пояснити, що, поставивши собі запитання: "що ж відрізняє правову комунікацію від інших її різновидів (напевно комунікації)?", дає чітку відповідь: "Право,

як практично система дії, засноване на взаєморозумінні, без якого саме його існування неможливе. Адже права нема там, де існує взаємоспіввіднесена поведінка. Тому нема права без інформації, структурованої джерелом права і адресованої суб‘єктам правової комунікації. Але умовою правової комунікації є не стільки зміст інформації, і навіть не стільки її прескриптивна (нормативна) форма, скільки переконуюча сила, без якої неможлива сама правова комунікація як практична взаємодія. Тому право є там, де люди переконані в тому, що воно є. А переконані вони в тому тоді, коли право стає частиною їх життєвого світу, простором правової комунікації” *[1, с. 63]*.

Акумульована у запропонованому твердженні думка якнайкраще проектується на предмет нашого зацікавлення. Адже ж чим, як не “функціонуванням” комунікативної функції права можна значною мірою посилити значення правової комунікації у формуванні суспільної правосвідомості, у завоюванні правового простору.

Оскільки предмет дослідження не отримав належного висвітлення на загальнотеоретичному рівні, а за прийнятними критеріями класифікаційно віднесений до системи загальносоціальних функцій права, то для розуміння сутності комунікативної функції аргументованою підставою може послужити комунікативний погляд на право, науково обґрунтований англійським правознавцем М. ван Хоєком. Смисл цього погляду полягає у тому, що право легітимується не тільки через віртуальні тексти першоджерел права, не тільки через політичні тексти державної влади, а й через актуальні тексти, створювані самою практикою реалізації прав і обов‘язків. Таким чином відбувається певне поглинання когнітивним (пізнання) світом людини (як соціального суб‘єкта, а не як окремого індивідуума), норм її поведінки (як носія прав і обов‘язків, співвіднесеного з поведінкою інших суб‘єктів) і тих текстів, які ці права і обов‘язки визначають. Отже, ні правові тексти, ні правові цінності, ні суб‘єктивна правосвідомість, ні індивідуальні посягання не творять феномена права як розрізнені елементи. Їх об‘єднує правова комунікація, що виникає як інтерсуб‘єктивна реальність, зв‘язною ланкою якої є взаємодіючі суб‘єкти, котрі використовують комунікативну

функцію права для спрямування його впливу на суспільні відносини. У такій ролі полягає зміст цієї функції, що належить до системи загально соціальних функцій, значна частина яких (у тому числі й означена) причетна до комунікативної лінгвістики, мовознавчої галузі, в якій сучасна теорія, а особливо філософія права знаходять чимало парадигмальних зацікавлень. Йдеться насамперед про лінгвістичну прагматику, яка керується принципами динамічного підходу до мови, що увиразнюється передусім у теорії тексту, зародженні дискурсивного аналізу, у типології мовлення, зокрема у теорії функціональних стилів (у нашому контексті – юридичного мовлення) тощо.

У своїй цікавій розвідці О. Наливайко, характеризуючи поняття, класифікацію, генезис функцій права, серед інших згадує й досліджувану нами функцію, називаючи її інфориаційно-орієнтаційною. Якщо ж виходити тільки з того, що сутність її, на думку науковця, "полягає у формуванні соціально корисної, позитивної спрямованості суб'єктивної складової правомірної поведінки", то така назва можлива. Далі автором пояснюється, яким чином цього досягається: "Через певні джерела – закони, постанови, укази - суб'єкти отримують інформаціюпро соціальні можливості тієї чи іншої поведінки; чому саме про таку обмежену і дозовану інформацію йдеться, що допомагає їм реалізовувати власні права й досягати поставлених цілей у межах чинного правопорядку". І на завершення абзаца, яким обмежується характеристика цієї функції (вже навіть той факт, що науковець звернув на неї увагу, у міру можливостей виклав свій погляд на її місце у системі функцій права, слід вважати позитивним кроком), – таке речення: "Тому цю функцію іноді ще іменують комунікативною" *[3, с. 17]*.

Очевидно, не виправдано обмежувати означену функцію лише такими комунікативними смислами, як інформація й орієнтація, позбавляючи її інших (звичайно, таких, які більше відповідають сутності комунікативної природи права). Безумовно, дослідження у цьому напрямку мають певні наукові перспективи, проте лімітований обсяг статті обумовлює потребу, виходячи із задекларованого наміру акцентувати на конкретному вимірі комунікативної функції права, розглянути

такі “підфункції” (скористаємось запропонованим Н. Оніщенко та О. Лощихіним поняттям *[2, с. 11]*, дещо переорієнтувавши його смислове навантаження), як інформативність та орієнтаційність, надаючи перевагу першій, оскільки слід враховувати її визначальне значення.

Безумовно, визначити коло питань чи відомостей, які підлягають за Законом публічному оголошенню за посередництвом комунікативної функції права, практично не можливо та чи є в цьому потреба, адже динаміка правових подій, що повсякденно відбуваються практично утруднює відстеження за їх перебігом, а що й казати про їх аналіз, осмислення, відповідну інтепретацію.

Та повертаючись до орієнтаційної (координаційної) підфункції комунікативної функції права, потрібно наголосити на тій важливій ролі, яку вона повинна відіграти у процесі реалізації програмних нормативно-правових актів, ухвалених на найвищому рівні, щодо формування й розвитку інформаційного суспільства. Як відомо, резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 8 вересня 2000 р. затверджено “Декларацію тисячоліття Організації Об‘єднаних Націй” - програмний документ, що визначає основні цілі та принципи міждержавного співробітництва у цьому столітті. На розвиток положень цього документа у грудні 2003 р. прийнято міжнародно-правовий акт “Декларація принципів побудови інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті”. Основною метою цього акта (п. 2) є використання потенціалу інформаційних і комунікаційних технологій для досягнення цілей розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття.

У розділі “Інформаційне суспільство для всіх: основні принципи” серед ключових принципів побудови відкритого інформаційного суспільства названо доступ до інформації і знань та нарощуванняпотенціалу. Відповідно до другого принципу кожна людина повинна мати можливість опановувати навички і знання, потрібні для розуміння суті інформаційного суспільства, для активної участі в ньому і повномасштабного використання його переваг.

Хоч у вітчизняній юридичній науці функціям права присвячено низку загальнотеоретичних досліджень, однак

результати цих досліджень потребують аналітичного узагальнення, спираючись на сучасний рівень розвитку правознавства. Розгляд функцій права як цілісної системи норм дозволяє не лише систематизувати знання у процесі вивчення окремих функцій, зокрема комунікативної, а й дає можливість повніше і ґрунтовніше зрозуміти сутність цієї функції, визначити її місце у загальносоціальній системі, розкрити її значення в активізації впливу права на регуляцію суспільних відносин.

Констатуючи, що вивченню цієї функції приділено мало уваги, пояснення такої ситуації в тому, що комунікативна природа права як багатоаспектного соціального феномена ще не стала предметом глибоких досліджень наших науковців, а відтак і комунікативна функція права не отримала належного наукового статусу. Пропоновані окремими науковцями характеристики значно обмежують її функціональні можливості. Щоправда, акцентуація тільки на двох специфічних властивостях - інформативності й орієнтаційності (координаційності) певною мірою пов‘язане з тим, що їх слід визнати визначальними і найбільш впливовими у проявах іманентних властивостей права, що характеризують його сутнісну цілісність як соціального феномена.

Література

1. Поляков А.В. Комуникативный подход в общей теории права. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 60–67.
2. Оніщенко Н.М., Лощихін О.М. Функції права: значення, сутність, система. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 2. С. 9–19.
3. Наливайко О.І. Функції права: поняття, класифікація генезис. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 3. С. 13–18.
4. Токарська А.С. Правові аспекти суспільної комунікації: монографія. Львів: РВК ЛьвДУВС, 2008. 144 с.

Вікторія ЧОРНОПИСЬКА
Vika_Ch07@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Новими викликами для України стали факти використання релігії як підґрунтя для подальшого розколу у суспільстві, використання релігійних переконань для втілення сепаратистських планів та дестабілізації політичної ситуації в країні, порушення прав релігійних громад на зміну їхньої підлеглості у канонічних та організаційних питаннях, передусім, ускладнилася можливість захисту прав окремих релігійних громад в умовах анексії Криму, окупації частини Донецької та Луганської областей тощо. Водночас, кількість нормативно-правових актів, які визначають правовий статус таких організацій, є доволі обмеженою. Питання взаємодії релігійних організацій та держави не врегульовані вітчизняним законодавством, а доцільна система правових гарантій їх функціонування досі не знайшла свого належного наукового обґрунтування.

Адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій являють собою широкий комплекс адміністративно-правових інструментів, що стосуються різних напрямів функціонування цих інституцій, державного регулювання організації їх діяльності на засадах дотримання, усунення можливості заподіяння шкоди правам та законним інтересам населення; визначеності порядку легалізації правового статусу таких організацій, припинення їх діяльності; реалізації прав віруючих на свободу совісті та віросповідання в межах, визначених законом; можливість кваліфікованого захисту прав релігійних громад та віруючих, захисту у випадку виникнення релігійних конфліктів, захисту їхніх прав у взаємовідносинах з органами публічного управління, зокрема від незаконної діяльності посадових осіб органів публічного управління, адміністративних та інших деліктів, компенсації моральної шкоди, завданої такими діями тощо *[1, с. 8]*.

Зважаючи на правову природу адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні, слід

виокремити наступні їх ознаки. У контексті розглянутого питання їх можна представити системою ознак адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні, як комплексу характеристик, що відображають їх правову природу, спрямованість, засади формування, структурну будову:

По-перше, адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні спрямовані на підтримання активної чи пасивної поведінки релігійних організацій щодо задоволення їх потреб, прагнень, прав та законних інтересів, здійснення дозволеної законом діяльності задля цього, вплив на суспільні відносини з метою створення правових умов для діяльності релігійних організацій та формування правових інституцій і процедур, завдяки яким може реалізовуватися охорона (захист) правових можливостей релігійних організацій.

По-друге, адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій спрямовані на забезпечення прав цих інституцій у сфері публічного управління та отримання адміністративно-правових послуг, можливості брати участь у релігійному та громадському житті (сповідувати релігію згідно зі своїм вільним вибором, здійснювати відправлення культової, обрядової діяльності, святкування релігійних свят, пропагувати релігійні переконання, проводити комунікацію як з громадами, громадянами, фізичними та юридичними особами у релігійній сфері, створювати спеціальні інституції з благодійною та гуманітарною метою, освітні установи, у відповідному обсязі здійснювати реалізацію своїх суб’єктивних публічних прав щодо мирних зборів та мітингів), прав на громадську безпеку та порядок під час проведення релігійної та громадської діяльності, отримання захисту від правоохоронних органів під час реалізації заходів громадського характеру, на інші прояви адміністративно-правового захисту (через реалізацію можливості подання адміністративної скарги, здійснення адміністративно-юрисдикційного провадження, оскарження рішень, дій та бездіяльності органів публічного управління в адміністративно-правовому порядку, притягнення осіб, винних у вчиненні адміністративних правопорушень щодо релігійних організацій до адміністративної відповідальності).

По-третє, адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні реалізуються на засадах законності, нормативної визначеності, заборони заподіяння шкоди правам та законним осіб, що не належать до них та інтересам населення загалом, державі.

По-четверте, адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні сформовані на засадах системності та комплексності, виступають системою правових умов, способів, засобів забезпечення можливості реалізації їх правових можливостей, яка становить сукупність інструментів, чинників, процедур, які дають змогу втілитися на практиці прагненням та законним інтересам релігійних організацій, відновити правові можливості, що були порушені, притягнути винних до адміністративної відповідальності. У загальному вигляді система цих умов, способів, засобів забезпечення можливості реалізації їх правових можливостей релігійних організацій інституціалізується у єдність нормативно-правових, організаційно-правових, адміністративно-процесуальних гарантій, що становить поєднання спеціальних інструментів, які охоплюють широкий перелік спеціальних адміністративно-правових норм, нормативно-правових актів, правозастосовну діяльність, тощо.

По-п'яте, адміністративно-правовим гарантіям діяльності релігійних організацій в Україні притаманна дуалістична правова природа, що проявляється через єдність адміністративно-правових гарантій реалізації правових можливостей релігійних організацій (правові умови, засоби та способи, які служать практичному втіленню в життя правових можливостей релігійних організацій), та їхньої охорони (правові умови, засоби та способи, які служать усуненню ймовірних причин та перешкод щодо можливої реалізації на практиці правових можливостей релігійних організацій, їхнього захисту, припинення адміністративних порушень щодо релігійних організацій, поновлення порушених прав) *[2, с. 86–87]*.

Таким чином, адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні охоплюють широкий комплекс адміністративно-правових інструментів, які забезпечують функціонування та охорону цих інституцій, є інструментами держави та самих релігійних організацій, завдяки яким не лише

формально закріплюється правовий статус цих інституцій, але й реалізуються на практиці їх правові можливості у сфері їх релігійної, громадської діяльності та у сфері публічно-правових відносин.

Основними ознаками адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні, а саме: 1) спрямованість на підтримання активної чи пасивної поведінки релігійних організацій щодо задоволення їх потреб, прагнень, прав та законних інтересів; 2) спрямованість на реалізацію адміністративно-правових можливостей релігійних організацій у сфері публічного управління та отримання адміністративно-правових послуг, можливості брати участь у релігійному та громадському житті; 3) формування на засадах законності, нормативної визначеності, заборони заподіяння шкоди правам та законним осіб, що не належать до них та інтересам населення загалом, державі; 4) їх системність та комплексність, представлення системою правових умов, способів, засобів забезпечення можливості реалізації їх правових можливостей, яка становить сукупність інструментів, чинників, процедур, які дають змогу втілитися на практиці прагненням та законним інтересам релігійних організацій.

Література

1. Заворотченко Т.М. (2002). Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ. 19 с.
2. Чорнописька В.З. (2020). Система адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні: сучасний стан та шляхи удосконалення: монографія. Львів: СПОЛОМ. 424 с.

Юрій КОВНИЙ
YuK@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА У ЕНТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ СФЕРІ

Проблема етнонаціональної політики має суттєве значення для суспільства в двох контекстах: з одного боку питання

належного захисту національних меншин вказує на демократичність органів публічної влади, а з іншого – забезпечує безпеку та стабільність державного устрою. В широкому розумінні, захист і повага до прав осіб, що мають належність до національних меншин є необхідною умовою забезпечення демократії, миру та безпеки.

Питання має давню історичну ретроспективу, проте нині не можна констатувати те, що проблему суперечок на фоні етнічної чи національної приналежності подолано. Як констатовано у Консультативний комітет з питань Рамкової конвенції про захист національних меншин у Звіті про діяльність за період з 1 червня 2018 р. по 31 травня 2020 р. вказував, що «на тлі висхідного ксенофобії, антисемітизму, ісламофобії та антициганізму слід значно активізувати зусилля для підтримки та просування принципи рівності та різноманітності та підтримувати людей у підтвердженні їх етнічні, мовні, культурні та релігійні ідентичності» [*1, с. 5].*

Глибоко вкорінені проблеми сегрегації, ізоляції та дискримінації все ще залишаються сильними зберігаються як в демократичних правових державах, так і в країнах з перехідним становищем. Держави повною мірою не можуть побудувати інклюзивні суспільства, при цьому неправильно розглядають меншини як загрозу своїй безпеці, а не як ментальний, історичний, національний, культурний, ордологічний потенціал.

Нормативно-правові гарантії, що існують насьогодні слід оцінити як ефективні, оскільки комплекс міжнародних еталонів дає можливість забезпечити гіпотетичну інклюзивність етнонаціонального середовища. Рамкової конвенції про захист національних меншин, що підписана близько чвертстоліття тому, залишається найповнішим договором, розробленим для захисту прав осіб, що належать до меншини. Нині тридцять дев'ять держав є учасниками Рамкової конвенції Держави-учасниці Рамкової конвенції беруть на себе правові зобов'язання захищати та заохочувати права осіб, які належать до національних меншин сфери економічного, соціального, політичного та культурного життя. Рамкова конвенція передбачає низку важливих гарантій, заснованих на розумінні того, що захист меншин і демократичні інтенції суспільства

нерозривно пов'язані. До них відноситься право на вільну самоідентифікацію, закріплене в статті 3, принципи рівності та недискримінації, гарантовані статтею 4, зобов'язання заохочувати дух толерантності та міжкультурний діалог у статті 6 та громадянські свободи, закріплені у статтях 7 (свобода зібрань та об'єднання) і 9 (свобода вираження поглядів). Нарешті, стаття 15 Рамкової конвенції, яка часто не виконується повністю, зобов’язує держави-учасниці забезпечити ефективну участь осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціально-економічному життя і, мабуть, найважливіше, що представники національних меншин можуть ефективно брати участь у громадських справах.

Питання залишається праксіологічного характеру, оскільки наявність норм права не вказує на належність національного правового регулювання чи правової практики. Лише інклюзивне суспільство, гарантування ефективної участі національних меншин у прийнятті рішень процесів і різних сфер життя суспільства, забезпечить стабільність і мирне співіснування.

Також політико-правові дискусії, зміна підходів у залежності від політичних перманентів – все це впливає на соціум. Інформаційні, правові, політико-національні дискурси, що викликають розбіжності та ксенофобії, завдають шкоди загальному клімату толерантності та реалізації рівних прав людини. Крім того, така поведінка є загрозою демократії, оскільки створює перепони для представників національних меншин, які прагнути брати активну участь у громадських дебатах і ефективно брати участь у державних справах.

Реально демократичне суспільство вимагає інклюзивності, демократичне суспільство – це таке, яке дає можливість особам, які належать до національних меншин, виражати, зберігати та розвивати свою ідентичність. Щоб досягти суспільства, де особи які належать до національних меншин однаково здатні зберігати і розвивати свої ідентичності як осіб, що належать до більшості населення, недостатньо захистити їх від дискримінації та інших форм несправедливості, держави повинні створювати умови для того, щоб вони брали активну роль у розвитку своїх суспільств. Справді демократичне суспільство – це суспільство, де всі – і меншини, і більшість однакові – можуть брати участь у

поточному діалозі та впливати на рішення щодо того, як будувати державу і суспільство, де права людини захищені. Справді демократичним суспільством є інклюзивне суспільство.

Література

1. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Twelfth activity report covering the period from 1 June 2018 to 31 May 2020. *Council of Europe. 44 p.* URL: https://rm.coe.int/12th-acfc-biennial-activity-report-en-final/1680a07db8

Учасники конференції

АНДРЕЙКО МАРІЯ ВАСИЛІВНА, *аспірантка кафедри цивільного права і процесу*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н. В.З. Чорнописька).

АНДРУСЯК ІРИНА ПАВЛІВНА, *доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму, кандидатка юридичних наук, доцентка*

(НУ «Львівська політехніка»).

АНДРУСЯК ТАРАС ГРИГОРОВИЧ, *доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень, кандидат юридичних наук, доцент*

(Львівський національний університет ім. І. Франка).

БЕЛІЧЕНКО ОЛЕКСАНДРА ВАЛЕНТИНІВНА*, асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму*

(НУ «Львівська політехніка»).

БОЙКО ІГОР ЙОСИПОВИЧ, *завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень, доктор юридичних наук, професор*

(Львівський національний університет ім. І. Франка).

БРОШКО ЛІДІЯ РОМАНІВНА*, студентка першого (бакалаврського) освітнього рівня ІППО*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: асист. О.В. Беліченко).

ВАВРИК ХРИСТИНА БОГДАНІВНА, *аспірантка кафедри теорії права та конституціоналізму*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. Т.З. Гарасимів).

ВДОВИЧИН ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ, *професор кафедри теорії та історії політичної науки, доктор політичних наук, професор*

(Львівський національний університет ім. І. Франка).

ГАРАСИМІВ ТАРАС ЗЕНОВІЙОВИЧ, *професор кафедри теорії права та конституціоналізму, доктор юридичних наук, професор*

(НУ «Львівська політехніка»).

ГОНТАРУК ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА, *доцент кафедри загального мовознавства, кандидат філологічних наук, доцент*

(Львівський національний університет ім. І. Франка).

ГУЛАЙ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ, *завідувач кафедри міжнародної інформації, доктор політичних наук, професор*

(НУ «Львівська політехніка»).

ДАВИДЮК ВАЛЕНТИН ВІКТОРОВИЧ, *аспірант кафедри кримінального права і процесу*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н.Н.Д. Слотвінська).

ЖУРАВСЬКИЙ РОСТИСЛАВ ТАРАСОВИЧ*, аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. Т.З. Гарасимів).

ЗАХАРЧЕНКО ПЕТРО ПАВЛОВИЧ, *професор кафедри теорії та історії держави та права Інституту права, доктор юридичних наук, професор*

(Київський національний університет ім. Т. Шевченка).

КЕЛЬМАН МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ*, професор кафедри теорії права та конституціоналізму, доктор юридичних наук, професор*

(НУ «Львівська політехніка»).

КЕЛЬМАН РОСТИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ*, аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. А.С. Токарська).

КОВНИЙ ЮРІЙ ЄВГЕНОВИЧ*, к.е.н, адвокат.*

КОЗЬМУК БОГДАН ПЕТРОВИЧ, *завідувач правничого відділення, кандидат юридичних наук*

(Відокремлений структурний підрозділ "Техніко-економічний фаховий коледж Національного університету "Львівська політехніка")

ЛИСАК ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА*, аспірантка кафедри цивільного права і процесу*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

МАКАРЧУК ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ*, професор кафедри теорії права та конституціоналізму, доктор юридичних наук, професор*

(НУ «Львівська політехніка»).

МАКАРЧУК ОЛЕНА ГЕННАДІЇВНА*, доцентка кафедри журналістики та засобів масової комунікації, кандидатка історичних наук, доцентка*

(НУ «Львівська політехніка»).

МАКСИМЕНКО НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, *доцентка кафедри права та правового забезпечення міжнародної авіаційної діяльності, кандидатка юридичних наук, доцентка*

(Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький).

МАРКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ*, доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 ІПФПНП, кандидат юридичних наук*

(Львівський державний університет внутрішніх справ).

РОГОЗЯНСЬКИЙ ВІТАЛІЙ ІГОРОВИЧ, *аспірант кафедри теорії теорії права та конституціоналізму*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. Т.З. Гарасимів).

СИТНИК ОЛЕКСАНДЕР МИКОЛАЙОВИЧ*, професор кафедри історії та археології,доктор історичних наук, професор*

(Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького).

СИТНИК ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА*, викладачка підготовчого відділення, кандидатка історичних наук*

(Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького).

СТЕЦЮК БОГДАН РОМАНОВИЧ*, завідувач кафедри права та правового забезпечення міжнародної авіаційної діяльності, доктор юридичних наук,*

професор (Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький).

***ТЕРЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ**, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму, кандидат історичних наук, доцент*

(НУ «Львівська політехніка»).

***ТЕРЛЮК ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ,** аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н. Н.В. Лесько).

***ТОКАРСЬКА АНТОНІНА СЕМЕНІВНА**, професорка кафедри теорії права та конституціоналізму, докторка юридичних наук, професорка*

(НУ «Львівська політехніка»).

***УХАЧ ВАСИЛЬ ЗІНОВІЙОВИЧ**, доцент кафедри теорії та історії держави і права, кандидат історичних наук, доцент*

(Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль)

***ЦЕБЕНКО СОЛОМІЯ БОГДАНІВНА**, доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму, кандидатка юридичних наук*

(НУ «Львівська політехніка»).

***ЧОРНОБАЙ ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА**, доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму, кандидатка юридичних наук, доцентка*

(НУ «Львівська політехніка»).

***ЧОРНОПИСЬКА ВІКТОРІЯ ЗІНОВІЇВНА**, доцентка кафедри цивільного права та процесу, докторка юридичних наук*

(НУ «Львівська політехніка»).

***ШЕПТИЦЬКА МАРТА МИКОЛАЇВНА,** аспірантка кафедри цивільного права і процесу*

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н. В.З. Чорнописька).

Зміст

ЧАСТИНА І.

Мовна політика держави: питання історії та сучасності

АНДРУСЯК І.П.

МОВНІ КОНСТРУКТИ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: до проблеми законодавчого унормування вживання в Україні фемінітивів **3**

АНДРУСЯК Т.Г.

МОВА ЯК СФЕРА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ... **7**

БЕЛІЧЕНКО О.В., БРОШКО Л.Р.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УТВЕРДЖЕННЯ В УКРАЇНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ГЕНЕТИЧНОГО КОДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ **11**

БОЙКО І.Й., КОЗЬМУК Б.П.

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО (квітень-листопад 1918 р.) **15**

ВДОВИЧИН І.Я.

МОВА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА (НА ТЛІ ПОСТАТІ ЖАКА ЛАКАНА) **24**

ГОНТАРУК Л.В.

«РУССКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР» ТА «РУССКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ» В ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОГО ПІДРУЧНИКА ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ (соціолінгвістичний аніліз) **29**

ГУЛАЙ В.В.

МОВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ РЕЖИМУ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (друга половина 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.) **35**

ЗАХАРЧЕНКО П.П.

ДО ПРОБЛЕМИ МОВИ ТА МОВЛЕННЯ В РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ **40**

МАКАРЧУК В.С., МАКАРЧУК О.Г.

ЦЕНЗУРА В ПІДАВСТРІЙСЬКІЙ ГАЛИЧИНІ (до Весни народів 1848 р.) **44**

МАКСИМЕНКО Н.В.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ **54**

МАРКОВСЬКИЙ В.Я., ЦЕБЕНКО С.Б.

РЕФЛЕКСІЇ НА РІШЕННЯ ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ» ... **58**

СИТНИК О.М., СИТНИК Ю.В.

МОВНА ПОЛІТИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СТРАТЕГІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ДОНБАСУ **61**

СТЕЦЮК Б.Р.

ЗОВНІШНІ ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВИ ПРАВА В ЧАСИ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ..... **67**

ТЕРЛЮК І.Я.

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ ФОРМАЦІЙ (1917-1921 рр.): визначення юридичного статусу української мови ... **71**

ТОКАРСЬКА А.С.

«УКРАЇНСЬКА МОВА – ДОКОНЕЧНА УМОВА (CONDITIO SINE QUA NON) ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ СОБОРНОСТІ» (Конституційний Суд України) ... **77**

ШЕПТИЦЬКА М.М.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ..... **80**

ЧАСТИНА ІІ.

Асоційовані питання

АНДРЕЙКО М.В.

ВИНА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ **85**

ВАВРИК Х.Б.

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ «КРИМІНАЛЬНАЛЬНА АГРЕСІЯ»: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА..... **89**

ГАРАСИМІВ Т.З.

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ **93**

ДАВИДЮК В.В.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ІНДИВІДА У ПЛОЩИНІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ **97**

ЖУРАВСЬКИЙ Р.Т.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУПІЛЬСТВА **101**

КЕЛЬМАН М.С., ТОКАРСЬКА А.С., КЕЛЬМАН Р.М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВО І ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ **104**

ЛИСАК Ю.С.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ . **107**

РОГОЗЯНСЬКИЙ В.І.

ДЕФІНІЦІЯ «ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ»: ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ **112**

ТЕРЛЮК О.І.

БЛОКЧЕЙН В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ - ФУНДАМЕНТАЛЬНО-ІНСТИТУЦІЙНА ІННОВАЦІЯ & ТЕХНОЛОГІЯ НОВИХ ФОРМ УПРАВЛІННЯ **115**

УХАЧ В.З.

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У 1945 р.: СТРУКТУРНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА Й ТАКТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ (СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ) .. **119**

ЧОРНОБАЙ О.Л.

КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ ПРАВА: ІНФОРМАЦІЙНО-ОРІЄНТАЦІЙНИЙ ВИМІР **124**

ЧОРНОПИСЬКА В.З.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЇХ ОСОБЛИВОСТІ **129**

КОВНИЙ Ю.Є.

ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА У ЕНТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ СФЕРІ **132**

Учасники конференції **136**

Наукове видання

МОВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ:
Історико-правова ретроспектива і сучасність

Матеріали 13-тої Всеукраїнської наукової конференції
https://lpnu.ua/tpk/zbirnyky-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry

Відповідальний за випуск – проф. *Ковальчук В.Б.*

Упорядкування й макетування – доц. *Терлюк І.Я.*

Для заміток